

Godina XXXVII/2018

Broj 1

**Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja**

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Urednice

Branislava Knežić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Redakcija

Ana Batrićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Stanko Bejatović, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija

Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent University, Belgium

Sanja Čopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Marina Hughson, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Vladan Joldžić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Srbija

Janko Mededović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Gorazd Meško, Fakultet bezbednosnih studija Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Ljubinko Mitrović, Fakultet pravnih nauka Panevropski Univerzitet APEIRON u Banja

Luci, Bosna i Hercegovina

Milana Ljubičić, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Zoran Pavlović, Pravni fakultet Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Srbija

Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Claus Roxin, Pravni fakultet Univerziteta u Minhenu, Nemačka

Miodrag Simović, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Bosna i Hercegovina

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Vid Jakulin, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Sekretar redakcije

Ljeposava Ilijić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Tehnički urednik

Milka Raković

Kompjuterska obrada teksta

Slavica Miličić

Zbornik Instituta je naučni časopis Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja koji se publikuje od 1972. godine dva puta godišnje sa manjim prekidima, a od 2016. godine izlazi tri puta godišnje. Časopis je tematski otvoren za različite naučne oblasti, a u skladu sa politikom njegovog izdavača i relevantnim naučnim oblastima: krivično pravo, kriminologija, sociologija, psihologija, penološka andragogija, viktimologija, socijalna patologija i dr. Uređivačku politiku Zbornika vodi Redakcija i Urednice. Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani.

Publisher

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Editors

Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research
and Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Ivana Stevanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Redaction

Ana Batrićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Stanko Bejatović, Faculty of Law, University of Kragujevac, Serbia

Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent
University, Belgium

Sanja Čopić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Hajdana Glomazić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Marina Hughson, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Slađana Jovanović, Faculty of Law, University Union in Belgrade, Serbia

Janko Mededović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Gorazd Meško, Faculty of Security Studies, University of Ljubljana, Slovenia

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Ljubinko Mitrović, Faculty of Legal Studies, Pan-European University APEIRON in Banja
Luka, Republic of Srpska

Milana Ljubičić, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Zoran Pavlović, Faculty of Law, University of Business academy Novi Sad, Serbia

Olivera Pavićević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Claus Roxin, Faculty of Law, University of Munich, Germany

Miodrag Simović, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Vid Jakulin, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia

Secretary of the Redaction

Ljeposava Ilijić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Technical Editor

Milka Raković

Computer Typesetting

Slavica Miličić

The Journal of the Institute is a scientific journal of the Institute of Criminological and Sociological Research that has been published twice a year since 1972 with smaller intermissions and since 2016, it has been published three times a year. The journal is thematically focused on different scientific fields, in accordance with the policy of its publisher and relevant scientific areas: criminal law, criminology, sociology, psychology, penological andragogy, victimology, social pathology etc. The editorial policy of the Journal is created by the Redaction and the Editors. The papers published in the Journal are reviewed by two anonymous reviewers.

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

E: krinstitut@gmail.com

Štampa
"Pekograf d.o.o"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

godina XXXVII / broj 1 / 2018

S A D R Ź A J

Janko Međedović, Andrijana Damjanović MEASURING PSYCHOPATHY VIA SMALL SAMPLE OF TRIPM ITEMS	7
Елена Геннадьевна Бареева ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПНОСТИ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИИ И ОБРАЗОВАНИЕ	23
Vera Petrović, Goran Jovanić UTICAJ RADNOG ANGAŽOVANJA OSUĐENIH NA DEPRIVACIJU SLOBODE	35
Ana Batrićević CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN THE EUROPEAN UNION	53
Dragan Jovašević ZASTARELOST U KRIVIČNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE	71
Olivera Pavićević, Aleksandra Bulatović ŽENE U ORGANIZOVANOM KRIMINALU	85
Ivana Stepanović REDEFINING PRIVACY IN SERBIA: A CHALLENGE FOR PUBLIC POLICY?	103
Aleksandar Stevanović ZNAČAJ POVEZIVANJA ORGANIZOVANIH KRIMINALNIH STRUKTURA I POLITIČKE ELITE	115

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 7-22
Originalni naučni rad
UDK: 159.972.072

MEASURING PSYCHOPATHY VIA SMALL SAMPLE OF TriPM ITEMS*

Janko Međedović*

Institute of criminological and sociological research, Belgrade

Andrijana Damjanović*

Faculty of media and communications, Belgrade

The Triarchic personality model of psychopathy represents one of the most prominent operationalizations of psychopathy. According to this model, psychopathy is characterized by Meanness, Boldness and Disinhibition. The instrument which measures these three dimensions is labeled as Triarchic Personality Measure (TriPM). The goal of the present study was to construct a short self-report inventory by selecting a sample of TriPM items. Using theoretical rationale, we constructed the 15 item version of the scale by narrowing the content of the subscales. In Study 1 (N=135) we showed correlations between the short and long versions of the scale, which were very high. Furthermore, we explored the correlations between the long scales, new measures of psychopathy, and HEXACO personality traits. This analysis revealed the similarities, but differences as well, between the two versions of TriPM. In Study 2 (N=211) we explored the latent structure of the new measure which turned out to be excellent: all items loaded on their respective factors. Finally, we investigated the relations between new psychopathy scales, the Dark Tetrad traits, and substance use. The analysis revealed good convergent and divergent validity of the short TriPM scales. The research results showed adequate reliability (all $\alpha \geq .70$) and validity of the short TriPM scales,

* This paper is a result of research Project Crime in Serbia: phenomenology, risks and the possibilities of social intervention (47011), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia

* E-mail: janko.medjedovic@fmk.edu.rs

* E-mail: andrijana.damjanovic@fmk.edu.rs

thus recommending it for further use. However, researchers should be cautious in interpreting the results obtained from the short scales, since they are not equivalent to the long form of the instrument due to narrowing of the original scales content.

KEYWORDS: psychopathy / Triarchic Personality Measure / HEXACO personality model / Dark Tetrad

INTRODUCTION

Psychopathy and its controversies

Psychopathy is a set of traits characterized by immoral and manipulative behavior, affective callousness based on low emotional empathy, and impulsive behavior which results in the breaking of social and legal norms (Hare, 2003; Levenson, Kiehl, & Fitzpatrick, 1995; Paulhus, Neumann, & Hare, 2016). Psychopathy is often depicted as a crucial personality disposition towards immoral behavior, and as the core predictor of persistent criminality (Leistico, Salekin, DeCoster, & Rogers, 2008). Although psychopathy is a frequent subject of empirical research and there is an extensive body of literature regarding psychopathic characteristics, there are still many unresolved issues regarding this construct. Some of the central topics regarding the controversies around psychopathy are: subordinate dimensions show moderate positive correlations in some models of psychopathy (Hare, 2003), but the absence of correlations in others (Marcus, Fulton, & Edens, 2013); subordinate dimensions have different, and sometimes opposite relations to various external measures (Mededović, 2015); it is highly questionable whether antisocial behavior is a central feature of psychopathy (Cooke, Michie, Hart, & Clark, 2004; Cooke, Michie, & Skeem, 2007; Mededović, Petrović, Kujačić, Želeskov-Đorić, & Savić, 2015); psychopathy is often assumed to be a personality disorder, however, it comprises some indicators of mental health as well (Patrick, Fowles, & Krueger, 2009); despite its various maladaptive outcomes there are adaptive outcomes of psychopathy too (Lilienfeld, Watts, & Smith, 2015), etc.

The Triarchic model of psychopathy

The Triarchic model of psychopathy was constructed with the goal to resolve these persisting issues regarding the construct (Patrick et al., 2009; Patrick & Drislane, 2015). According to this model, psychopathic features are characterized by three traits: 1) *Boldness* – resilience to stress, lack of fear, and high self-assurance; 2) *Meanness* – decreased emotional empathy, cruelty towards others, and premeditated aggression; 3) *Disinhibition* – impulsiveness, irresponsibility, and externalizing behavior. The validity of Triarchic operationalization of psychopathy is validated by establishing correlations with existing psychopathy measures like Psychopathic Personality Inventory, Self Report Psychopathy, Levenson Self-Report

Psychopathy Scale (Driscoll, Patrick, & Arsal, 2014) and Psychopathy Checklist-Revised (Venables, Hall, & Patrick, 2014). Furthermore, expected relations between Triarchic psychopathy measures and personality traits have been found (Poy, Segarra, Esteller, López, & Moltó, 2014), together with negative associations with empathy (Stanley, Wygant, & Sellbom, 2013) and positive relations with other immoral behavioral dispositions (Sellbom, & Phillips, 2013). All this data confirmed the validity of the Triarchic model of psychopathy. Three psychopathy traits are operationalized via the Triarchic Personality Measure (TriPM), a self-report inventory which is composed of 58 items (Patrick, 2010).

Technical and conceptual limitations of TriPM

Although TriPM shows adequate psychometric characteristics, including reliability and validity, it has some limitations as well. Some of them are technical: with 58 items, it makes it difficult to administer the inventory in large surveys where questionnaires with a smaller number of items are preferred. Furthermore, it can be reasonably argued that three constructs can be reliably and validly measured with a far lower number of items. Other limitations are conceptual in nature. Every TriPM scale is heterogeneous and it covers several behavioral characteristics. This may sound like an advantage at first glance, since comprehensiveness should be a strong point of a psychological instrument. However, a problem emerges if some characteristics depicted by inventory items are not the core features of a measured construct. As was mentioned before, there is a lot of empirical and conceptual evidence that criminal behavior does not represent a crucial psychopathic feature (Cooke et al., 2004; Cooke et al., 2007; Mededović et al., 2015). However, the items describing criminal behavior are part of the Disinhibition scale. Another example is intentional cruelty which is depicted in the Meanness scale. Intentional cruelty is not usually considered to be an indicator of psychopathy; on the other hand, it is viewed as a crucial feature of trait sadism (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013; O'meara, Davies, & Hammond, 2011). Psychopathy and sadism are related but functionally distinct personality characteristics (Mededović, 2017; Mokros, Osterheider, Hucker, & Nitschke, 2011). Our opinion, which is shared by some other researchers as well (e.g. Boduszek & Debowska, 2016), is that we should narrow the content of psychopathy to its core features in order to avoid conceptual confusion.

Goals of the present research

The goal of the present research is to select a smaller sample of items from the TriPM inventory in order to obtain a shorter measure of Triarchic psychopathy traits. In the selection of items, we were guided by conceptual criteria solely, by selecting only the items which depict core psychopathic features. We conducted two studies. In Study 1 we show the correlations between the original TriPM scales and the short scales: these correlations must be high enough in order to establish initial validity of the new scales. Afterwards, we explore the relations between both original TriPM and the new scales with HEXACO personality traits. This task is especially important since we expect a similar pattern of correlations, however, some

differences are expected as well (due to systematic exclusion of some items). In Study 2, we explore the latent structure of the new scales in order to show construct validity. Finally, we analyze the relations between the new scales, the Dark Tetrad traits (narcissism, Machiavellianism, psychopathy and sadism) and substance use in order to further explore convergent and divergent validity of the short TriPM scales.

STUDY 1

Goals of Study 1

The aims of this study are: 1) the construction of the short TriPM scales; 2) exploring the relations between the original and new scales; 3) analyzing the relations between both original and new scales with the HEXACO personality traits. The HEXACO personality framework describes personality using six broad and comprehensive personality domains: Honesty-Humility, Emotionality, Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness and Openness to experience (Lee & Ashton, 2008). The results of previous research which analyzed the relations between TriPM psychopathy scales and HEXACO traits were relatively congruent (Pilch & Górnik-Durose, 2016; Pilch, Sanecka, Hyla, & Atlas, 2015; Ruchensky & Donnellan, 2017). Meanness is negatively correlated to Honesty, Emotionality, and Agreeableness to a somewhat lesser extent. Boldness has negative associations with Emotionality and positive with Extraversion. Finally, Disinhibition is negatively related to the Conscientiousness trait. We expect similar relations in the present study, however some deviations in these relations could be expected too, because of the new psychopathy scales narrower content.

METHOD

Constructing the short versions of the TriPM scales

In the selection of items for the short version, we focused on the conceptual criteria for both the exclusion and inclusion of items into the short TriPM form. Based on the previously described argumentation we systematically *excluded* some items from the selection. We did not account for the items of Disinhibition which depict criminal behavior (e.g. "I have taken money from someone's purse or wallet without asking", "I have stolen something out of a vehicle", etc). We excluded the intentional cruelty items which belong to the original Meanness scale, since they may be more representative of sadism than psychopathy (e.g. "I've injured people to see them in pain", "I enjoy pushing people around sometimes", etc). We also excluded items which lack a clear conceptual relation with the trait they should measure (e.g. "I would enjoy being in a high-speed chase" as a Meanness item).

The criteria for an items *inclusion* were based, not only on the Triarchic model of psychopathy, but also on several prominent psychopathy operationalizations (Hare, 2003; Levenson et al., 1995; Lilienfeld & Andrews, 1996; Patrick et al., 2009;

Boduszek, Debowska, Dhingra, & DeLisi, 2016). We tried to find what the common characteristics of psychopathy are represented in all models and to extract them from TriPM. Finally, we selected the items which represent the following characteristics: for Boldness - high self evaluation, stress resilience, social dominance and social influence; for Meanness - the lack of emotional empathy; for Disinhibition - impulsiveness, the lack of premeditation, irresponsibility. We have chosen 5 items per trait (all selected items can be seen in Table 4).

Sample

The data was collected via online study. The sample was selected via snowball technique, by posting the link for the survey on social networks (N=135). The sample was composed of mostly female participants (62%). The average age was 36 years (SD=14). Participants had 14 years of formal education on average (SD=4.87) which corresponds to the second year of faculty education. Participants were enrolled on a voluntary basis.

Measures

We administrated TriPM (Patrick et al., 2009) scale for the examination of psychopathy. The scale was never administrated in Serbia, but it is translated and validated in Croatia (Ljubin-Golub & Sokić, 2016; Sokić, 2017). Since the Serbian and Croatian language are very similar, we made only minor adjustments to the Serbian version of the scale. The inventory contains 58 items: 19 items each for Boldness and Meanness, and 20 items for Disinhibition. The questionnaire has a 4 point scale for responding where 1 stands for "False"; 2 for "Somewhat false", 3 for "Somewhat true" and 4 for "True".

HEXACO-PI-R (Lee & Ashton, 2006; see Mededović, Čolović, Dinić, & Smederevac, 2017, for the Serbian adaptation of the inventory) was used for the assessment of personality. It has 100 items, 16 per major personality trait (Honesty-Humility, Emotionality, Extraversion, Agreeableness, Conscientiousness and Openness to experience) and 4 items for the interstitial facet of Altruism. The inventory has a 5 point responding scale where 1 stands for "I completely disagree" and 5 for "I agree completely".

RESULTS

The relations between long and short psychopathy scales

In order to establish the validity of the new psychopathy scales we calculated Pearson's coefficients of correlation between the original and new psychopathy measures. We also obtained the reliability coefficients (Cronbach's α coefficients) for psychopathy traits. These data are shown in Table 1.

Table 1: Associations between original and short-form TriPM scales

	M	SD	α	1.	2.	3.	4.	5.
1. Boldness	2.67	0.40	.74					
2. Meanness	1.63	0.45	.89	.10				
3. Disinhibition	1.78	0.42	.85	-.21*	.44**			
4. Boldness Short	2.69	0.62	.67	.84**	.14	-.20*		
5. Meanness Short	1.50	0.59	.82	.04	.85**	.26**	.03	
6. Disinhibition Short	1.71	0.62	.74	-.14	.27**	.89**	-.15	.41**

Notes: * - $p < .05$; ** - $p < .01$.

As can be seen in Table 1, the correlations between corresponding scales of psychopathy are very high: all coefficients are $> .80$. It is interesting to mention that the patterns of correlations between psychopathy scales are very similar in the original and short scales - Boldness and Meanness are not related, while there is a positive association of moderate magnitude between Meanness and Disinhibition. The reliabilities of the new scales are acceptable; only the α coefficient for Boldness was somewhat lower, however, small sample size should be accounted for in the interpretation of this finding.

Analyzing the relations between psychopathy and HEXACO personality traits

In order to explore the equivalence between the original and new scales we analyzed the relations between both long and short measures of psychopathy, and the HEXACO personality traits. Besides the major factors of personality, we included the Altruism facet in the analysis as well, since the lack of Altruism is an important marker of psychopathy. The results of this analysis are shown in Table 2.

Table 2: The relations between psychopathy and HEXACO personality factors

	Boldness	Meanness	Disinhibition
Honesty	.01(-.10)	-.24**(-.21**)	-.23**(-.13)
Emotionality	-.35**(-.23**)	-.23**(-.23**)	.02(.00)
Extraversion	.37**(.38**)	-.11(-.08)	-.17*(-.13)
Agreeableness	-.09(-.20*)	-.22*(-.12)	-.11(-.07)
Conscientiousness	.26**(.30**)	-.25**(-.19*)	-.39**(-.34**)
Openness	.25**(.22**)	-.19*(-.14)	-.21*(-.17*)
Altruism	.00(.02)	-.35**(-.28**)	-.18*(-.14)

Notes: * - $p < .05$; ** - $p < .01$. Relations between the short form TriPM and HEXACO traits are provided in parentheses.

There are apparent similarities between the original and short scales in regard to their relations with personality traits. Boldness is negatively associated with Emotionality and positively with Extraversion, Conscientiousness, and Openness. Meanness is negatively related to Honesty, Emotionality, Conscientiousness, and the Altruism facet. Finally, Disinhibition shows negative correlations with Conscientiousness and Openness. However, there are some differences in associations as well. Agreeableness is negatively associated with the short, but not the long Boldness scale. The opposite stands true for the relations between Agreeableness and Meanness. The short measure of Disinhibition is not related to Honesty and Altruism, in contrast to the original Disinhibition scale.

DISCUSSION

The findings of Study 1 corroborated the validity of the new psychopathy scales. All measures had adequate reliabilities, which is an important finding since they are composed of only five items. Short psychopathy measures showed high correlations with original TriPM scales. In fact, the relations between psychopathy measures are roughly similar to the ones obtained in previous research: Disinhibition and Meanness are moderately positively associated, while Boldness is mostly unrelated (or even negatively related in our data) to them (Patrick & Drislane, 2015). We believe that low associations between the TriPM psychopathy scales (especially the lack of correlations between Boldness and two remaining scales) are in sharp contrast with calculating a total score on all TriPM scales as a summary score for psychopathy, which is a common practice (e.g. Drislane et al., 2014; Pilch et al., 2017; Sica, Drislane, Caudek, Angrilli, Bottesi, Cerea, & Ghisi, 2015; Weidacker, O'Farrell, Gray, Johnston, & Snowden, 2017; etc). Psychopathy traits defined by the Triarchic model are distinct psychological entities and they should be analyzed in that manner.

Present findings largely corroborated previous data regarding the relations between TriPM psychopathy and HEXACO personality traits (Pilch & Górnik-Durose, 2016; Pilch et al., 2015; Ruchensky & Donnellan, 2017). Furthermore, there is a robust similarity between the original and short scales of psychopathy in their associations with personality. However, there are some differences as well. We believe that these discrepancies inevitably emerge as a result of item selection for the short scales. Short Boldness is negatively associated with Agreeableness, in contrast to the original Boldness scale. This is probably a consequence of the fact that the majority of short Boldness items are saturated by leadership tendencies, social influence and social dominance, all of the traits which are negatively related to Agreeableness. On the other hand, the short Meanness trait is not negatively associated with Agreeableness, like the original Meanness scale. This could be due to the removal of the intentional cruelty items from the short Meanness scale. Finally, the long Disinhibition scale is negatively correlated to Honesty and Altruism, associations which are not found in the short Disinhibition measure. The most probable cause for the lack of associations in the latter case is the absence of criminal and antisocial

behavior items from the short Disinhibition scale. In sum, the results of Study 1 showed that short TriPM scales are indeed valid and reliable measures of psychopathy; however, there are some differences between the short and original form. Dissimilarities are rooted in the slightly different content of two inventory forms.

STUDY 2

Goals of study 2

Study 2 had two goals. The first one was to explore whether the latent structure of the short TriPM scale corresponds to the expected saturation of items to their respectable factors. The second goal was to further evaluate the validity of the short scales, by analyzing their associations with other measures of dark personalities. We chose the Dark Tetrad traits: Machiavellianism, narcissism, psychopathy and sadism (Chabrol, Van Leeuwen, Rodgers, & Séjourné, 2009; Mededović & Petrović, 2015; Paulhus, 2014) as criteria measures. Furthermore, we collected data regarding the consumption of various psychoactive substances as another important behavioral outcome of psychopathy. Previous research showed that Meanness has the highest positive correlations with Machiavellianism (Fanti, Kyranides, Drislane, Colins, & Andershed, 2016; Pilch & Górnik-Durose, 2016) and sadism (Ruchensky & Donnellan, 2017), while Boldness is a crucial TriPM correlate of narcissism (Stanley et al., 2013). The existing data also show that substance use is mostly related to the Disinhibition psychopathy trait (Dotterer, Waller, Cope, Hicks, Nigg, Zucker, & Hyde, 2017). We expect similar relations between short TriPM scales and the external criteria measures in the present study as well.

METHOD

Sample

The study sample consisted of 211 individuals (57% female; $M_{age}=28.73$, $MD=7.38$). Participants were highly educated: 58% had finished faculty, while 29% were in the process of studying faculty during the time of data collection; 12% had finished secondary school and 1% of the participants finished only elementary school. Data was collected via online study as well, with a snowball technique used for sampling. Participants were enrolled on a voluntary basis.

Measures

We used short TriPM scales to assess Triarchic psychopathy traits. Machiavellianism ($M=2.90$; $SD=0.64$; $\alpha=.72$), narcissism ($M=2.91$; $SD=0.61$; $\alpha=.70$) and psychopathy ($M=1.97$; $SD=0.58$; $\alpha=.70$) were measured via the short Dark Triad inventory (SD3; Jones & Paulhus, 2014). Every trait is represented by nine items in this inventory.

Sadism is measured by a Core Sadism scale from the Varieties of Sadistic Tendencies inventory (VAST: Paulhus & Jones, 2015). This scale has 7 items (M=1.72; SD=0.54; $\alpha=.69$). Finally, we assessed substance use via an inventory where we asked participants how often they consume various psychoactive substances (alcohol, cigarettes, sedatives, cannabis, ecstasy, cocaine, amphetamines and hallucinogenic drugs). The items had a 6 point scale for responding where 1 stands for "Never" while 6 depicts "Very frequently". The score on this variable was calculated as a first principal component of the items (Eigenvalue=3.45; 24.65% of original items variance was explained).

RESULTS

Descriptive data and sex differences on short TriPM scales

First we showed descriptive statistics for the short TriPM psychopathy scales. Since there are robust sex differences in psychopathy (with males scoring higher than females: Cale & Lilienfeld, 2002) we calculated sex differences between the psychopathy traits in the present data as well. The results of these analyses are shown in Table 3.

Table 3: Descriptive statistics, sex differences and the reliabilities of short TriPM scales

	M(SD) _{males}	M(SD) _{females}	t	d	α
Boldness	3.08 (0.60)	2.90(0.53)	2.371*	0.33	.80
Meanness	2.37(0.41)	2.11 (0.36)	4.864**	0.67	.78
Disinhibition	2.07 (0.69)	1.90 (0.68)	1.801 [†]	0.25	.70

Notes: [†] - $p=.07$; * - $p<.05$; ** - $p<.01$.

As can be seen in Table 3, all three psychopathy traits are more pronounced in male participants. The highest difference was detected in the Meanness trait. Furthermore, all three scales had adequate reliabilities (measured by Cronbach's α coefficient).

Latent structure of the short TriPM items

An important indicator of internal validity is the latent structure of the construct's observed indicators. This is why we explored the latent structure of the short TriPM scales using the Exploratory Maximum Likelihood Factor Analysis. Parallel analysis (an optimized algorithm: Timmerman & Lorenzo-Seva, 2011) has suggested the retention of three factors. These factors are rotated in Promax position. The three factor solution had excellent fit: $\chi^2(63)=113.12$, $p=.001$; CFI=0.95; GFI=0.99; RMSEA=0.05. The results of factor analysis showed perfect construct validity of the

short TriPM items: every item loaded on its respective factor. The factor structure of the short TriPM scale is shown in Table 4.

Table 4: The latent structure of the short TriPM scale items

	Boldness	Disinhibition	Meanness
Random % of explained variance	13.6	12.3	11.3
Observed % of explained variance	26.7	20.6	13.3
<u>Eigenvalues</u>	<u>3.54</u>	<u>2.76</u>	<u>1.82</u>
I sympathize with others' problems (R)			0.70
I'm a born leader.	0.79		
I have had problems at work because I was irresponsible.		0.46	
I don't have much sympathy for people.			0.78
I can convince people to do what I want.	0.63		
I have lost a friend because of irresponsible things I've done.		0.30	
It doesn't bother me to see someone else in pain.			0.63
I function well in new situations, even when unprepared.	0.60		
Others have told me they are concerned about my lack of self-control.		0.62	
I don't see any point in worrying if what I do hurts someone else.			0.48
I don't like to take the lead in groups. (R)	0.72		
I jump into things without thinking.		0.61	
I am sensitive to the feelings of others. (R)			0.70
I'm not very good at influencing people. (R)	0.60		
<u>My impulsive decisions have caused problems with loved ones.</u>		<u>0.75</u>	

Notes: the results of Parallel analysis are shown in the first two rows; loadings below 0.30 are omitted; (R) - reversely coded

The relations between psychopathy, the Dark Tetrad and substance use

Finally, we explored the associations between short TriPM psychopathy scales, Dark Tetrad traits and substance use. Pearson's correlation coefficient was used as a measure for bivariate associations. The results of correlation analysis are shown in Table 5.

Table 5: Correlations between psychopathy, Dark Tetrad and substance use

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1. Boldness							
2. Meanness	.18*						
3. Disinhibition	.08	.22**					
4. Machiavellianism	.15*	.24**	.08				
5. Narcissism	.60**	.18*	.10	.18**			
6. Psychopathy	.36**	.41**	.49**	.44**	.32**		
7. Sadism	.15*	.46**	.34**	.35**	.19**	.55**	
8. Substance use	.24**	.13	.31**	.05	.16*	.33**	.25**

Notes: * - $p < .05$; ** - $p < .01$.

The correlation analysis showed that Machiavellianism is positively related to Boldness and Meanness; the same could be said for Narcissism. Psychopathy and sadism were positively related to all Triarchic psychopathy measures. Finally, substance use was positively associated with Boldness and Disinhibition. Boldness was not related to Disinhibition. Boldness and Disinhibition showed low positive associations with the Meanness scale.

DISCUSSION

The findings obtained in Study 2 additionally confirmed the utility of the short TriPM scales. The analysis of the short TriPM items latent space showed that all items loaded on their respective factors, thus revealing a perfect latent structure. Furthermore, the fit indices of this latent model were high and quite comparable with the fit indices of the original inventory items (Driscoll & Patrick, 2017). We also found sex differences on all three traits (with the difference in Disinhibition having marginal significance) with the highest differences in the Meanness trait. These results have been obtained in previous studies as well (Sica et al., 2015).

Correlation analysis of the associations between Triarchic psychopathy scales and the external criteria also yielded results that are congruent with previous studies. Meanness had the highest correlations with Machiavellianism and sadism, Boldness showed a high positive correlation with Narcissism, while all three psychopathy scales were significantly related to the psychopathy measure from the SD3 inventory. These results were obtained in previous research as well (Fanti et al., 2016; Ruchensky & Donnellan, 2017; Stanley et al., 2013). Our data confirmed earlier findings that Disinhibition is a crucial predictor of substance use from the Triarchic psychopathy model (Dotterer et al., 2017). The positive association between Boldness and substance use is not surprising either. Previous research found that affective psychopathic characteristics are related to lower abstinence in substance use treatment (Swogger et al., 2016). These findings suggest that there are

two pathways which mediate the link between psychopathy and substance use: the first one is rooted in impulsivity and imprudence, while the second one is based on a lack of fear and anxiety (Hopley & Brunelle, 2012).

GENERAL DISCUSSION

The main goal of the present research was to explore whether the Triarchic Personality Measure (TriPM) could be reasonably shortened, but still remain a reliable and valid inventory for the measurement of Triarchic psychopathy traits. All obtained results suggest that this goal was accomplished. Short TriPM scales have good reliability, taking into account that every scale is composed of only five items. The instrument has a perfect factor structure: every selected item represents a valid indicator of the construct which is intended to be measured. Finally, external validity is established by showing expected correlations between the new scales, HEXACO personality traits, Dark Tetrad traits, and substance use. All these findings suggest that short TriPM scales reliably and validly measure psychopathy, and thus, they can be used in further research.

The problem of equivalence between original and short TriPM scales

Short TriPM are valid measures of psychopathy indeed, but there is a question whether the scores on these measures can be viewed as equivalent to the scores on the original TriPM scales. We think that the answer is no, which is most evident in the difference between the associations of two forms of TriPM and HEXACO personality scales. In our opinion, equivalency should not be expected in the first place, since some content of the original scales is deliberately removed from the short measures. We do not think that this is a shortcoming of the new scales: indicators of characteristics which may not represent central features, but correlates of psychopathy, are excluded from the short form. The short scales are more homogenous in their content which could make the interpretation of findings easier. However, researchers should be cautious when interpreting the results obtained on the small scales since they may not apply to the original scales. More precisely, the variance captured by items measuring intentional cruelty and criminal behavior is lacking from the short scales; consequently, they have diminished power to predict criteria measures which can be conceptually linked to these behavioral dispositions. Of course, we would recommend the usage of full scales in every research design where the number of items does not represent a potential constraint.

Limitations and future directions

The present research brought the initial data of validity and reliability of short TriPM scales. The research has limitations of its own: small sample size and the lack of criteria measures obtained by different methods are some of them. The utility and prognostic validity of the short Triarchic psychopathy measures can be determined only by future empirical studies. It is important to establish a nomological network

of the short scales in order to fully explore their predictive power and compare it to the original instrument. If future research confirms the validity and reliability of the short scales, they can be a useful tool for measuring psychopathy in long and time consuming surveys.

Acknowledgments

Authors would like to express their gratitude to Boban Petrović who helped them in the process of data collection for Study 2.

REFERENCES

- (1) Boduszek, D., & Debowska, A. (2016). Critical evaluation of psychopathy measurement (PCL-R and SRP-III/SF) and recommendations for future research. *Journal of Criminal Justice*, 44, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.11.004>
- (2) Boduszek, D., Debowska, A., Dhingra, K., & DeLisi, M. (2016). Introduction and validation of Psychopathic Personality Traits Scale (PPTS) in a large prison sample. *Journal of Criminal Justice*, 46, 9-17. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.02.004>
- (3) Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological science*, 24, 2201-2209. <https://doi.org/10.1177%2F0956797613490749>
- (4) Cale, E. M., & Lilienfeld, S. O. (2002). Sex differences in psychopathy and antisocial personality disorder: A review and integration. *Clinical psychology review*, 22, 1179-1207. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(01)00125-8)
- (5) Chabrol, H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R., & Séjourné, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47, 734-739. doi:10.1016/j.paid.2009.06.020
- (6) Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D., & Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 18, 337-357. <https://doi.org/10.1521/pedi.2004.18.4.337>
- (7) Cooke, D. J., Michie, C., & Skeem, J. (2007). Understanding the structure of Psychopathy Checklist-Revised. *The British Journal of Psychiatry*, 190, 39-50. doi:10.1192/bjp.190.5.s39
- (8) Dotterer, H. L., Waller, R., Cope, L. M., Hicks, B. M., Nigg, J. T., Zucker, R. A., & Hyde, L. W. (2017). Concurrent and developmental correlates of psychopathic traits using a triarchic psychopathy model approach. *Journal of abnormal psychology*, 126, 859-876. <http://dx.doi.org/10.1037/abn0000302>
- (9) Drislane, L. E., & Patrick, C. J. (2017). Integrating alternative conceptions of psychopathic personality: A latent variable model of triarchic psychopathy constructs. *Journal of personality disorders*, 31(1), 110-132. https://doi.org/10.1521/pedi_2016_30_240
- (10) Drislane, L. E., Patrick, C. J., & Arsal, G. (2014). Clarifying the content coverage of differing psychopathy inventories through reference to the Triarchic Psychopathy Measure. *Psychological Assessment*, 26(2), 350-362. doi:10.1037/a0035152
- (11) Fanti, K. A., Kyranides, M. N., Drislane, L. E., Colins, O. F., & Andershed, H. (2016). Validation of the Greek Cypriot translation of the triarchic psychopathy measure.

- Journal of personality assessment*, 98, 146-154.
<http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2015.1077452>
- (12) Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist-Revised* (2nd ed.). Toronto, Canada: Multi-Health Systems.
 - (13) Hopley, A. A., & Brunelle, C. (2012). Personality mediators of psychopathy and substance dependence in male offenders. *Addictive Behaviors*, 37, 947-955. doi:10.1016/j.addbeh.2012.03.031
 - (14) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the short dark triad (SD3) a brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21, 28-41. <https://doi.org/10.1177/1073191113514105>
 - (15) Lee, K., & Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18, 182-191. <http://dx.doi.org/10.1037/1040-3590.18.2.182>
 - (16) Lee, K., & Ashton, M. C. (2008). The HEXACO personality factors in the indigenous personality lexicons of English and 11 other languages. *Journal of personality*, 76, 1001-1054. doi:10.1111/j.1467-6494.2008.00512.x
 - (17) Leistico, A. M. R., Salekin, R. T., DeCoster, J., & Rogers, R. (2008). A large-scale meta-analysis relating the Hare measures of psychopathy to antisocial conduct. *Law and human behavior*, 32, 28-45. <https://doi.org/10.1007/s10979-007-9096-6>
 - (18) Levenson, M. R., Kiehl, K. A., & Fitzpatrick, C. M. (1995). Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of personality and social psychology*, 68(1), 151-158.
 - (19) Lilienfeld, S. O., & Andrews, B. P. (1996). Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66, 488 -524. doi:10.1207/s15327752jpa6603_3
 - (20) Lilienfeld, S. O., Watts, A. L., & Smith, S. F. (2015). Successful psychopathy: A scientific status report. *Current Directions in Psychological Science*, 24, 298-303. <https://doi.org/10.1177/0963721415580297>
 - (21) Ljubin-Golub, T., & Sokić, K. (2016). The relationships between triarchic psychopathic traits and value orientations in men and women. *Psihološka istraživanja*, 19(2), 185-203.
 - (22) Marcus, D. K., Fulton, J. J., & Edens, J. F. (2013). The two-factor model of psychopathic personality: Evidence from the Psychopathic Personality Inventory. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 4, 67-76. <http://dx.doi.org/10.1037/a0025282>
 - (23) Mededović, J. (2015). *Nomološka mreža psihopatije [Nomological network of psychopathy]*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
 - (24) Mededović, J. (2017). Aberrations in emotional processing of violence-dependent stimuli are the core features of sadism. *Motivation and Emotion*, 41, 273-283. <https://doi.org/10.1007/s11031-016-9596-0>
 - (25) Mededović, J., Čolović, P., Dinić, B. M., & Smederevac, S. (2017). The HEXACO Personality Inventory: Validation and psychometric properties in the Serbian language. *Journal of Personality Assessment*, advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2017.1370426>
 - (26) Mededović, J., & Petrović, B. (2015). The dark tetrad: Structural properties and location in the personality space. *Journal of Individual Differences*, 36, 228-236. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000179>
 - (27) Mededović, J., Petrović, B., Kujačić, D., Želeskov-Đorić, J., & Savić, M. (2015). What is the optimal number of traits to describe psychopathy? *Primenjena psihologija*, 8(2), 109- 130.

- (28) Mokrós, A., Osterheider, M., Hucker, S. J., & Nitschke, J. (2011). Psychopathy and sexual sadism. *Law and human behavior*, 35, 188-199.
<https://doi.org/10.1007/s10979-010-9221-9>
- (29) O'meara, A., Davies, J., & Hammond, S. (2011). The psychometric properties and utility of the Short Sadistic Impulse Scale (SSIS). *Psychological assessment*, 23, 523-531. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0022400>
- (30) Patrick, C. J. (2010). *Operationalizing the triarchic conceptualization of psychopathy: Preliminary description of brief scales for assessment of boldness, meanness, and disinhibition*. Unpublished test manual, Florida State University, Tallahassee, Florida. Test retrieved from
<https://www.phenxtoolkit.org/index.php?pageLink=browse.protocoldetails&id=121601>
- (31) Patrick, C. J., & Drislane, L. E. (2015). Triarchic model of psychopathy: Origins, operationalizations, and observed linkages with personality and general psychopathology. *Journal of personality*, 83, 627-643. doi:10.1111/jopy.12119
- (32) Patrick, C. J., Fowles, D. C., & Krueger, R. F. (2009). Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness. *Development and psychopathology*, 21, 913-938. doi:10.1017/S0954579409000492
- (33) Paulhus, D. L. (2014). Toward a taxonomy of dark personalities. *Current Directions in Psychological Science*, 23, 421-426. doi:10.1177/0963721414547737
- (34) Paulhus, D.L., & Jones, D.N. (2015). Measures of dark personalities. In G.J. Boyle, D.H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs* (pp. 562–594). San Diego, CA: Academic Press.
- (35) Paulhus, D. L., Neumann, C. S., & Hare, R. D. (2016). *The SRP-4: Self-report psychopathy scale (4th ed.)*. Toronto, ON: Multi-Health Systems.
- (36) Pilch, I., & Górník-Durose, M. E. (2016). Do we need "dark" traits to explain materialism? The incremental validity of the dark triad over the HEXACO domains in predicting materialistic orientation. *Personality and Individual Differences*, 102, 102-106. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.047>
- (37) Pilch, I., Sanecka, E., Hyla, M., & Atlas, K. (2015). Polska adaptacja skali TriPM do badania psychopatii w ujęciu triarchicznym. *Psychologia Społeczna*, 10, 435-454. doi:10.7366/1896180020153506
- (38) Poy, R., Segarra, P., Esteller, À., López, R., & Moltó, J. (2014). FFM description of the triarchic conceptualization of psychopathy in men and women. *Psychological Assessment*, 26, 69-76. doi:10.1037/a0034642
- (39) Ruchensky, J. R., & Donnellan, M. B. (2017). Integrating the HEXACO model with the Triarchic conceptualization of psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 119, 129-133. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.006>
- (40) Sellbom, M., & Phillips, T. R. (2013). An examination of the triarchic conceptualization of psychopathy in incarcerated and nonincarcerated samples. *Journal of Abnormal Psychology*, 122, 208-214. doi:10.1037/a0029306
- (41) Sica, C., Drislane, L., Caudek, C., Angrilli, A., Bottesi, G., Cerea, S., & Ghisi, M. (2015). A test of the construct validity of the Triarchic Psychopathy Measure in an Italian community sample. *Personality and Individual Differences*, 2, 163-168. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2015.03.015>
- (42) Sokić, K. (2017). *Proujera trijarhijskoga modela psihopatije*. Unpublished doctoral dissertation, Faculty of philosophy, University of Zagreb.
- (43) Stanley, J. H., Wygant, D. B., & Sellbom, M. (2013). Elaborating on the construct validity of the Triarchic Psychopathy Measure in a criminal offender sample. *Journal of Personality Assessment*, 95, 343-350. <http://dx.doi.org/10.1080/00223891.2012.735302>
- (44) Swogger, M. T., Conner, K. R., Caine, E. D., Trabold, N., Parkhurst, M. N., Prothero, L. M., & Maisto, S. A. (2016). A test of core psychopathic traits as a moderator of the

efficacy of a brief motivational intervention for substance-using offenders. *Journal of consulting and clinical psychology*, 84(3), 248-258.

<http://dx.doi.org/10.1037/ccp0000065>

- (45) Timmerman, M. E., & Lorenzo-Seva, U. (2011). Dimensionality assessment of ordered polytomous items with Parallel analysis. *Psychological methods*, 16, 209-220. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0023353>
- (46) Venables, N. C., Hall, J. R., & Patrick, C. J. (2014). Differentiating psychopathy from antisocial personality disorder: A triarchic model perspective. *Psychological Medicine*, 44, 1005–1013. <https://doi.org/10.1017/S003329171300161X>
- (47) Weidacker, K., O'Farrell, K. R., Gray, N. S., Johnston, S. J., & Snowden, R. J. (2017). Psychopathy and impulsivity: The relationship of the triarchic model of psychopathy to different forms of impulsivity in offenders and community participants. *Personality and Individual Differences*, 114, 134-139. <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.069>

MERENJE PSIHO PATIJE POMOĆU MALOG UZORKA STAVKI TriPM INVENTARA

Trijarhijski model psihopatije predstavlja jednu od istaknutih savremenih operacionalizacija ovog koncepta. U okviru ovog modela psihopatija se definiše pomoću tri crte: Zlobe, Smelosti i Dezinhibicije. Instrument koji meri ove tri dimenzije je nazvan Trijarhijska Mera Linosti (Triarchic Personality Measure: TriPM). Cilj ovog istraživanja bio je konstruisanje kratke forme TriPM instrumenta selekcionisanjem manjeg broja njegovih ajtema. Odabrali smo ukupno 15 stavki koristeći pre svega konceptualne argumente i sužavajući sadržaj skala. U Studiji 1 (N=135) analizirali smo korelacije između mera duge i kratke verzije instrumenta, koje su bile veoma visoke. Takođe, izvršena je eksploracija povezanosti između kratke, duge verzije upitnika i HEXACO crta ličnosti. Ova analiza je pokazala sličnosti ali i određene razlike između dve verzije TriPM-a. U Studiji 2 (N=211) ispitana je latentna struktura novog upitnika za koju se pokazalo da je veoma dobra: svi ajtemi su imali zasićenja na onim faktorima koje treba da mere. Na kraju, analizirane su i povezanosti između novih mera psihopatije, crta Mračne Tetrade i upotrebe psihoaktivnih supstanci. Rezultati ove analize pokazali su visoku konvergentnu i divergentnu validnost kratkih TriPM skala. Sumarno, istraživanje je pokazalo adekvatnu pouzdanost (Kronbahove alfe $\geq .70$) i validnost kratkih skala psihopatije, na taj način ih preporučujući za buduću upotrebu. Ipak, istraživači treba da budu oprezni u interpretaciji nalaza dobijenih pomoću kratkih skala jer one nisu ekvivalentne originalnim merama, zbog sažimanja njihovog sadržaja.

*KLJUČNE REČI: psihopatija / Trijarhijska mera ličnosti /
HEXACO crte ličnosti / Mračna Tetrada*

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 23-33
Originalni naučni rad
UDK: 343.85:504.9
37.033:502/504

ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПНОСТИ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИИ И ОБРАЗОВАНИЕ

Елена Геннадьевна Багреева*
Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации

Антропогенное преступное воздействие на окружающую среду приводит к разрушению экосистемы. Тенденция увеличения количества преступлений, совершенных в сфере экологии. Человечеству необходимо признать уже аксиому: человек не царь природы, а лишь ее частица. Безотлагательно требуется создать систему экологического образования и воспитания. Экологическое образование и воспитание как профилактика преступности в сфере экологии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: профилактика правонарушений и преступлений в сфере экологии / экологическое образование и воспитание / экосистема / образование как основа устойчивого развития

В январе - сентябре 2017 года зарегистрировано 17,9 тыс. экологических преступлений, что на 1,2% больше, чем за аналогичный период прошлого года [1]. Статистика об экологических преступлениях совершенных с 2013 по 2015 гг. Нельзя упускать из внимания экологические преступления, ведь экология и окружающая среда с каждым годом по вине человека становится хуже и территорий не тронутых человеком практически не осталось, одной из причин являются экологические преступления. Статистика показывает, что за последние несколько лет количество таких преступлений постоянно

* - д.ю.н., к.пед.наук., проф. Профессор Финансового университета при Правительстве РФ.
E-mail: bagreg@yandex.ru

увеличивается. Резкий скачек произошел в период с 2013 по 2014 год, он составил 125, с 2014 по 2015 год увеличение произошло на 52, что также является большим показателем, не смотря на то, что цифры кажутся небольшими для природы они катастрофичны...[2].

Потребительский подход человечества к экосистеме, добыча и использование природных ресурсов, долгое время, балансирующее на грани между рациональным использованием и его варварским истреблением, приводящий к преступлениям в сфере экологии, привел к тому, что XXI век стал временем надвигающейся экологической катастрофы.

Философия человечества все чаще занимает ошибочную позицию, соглашаясь с утверждением, что Человек – "Царь Природы". Вместе с тем, примеров, когда природа одерживает верх, а человек оказывается бессильным перед ударами природных стихий, великое множество: и извержение вулкана Везувий, засыпавший город Помпеи; и оживший исландский вулкан Эйяфьядлайекюдль, ставший всемирно знаменитым после того, как парализовал воздушное сообщение во всем северном полушарии Земли; ураган "Катрина", снесший с лица Земли Новый Орлеан и погубивший 1800 жителей побережья Мексиканского залива США; и тайфун в Японии, разрушивший атомную электростанцию Фукусима-1, и, наконец, сильнейший ураганный ветер в Москве в мае 2017 г., унесший жизни 16 человек...

До сегодняшнего дня подавляющее большинство природных стихий трудно предсказуемы людьми. Эти и множество других примеров дают все основания признать верховенство Природы, а значит, актуальным требование настоящего времени об изменении сознания людей во имя выживания человечества на этой планете.

К сожалению, люди все еще разрешают себе "продолжать борьбу" с природой, создавая все новые технологии освоения биоресурсов, бесконечно извлекая сиюминутную прибыль, совершая преступные действия. Осознание и признание человечеством всемогущей силы Природы позволит актуализировать разработку системы профилактики преступлений в сфере экологии, где экологическое образование и воспитание экокультуры станет основой системы.

В нашей истории уже состоялся один эксперимент в естественных условиях, в котором участвовали как руководители два человека прямо противоположно относящихся к пониманию связи человек-природа. Это история покорения Южного полюса [3] норвежцем Руалом Амундсеном (17 декабря 1911 года), первым достигшим его, и соревновавшимся с ним англичанином Робертом Скоттом, который достиг Южного полюса позже Амундсена на месяц и погибшим на обратном пути! Норвежец, изучив уклад жизни северных народов, сделал ставку на собак, для чего закупил их (97!) в Гренландии. Кроме того, Амундсен предложил новый способ организации быта в походе к полюсу: провиант включал всего пять видов продуктов: свежее мясо (мороженая тюленья или парная собачатина), сухое молоко, шоколад, пеммикан (мясной пищевой концентрат) и овсяные галеты.

Конкуренция Амундсена же, капитан Скотт в путешествии предпочел использовать исландских пони и механические сани, ошибочно решив, что научный прогресс с успехом противостоит Природе. В итоге англичанин просчитался: пони стали проваливаться в наст, и когда Скотт подъехал к Трансантарктической горной цепи, были настолько плохи, что их просто пришлось застрелить. Механические сани были еще не совершенны, и вышли из строя раньше лошадок. Но, собрав нервы в кулак, англичане упрямо пошли вперед. Пешком.

14 декабря 1911 г. самая южная точка была прищиплена норвежским флагом. Победу одержали собачьи упряжки. К полюсу дошло лишь 18 собак! На обратном пути норвежцы питались замороженной ими и специально оставленной во льдах на обратный путь собачатиной: возвращались быстро и в 04:00 26 января 1912 года команда вернулась домой с двумя нартами и 11-ю собаками. А команда Скотта, к сожалению, навсегда осталась во льдах Южного полюса.

Такова история глубочайшего уважения к Природе и знание ее особенностей, культуры взаимодействия с Природой. Не заставляет ли этот пример методично изучать и передавать такой опыт конструктивного осознанного взаимодействия с Природой последующим поколениям.

Следует согласиться с тем, что антропологическое воздействие на окружающую среду происходит не только конструктивное, стабилизирующее природу, но все чаще, разрушительное, деструктивное, преступное. К сожалению, человек разрушает природу, экосистему не только по недомыслию, незнанию, т.е. неосознанно: во всем мире неуклонно растет число преступлений, совершенных осознано во имя сиюминутной выгоды.

Так, в 2014 году объем этих преступлений оценивался в 70-213 млрд долларов [4]. Сегодня общий ущерб от таких преступлений [5] составляет от 91 млрд долларов до 258 млрд долларов. "Она является четвертой по величине в мире после контрабанды наркотиков, контрафактной продукции и торговли людьми. Ущерб от экологических преступлений в 10000 раз больше, чем количество денег, потраченных международными агентствами на борьбу с ними – это только 20-30 млн долларов США", – уточнили в Интерполе [6].

Однако лишь Статистическая комиссия ООН на сорок шестой сессии 3–6 марта 2015 года, обсудив Доклад Управления Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности о Международной классификации преступлений с целью статистики, предлагает странам

- a) утвердить Международную классификацию преступлений в целях статистики в качестве стандартной международной классификации для представления статистических данных о преступности и уголовном правосудии;
- b) утвердить план, который призван содействовать внедрению этой классификации на национальном, региональном и международном уровнях;

с) предложить региональным организациям сотрудничать с УНП ООН в качестве партнеров в деле разработки региональных программ по внедрению МКПС;

д) назначить УНП ООН учреждением, ответственным за МКПС, а также поддержать создание технической консультативной группы для представления предметных рекомендаций по всем аспектам, связанным с внедрением МКПС,

е) предложить государствам-членам и донорам выделить необходимые ресурсы для обеспечения успешного внедрения МКПС [7].

Современную ситуацию приближающегося экологического кризиса уже признали правительства большинства стран мира и в приоритетных направлениях своего развития - решение проблем в области природопользования. В практическом плане такой подход является залогом выживания человечества.

Принятие данной позиции требует выстраивания, в том числе и концепции экологического образования и воспитания, что, в свою очередь, будет способствовать профилактике правонарушений и преступлений в сфере природопользования.

На наш взгляд, усилия человечества должны быть направлены

- во-первых, на осознание причин преступного отношения к экосистеме, природопользованию во всех его проявлениях;
- во-вторых, теоретически обосновать и методически выстроить непрерывность и комплексность экологического образования и воспитания, как часть системы профилактики преступлений в сфере экологии.

Сегодня, осознавая надвигающуюся экокатастрофу, принятие такого двуединого подхода позволит вырастить новое поколение граждан нашей страны не только "природосообразными" (Ж-Ж Руссо), но и "природосберегающими".

Рассмотрим лишь одну преступно созданную экопроблему: сошлемся на доклад о состоянии водных ресурсов планеты, подготовленный специалистами ООН, где подчеркивается, что с конца XIX века исчезло от 34 до 80 разновидностей рыб, из них 6 разновидностей - с 1970 года [9].

Незаконная добыча водных биоресурсов представляет собой сложную систему взаимосвязанной преступной деятельности, охватывающую не только сферу охраны экологических правоотношений, но и уголовно-правовую, финансовую, культурологическую и т.д.

Однако, криминологический анализ преступлений, совершаемых в сфере оборота водных биоресурсов показывает, что норма статьи 256 УК РФ "Незаконная добыча водных биоресурсов" не соответствует современным

требованиям к борьбе с данными преступлениями и требует внесения изменений.¹

Так, к криминологическим причинам совершения преступлений в сфере оборота водных биоресурсов можно отнести:

- несовершенство экономических отношений в области природопользования;
- противоречия и недостатки планирования рыбодобывающей отрасли российского национального хозяйства;
- осуществление добычи водных биоресурсов, так называемыми судами - двойниками;
- незаконная деятельность научных учреждений, осуществляющих свою деятельность в водном пространстве РФ;
- слабое кадровое и материально-техническое обеспечение государственных структур, контролирующих водную промышленность;
- либеральное отношение сотрудников правоохранительных органов к правонарушителям.
- низкий уровень правовой культуры, правовой нигилизм.

К сожалению, этот перечень причин характерен практически для всех видов экологических преступлений.

Таким образом, комплекс мер, проводимых государством в борьбе за биоресурсы страны, в частности, по противодействию незаконному обороту водных биоресурсов должен быть направлен на:

1. Разработку и принятие государственной политики в области экокультуры, основанной на принципах природосообразности, природосбережения, в условиях признания подчиненности человека законам природы.

¹ В ч.2 ст. 256 УК РФ могут быть указаны квалифицирующие признаки преступного деяния, а именно: а) с причинением крупного ущерба; б) с применением взрывчатых и химических веществ, электрического тока либо иных способов массового истребления указанных водных животных и растений; в) в местах нереста или на миграционных путях к ним; г) на особо охраняемых природных территориях либо в зоне экологического бедствия или в зоне чрезвычайной экологической ситуации. В ч.3 ст. 256 УК РФ могут быть указаны такие особо квалифицирующие признаки преступного деяния, как:

- совершенные лицом с использованием своего служебного положения;
- совершенные группой лиц по предварительному сговору.

В самостоятельную (четвертую) часть следовало бы выделить преступные деяния, совершенные организованной преступной группой, которая создается для того, чтобы совершать ряд преступлений, получая в результате постоянный или существенный доход. В связи с этим санкции по данной статье должны быть предусмотрены в виде лишения свободы до 6 лет. Часть 2 действующей ст. 256 УК РФ может быть выделена в отдельную ст. 256.1 УК РФ: "Незаконная добыча котиков, морских бобров или иных морских млекопитающих".

2. В сфере образования государством должны быть приняты меры, направленные на экологическое воспитание и образование (начиная с дошкольного возраста) граждан. При этом целесообразно ориентировать на это не только учебные заведения, но и шире использовать средства массовой информации, интернет-ресурсы.

3. В сфере правового регулирования в целях сохранения биоресурсов страны, повышая уровень правосознания граждан, необходимо ужесточить наказание за "варварское", преступное отношение к природе. В частности, несмотря на установление ряда ограничений, предусмотренных в принятых Федеральным агентством по рыболовству Приказах "О правилах рыбной ловли", на добычу водных биоресурсов, что должно сыграть положительную роль в процессе борьбы с незаконным оборотом водных биоресурсов и восстановлению запасов водных биоресурсов, требуется внесение изменений в законодательство. Кроме того, ужесточение таможенного контроля за добычей и вывозом водных биоресурсов с территории Российской Федерации - необходимо обязать иностранные суда, ведущие промысел на территории Российской Федерации, перед тем, как покинуть пределы России, заходить в ближайшие порты для таможенного оформления груза.

Для предотвращения совершения данных преступлений, в том числе и для наиболее эффективной борьбы за рациональное использование биоресурсов, мы до сих пор почти не используем культурологический и образовательный аспекты.

Ошибочно думать, что профилактика преступлений за биоресурсы планеты должна ограничиваться сегодняшними уголовно-правовыми, силовыми методами.

Безусловно, образовательный, культурологический аспект в системе человек-природа не только возможен, но и уже второе столетие реализуется на практике в ряде стран: например, школы по всему миру, работающие по Вальдорфской системе обучения. Первая такая школа была открыта в 1919 году в Германии (г. Штуттгарт) для детей рабочих фабрики "Вальдорф-Астория" (отсюда название). В 1933—1945 годах, в годы существования фашистского правительства эти школы были закрыты, а педагоги подверглись репрессиям. Вальдорфская педагогика получила развитие с 60-х годов XX века во многих странах (в 90-е годы насчитывалось около 500 школ и 1000 садов).

Опираясь на идею Р. Штайнера, Вальдорфская педагогика имеет экологическую направленность, в широком смысле этого слова. Целостное представление о жизни природы, ее закономерностях формируется не только за счет знаний, но и через опыт детей эмоционального переживания природных явлений.

Совмещая научный и художественный подход к явлениям действительности, учитель старается дополнить физическую картину мира явлений природы ее

поэтическим или художественным изображением. Таким образом, элементы искусства играют существенную роль в самом учебном процессе:

- рассказ учителя — законченный текст образного характера,
- оформление тетради эпохи по предмету,
- исполнение музыкальных произведений, связанных с преподаваемой темой,
- поэтическое воплощение явлений физического мира (астрономия, физика и поэзия, математика и гармония стихотворных ритмов и т. п.),
- речитация (хоровое чтение различных текстов) и т. д.

В начале XX века Р. Штайнер почувствовал не только надвигающуюся экокатастрофу, но и исходящую от возрастающей индустриализации жизни опасность для духовного здоровья человека. Уже тогда дети, живущие в больших городах, не имели представления о Природе, о человеческом труде в его первоначальном значении.

Прошедшие сто лет лишь усугубили ситуацию. Многие современные дети не знают, как сажают, растят, собирают и пекут хлеб или выращивают цветы; как строят дом или плетут корзины и т.п. Быт, окружающий современного ребенка, настолько автоматизирован и далек от природы, что дети не имеют представления об элементарных навыках человеческой деятельности. Восстановить эти связи и пытается вальдорфская школа: один из главных ее принципов — связь с жизнью, установление соотношений между научными знаниями и жизненным опытом. Поэтому столь большое внимание в этой системе обучения уделяется практикам: садоводческой, лесоводческой, сельскохозяйственной, социальной и др.

Вальдорфская воспитательно-образовательная система, ориентированная на непосредственное тесное и каждодневное общение с природой дает большой эмоциональный эффект, развивая, расширяя и обогащая сферу чувств, а базовый термин "заражение", поясняется как переживание себя и своей связи с миром.

В логике рассуждений о Вальдорфской педагогике вспоминаю наши беседы с известным норвежским криминологом Нильсом Кристи (24.02.1928 — 27.05.2015) об использовании социокультурных методов исправления осужденных. Он с большим интересом слушал мои рассказы о педагогических опытах А. С. Макаренко [10] по перевоспитанию несовершеннолетних, а я с удивлением знакомилась с его тюремным экспериментом по содержанию особо опасных преступников на острове Бастой (Норвегия). "Мы даем заключенному чувство гармонии с природой. Это отвращает от насилия", — утверждал Н. Кристи.

В самом конце XX века была организована тюрьма, где жизнь в природе, на острове, на продовольственном самообеспечении, заботясь о полсотни овец, больше 20 коров, 10 лошадей, 230 кур и 20 крольчих, обрабатывая поля с картофелем, овощами и малиной. В 2010 году Бастой [11] стал первой в мире "органической тюрьмой". Все отходы (кроме пластика, который здесь

запрещен) перерабатываются в компост, а потому удобрения и средства защиты растений — только органические. На острове установлены солнечные батареи, из древесных отходов делаются палеты для отопительных котлов, все машины и трактора переведены на биодизель (производимый из рапсового масла).

Для всех заключенных работа на природе, ведение натурального хозяйства здесь обязательна и рассматривается как средство "ресоциализации" и перевоспитания. Нильс Кристи верил в то, что сельское и лесное хозяйство лучше всего "выбивает из человека дурь". Каждый заключенный может найти себе работу "по душе" и получать удовлетворение, поддержку и благодарность от других: то, что выращивается и делается самими заключенными, справедливо делится на всех соответственно их участию в создании продукции.

Кроме сельского хозяйства, важной отраслью на о. Бастой является рыболовство — ежедневно вылавливается до 100 кг трески и пикши, налажено производство мебели из собственного сырья. Старые или больные деревья идут на топливо для обогрева коттеджей. Это ли не разумное, бережное отношение к природе да еще опасных преступников?!

Одним из факторов, по которому эксперимент с островной тюрьмой был признан Минюстом удачным, стало уменьшение стоимости содержания заключенных в 2,5 раза по сравнению с другими норвежскими тюрьмами [12].

Немецкий журнал "Шпигель" приводит статистику: в Норвегии рецидив составляет 20%. А из тех, кому выпала возможность провести срок на острове Бастой, повторно осужденными оказываются лишь 16%. (В сравнении, в Германии — 50% после 3-х лет, в США на уровне 50-60%.) [13]. За 11 лет на острове заключенные не совершили ни одного тяжкого преступления, не зафиксировано ни одного самоубийства [14].

"Главное — создать ситуацию, в которой заключенные смогут открыть себя с новой стороны, начать вновь уважать самих себя", — говорит начальник тюрьмы Арне Квернвик Нильсен.

Криминолог Н. Кристи был уверен, что секрет "ресоциализации" — именно в коллективной работе на земле, в природе (и здесь вновь вспомним А.С. Макаренко!). Еще в самом начале эксперимента он признавался, что на эту идею его натолкнули записи индейского вождя Сиэтла от 1850 года. Коренной американец тогда проповедовал белым людям, что те "оторвались от природы, хотят ее подчинить, а не жить в гармонии с ней".

Надо признать, что проблемы выживания Человека в согласии с Природой, активного противодействия преступному использованию биоресурсов становятся все более очевидными и актуальными, требующие научного осмысления лучшими умами. В 1972 году на Первой Всемирной Конференции по окружающей среде в Стокгольме впервые был применен термин "устойчивое развитие". В 1992 г. на конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро этот термин был использован "в качестве

названия новой концепции существования всего человечества. Концепция устойчивого развития была сформулирована, как способ преодоления главной для современной цивилизации экологической угрозы, существовавшей в виде некой теоретически обоснованной опасности, осознаваемой сравнительно узким кругом ученых и политиков и связанной с перенаселением, с невозможным расходом природных ресурсов и с загрязнением окружающей среды" [15].

В последнее время развивается новая модель – образование для устойчивого развития. Ее презентация прошла на Всемирном Саммите по устойчивому развитию (Йоханнесбург, 2002 г.), где была объявлена Декада образования для устойчивого развития, начавшаяся в 2005 году. Модель объединяет экологическое образование и образование для развития и мира (environmental education, development education and peace studies). В ее основе лежит концепция устойчивости, опирающаяся на три принципа:

- экономическая устойчивость – достижение обеспеченной и комфортной жизни;
- социальная устойчивость - достижение социальной справедливости, эффективного (демократического) управления, мирного сосуществования и сотрудничества, искоренения бедности и других социальных проблем;
- экологическая устойчивость – сохранение и восстановление живой природы, бережное использование разнообразных ресурсов природы, оздоровление окружающей среды и образа жизни человека.

Экологическое образование в интересах устойчивого развития – это процесс, продолжающийся на протяжении всей жизни, начиная с раннего детства до получения высшего образования и образования для взрослых. Этот процесс не может ограничиваться формальным образованием в официальной системе образования, ведь мы взаимодействуем с природой до конца наших дней на этой планете.

Предполагалось, что концепция "Образование для устойчивого развития" предоставит возможность людям, получая интересующее образование, адаптироваться и успешно действовать в постоянно меняющемся мире, изменяя жизненные сценарии. Стимулируя людей к постоянному обучению, можно предотвратить многие жизненные кризисы. Сегодняшняя задача, стоящая перед педагогами, социальными работниками, преподавателями пост-вузовского образования преодолеть инерцию образовательных контентов и насытить образовательные процессы требуемым содержанием и методами преподавания для различных возрастных групп слушателей.

Надо с удовлетворением признать, что особую актуальность экологическое образование приобретает и в России. В указе Президента РФ (№ 889 от 4 июня 2008 г.) и "Основах государственной политики в области экологического развития Российской Федерации на период до 2030 года" (от 30 апреля 2012 г.) закрепляется необходимость включения основ экологических знаний в федеральные государственные стандарты основного общего образования.

Однако, создатели современных школьных образовательных программ должны учесть тот опыт экологического образования и воспитания, который уже накоплен человечеством в разных странах. Важно, наряду с теоретическими вопросами, изыскать возможность, обеспечить учащимся получение жизненно важных знаний и практических навыков на основе интерактивного подхода.

Экологическое образование и воспитание должно стать неотъемлемой частью социализации учащихся в условиях общественно-значимой деятельности, направленной на решение экологических проблем; учебно-исследовательскую и проектную деятельность по выявлению и поиску решения экологических проблем; формирование экологической культуры, и здоровья.

Профилактика преступлений в сфере экологии требует переосмысления не только контента многих школьных дисциплин, но и программ вузовской подготовки, поскольку высшая школа готовит будущих руководителей производств, отвечающих за экологию окружающей среды.

Сегодня экологическое образование, воспитание и просвещение в Российской Федерации еще нельзя назвать системой непрерывного совершенствования человека: оно скорее декларируется таковым.

Сама Природа требует иного подхода, иной философии жизни людей, в основе которого может быть система экологического образования и воспитания для устойчивого развития, разработанная с учетом международных, национальных и региональных экологических и природоресурсных особенностей в условиях модернизации страны, с целью обеспечения профилактики преступлений в сфере экологии и экологической безопасности как важной составляющей национальной безопасности России.

В результате такого подхода вырастут люди, осознающие "свое" место в мире, способные жить в согласии с природой, а не наперекор ей, жить в разумном подчинении природе и использовании ее недр с благими целями, не совершая преступных деяний. Из сказанного следует, что криминологический и образовательный аспекты борьбы за биоресурсы не только нашей страны, но и всей планеты Земля следует признать приоритетными, а решение поставленных проблем - условием выживания всего Человечества.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

- (1) genproc.gov.ru - портала правовой статистики Прокуратуры Российской Федерации
- (2) <http://davnym-davno.livejournal.com/287250.html> Автопробег "Полярная Заря-2008": содержание <http://periskop.livejournal.com/402489.html> Полярная Заря, часть LXX. На борту легендарного "Фрама" <http://periskop.livejournal.com/483458.html> Пять фактов о Руале Амундсене, покорителе Южного полюса http://pgbooks.ru/want_to_know/geoblog/100-let-pokoreniyu-yuzhnogo-polyusa.php

- (3) <http://ecology.unian.net/naturalresources/1365698-oon-chislo-ekologicheskikh-prestupleniy-v-mire-stremitelno-rastet.html>
- (4) Характеристика осужденных за экологические преступления в 2015 году / Личность в меняющемся мире: здоровье, адаптация, развитие. 2016. № 3. С. 74-80 (в соавт.)
- (5) [unstats.un.org>UNSD/statcom/doc15/2015-7-...](http://unstats.un.org/unsd/statcom/doc15/2015-7-...)
- (6) [un.org>ru/waterforlifedecade/unwater.shtml](http://un.org.ru/waterforlifedecade/unwater.shtml)
- (7) Багреева Е.Г., Данилин Е.М.: Возвращение к Макаренко. Монография: НИИ ФСИН, 2006, 10 п.л..
- (8) По материалам stena.ee, amusingplanet.com и ttolk.ru
- (9) bigpicture.ru
- (10) <http://www.stena.ee/blog/tyurma-ostrova-bastoj-%E2%80%93-mechta-kazhdogo-zaklyuchyonnogo>
- (11) <http://ttolk.ru/2011/05/22/>
- (12) Берун Т. В. Устойчивое развитие: определение, концепция и факторы в контексте моногородов [Текст] // Экономика, управление, финансы: материалы II междунар. науч. конф. (г. Пермь, декабрь 2012 г.). – Пермь: Меркурий, 2012. – С. 158-163.

PREVENCIJA KRIMINALITETA U EKOLOŠKOJ SFERI I OBRAZOVANJE

Antropogena kriminalna aktivnost prema životnoj sredini vodi razaranju ekosistema. Postoji tendencija ka porastu kriminalnih prestupa koji se vrše u ekološkoj sferi. Čovečanstvo bi moralo da prizna sledeći aksiom: čovek nije car prirode, već samo jedan njen delić. Mora se bez odlaganja formirati sistem ekološkog obrazovanja i vaspitanja. Ekološko obrazovanje i vaspitanje će smanjiti kriminalnu delatnost u ekološkoj sferi.

KLJUČNE REČI: profilaktika kriminaliteta i kršenja prava u ekološkoj sferi / ekološko vaspitanje i obrazovanje / ekosistem / obrazovanje kao osnova stabilnog razvoja

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 35-51
Originalni naučni rad
UDK: 343.261-052
159.942

UTICAJ RADNOG ANGAŽOVANJA OSUĐENIH NA DEPRIVACIJU SLOBODE

Vera Petrović*

Goran Jovanić*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Cilj rada je utvrđivanje uticaja radnog angažovanja osuđenih tokom inkarceracije na intenzitet deprivacije slobode. Istraživanje je realizovano u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica. Uzorak je činilo 113 osuđenih, koji su dobrovoljno pristali da učestvuju u istraživanju. Podaci o deprivaciji slobode su dobijeni primenom Skale deprivacije slobode, dok su socio-demografske, kriminološke i penološke karakteristike prikupljane upitnikom, koji je konstruisan za namene ovog istraživanja. Relijabilnost Skale deprivacije slobode se pokazala na izuzetno visokom nivou (Cronbach's $\alpha=0,92$). Rezultati istraživanja ukazuju da postoji statistički značajna razlika između osuđenih koji su radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne i osuđenih koji nisu radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne u odnosu na skor na Skali deprivacije slobode.

KLJUČNE REČI: zatvor / osuđeni / radno angažovanje / deprivacija slobode

* E-mail: verapetrovic0101@gmail.com

* E-mail: goxi67@gmail.com

UVOD

Tretman osuđenih u zatvoru podrazumeva različite oblike korektivnog rada, kojima je jedan od krajnjih ciljeva redukcija recidivizma. Zatvore odlikuje prinudni karakter, specifičnost populacije koja skupno izvršava kaznu, nemogućnost uživanja u materijalnim dobrima, nemogućnost slobodnog kretanja i odvojenost od bliskih osoba (Ilić, Jovanić, 2011).

Problemi u zatvorskom sistemu naše zemlje, koji se manifestuju u prenaseljenosti zatvora, nepostojanju specijalizovanih penalnih tretmana, malobrojnosti ili odsustva uskospecijalizovanog licenciranog stručnog osoblja (Jovanić, 2018), simplifikovanosti modaliteta grupnog ili individualnog rehabilitacionog tretmana u zatvoru, kratkoći izrečenih zatvorskih kazni i hronično restriktivnom budžetskom finansiranju, usmerili su penalnu rehabilitaciju ka onim oblicima rada sa osuđenima koji zahtevaju najmanje, a potencijalno mogu da pruže najviše u datim uslovima. Reč je o radnom angažovanju osuđenih tokom boravka na izvršenju kazne zatvora. Upošljavanjem osuđenih u zatvoru nastoji se strukturisati vreme, suzbiti dosada, održati disciplina, obučiti osuđene za različite poslove i održati nivo radnih sposobnosti, kako bi se povećale šanse za zaposlenje u postpenalnom periodu. Ekonomska dobit od rada osuđenih, koja se nastoji ostvariti do nivoa samoodrživosti zatvora, takođe je motivacioni faktor za penalni sistem. Zalaganje na radu, osuđenima pruža mogućnost povoljnijeg tretmana, dobijanja različitih pogodnosti i povećava šanse dobijanja uslovnog otpusta. S obzirom da se uspešna reintegracija najčešće definiše odsustvom recidiva, postoje zalaganja da se reintegrativni uspeh paralelno meri i sagledavanjem kvaliteta saživota osuđenog u zajednici po izlasku. Negativan uticaj u tom procesu primarno ostvaruju stigmatizacija, problemi stanovanja i teškoće u zapošljavanju. Ovi faktori su često povezani, tako da teškoće u jednoj oblasti mogu da doprinesu poteškoćama u drugim domenima (Grossi, 2017). Jedan od načina prevazilaženja problema zapošljavanja osuđenih nakon zatvora je uključivanje u proces rada za vreme izvršenja zatvorske kazne.

Kao neminovne i nerazdvojive posledice izvršenja kazne zatvora javljaju se deprivacije osuđenih, koje mogu ozbiljno da naruše pozitivne efekte zatvorskog tretmana (Jovanić, 2014). Uslovi u zatvorima i deprivacije su daleko od uslova u kojima bi se mogla vršiti priprema za život nakon izvršene zatvorske kazne, a osećanje depriviranosti može u velikoj meri negativno da utiče na kasniji reintegrativni proces (Knežić, 2011), uprkos znatnim finansijskim sredstvima koja država ulaže u zatvorski sistem. Na primer, taj iznos u SAD dostiže sumu od oko 80 milijardi američkih dolara za brigu o više od dva miliona osuđenih u zatvorima (Bagaric, Hunter, Wolf, 2018).

Kako deprivacije predstavljaju otežavajuće faktore koji stoje na putu uspešnog sprovođenja tretmana i ostavljaju negativne posledice na osuđene, utvrđivanje faktora koji doprinose umanjenju osećanja depriviranosti je opravdano i korisno. Jedna od najdominantnijih deprivacija, koja je prisutna kod svih osuđenih u većem ili manjem intenzitetu, je deprivacija slobode (Jovanić, 2007).

Autori koji su se bavili ispitivanjem ove deprivacije, svoja istraživanja su usmerili na utvrđivanje faktora koji doprinose većem odnosno manjem intenzitetu osećanja deprivacije slobode. Pojedini autori navode da osećanje deprivacije slobode zavisi od karakteristika ličnosti i iskustva ranijeg boravka u zatvoru (Morris, 1963; Radovanović, 1989). Veći broj autora je povezivao tip zatvora sa osećanjem deprivacije slobode (Kron, 2011; Mirić, 2017; Nikolić, Radovanović, 1989). Drugi autori ističu da dužina boravka u zatvoru utiče na intenzitet deprivacije slobode (Ilijić, 2012; Jašović, 2000; Radovanović, 1989; Špadijer-Džinić, 1973). Autori Jovanić (2007) i Ilijić (2012) su svojim istraživanjima ustanovili da je deprivacija slobode dominantna deprivacija koja pogađa podjednako sve osuđene bez obzira na socio-demografske, psihološke, kriminološke i penološke karakteristike osuđenih.

Faktori koji su ispitivani navedenim istraživanjima, a koji utiču na intenzitet deprivacije slobode, spadaju u one faktore za koje je moguće samo konstatovati da utiču na veći odnosno manji intenzitet doživljaja deprivacije slobode kod osuđenih, a koji ne mogu biti podložni promeni. Ponekad, i sama lokacija zatvora može otežati boravak i uslove izvršenja zatvorske kazne zbog udaljenosti od naseljenih mesta, nepristupačnog ili čak zatravanog terena (Russel, 2016). U tom smislu pažnju ćemo posvetiti onom dinamičkom faktoru koji zavisi od zatvorske organizacije, motivacije osuđenog i ima pozitivan uticaj na proces penalne rehabilitacije, a to je upravo radno angažovanje osuđenih u zatvoru.

1. RADNO ANGAŽOVANJE OSUĐENIH

Uvažavajući postojanje brojnih faktora koji utiču na pojavu i intenziviranje deprivacije slobode, nameće se logična potreba za istraživanjima koja bi iznalazila faktore inhibiranja te deprivacije. Traga se za odgovorom na pitanje može li se boravak osuđenog u zatvoru, primenom određenog tretmanskog postupka učiniti ponošljivijim, te uticati na ublažavanje osećanja depriviranosti. Radno angažovanje osuđenih se često navodi kao jedan od mogućih odgovora, kao faktor inhibicije deprivacije slobode. Radom osuđenih, preko strukturiranja dnevnih aktivnosti, uticanja na konstruktivno provođenje slobodnog vremena i stvaranja discipline, umnogome se olakšava život osuđenog u zatvoru (Jovanić, 2017). Radno angažovanje ima veći broj pozitivnih efekata na osuđene, te može doprineti uspešnijoj resocijalizaciji i reintegraciji. Međutim, iako je radno angažovanje jedno od prava osuđenog, nisu svi osuđeni radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne. Stoga je potrebno stvaranje uslova za radno angažovanje svih radno sposobnih osuđenih tokom inkarceracije.

Radno angažovanje osuđenih je već više od dva veka predmet interesovanja i analiza istraživača i državnih zvaničnika, kako zbog ekonomske dobiti za državu i zatvore, tako i zbog pozitivnih uticaja na ponašanje osuđenih tokom izvršenja kazne. U skladu sa razvojem društva, ideja i koncepcija kažnjavanja i izvršenja zatvorske kazne, menjale su se i forme radnog angažovanja osuđenih. U Oburnskom sistemu, osuđeni su radili tokom dana bez mogućnosti komunikacije sa drugima, dok su tokom noći bili u izolaciji (Chappell, 2004). U Pensilvanijskom sistemu, nakon

perioda izolacije, osuđenima je bilo omogućeno da rade u svojim ćelijama (Rothman, 1971). Pojedini autori ističu da rad u zatvoru, tokom izvršenja zatvorske kazne dovodi do sticanja materijalnih sredstava, izgradnje socijalnih odnosa, razvoja discipline, znanja i sposobnosti (Silva, Saraiva, 2016).

Kod osuđenih koji su radno angažovani, postoji rutina i strukturiranje svakodnevnih aktivnosti, pri čemu se razvija odgovornost i samodisciplina. Dodatno, radno angažovanje osuđenih u zatvorima doprinosi i lakšem pronalaženju posla nakon otpusta (Alós, et al., 2015).

Pored dobrobiti za osuđene, radno angažovanje u zatvorima ima pozitivne efekte i po zatvorski sistem, kako zbog ekonomske dobiti, tako i zbog održavanja reda i discipline. Konstruktivnim okupiranjem vremena osuđenih se mogu umanjiti negativne posledice izvršenja zatvorske kazne, a radno angažovanje na taj način doprinosi uspešnoj resocijalizaciji osuđenih (Silva, Saraiva, 2016).

Radu osuđenih posvećena je posebna pažnja u okviru Evropskih zatvorskih pravila (Preporuka REC (2006) 2). Evropskim zatvorskim pravilima se ističe da se rad osuđenih u zatvorima smatra pozitivnim aspektom zatvorskog režima, te da zatvorske vlasti moraju nastojati da obezbede dovoljno korisnog posla za osuđene (Savet Evrope, 2006). Evropskim zatvorskim pravilima je definisano da rad osuđenih tokom izvršenja zatvorske kazne treba da bude što sličniji radu na slobodi, te da osuđeni za takav rad treba da dobijaju određenu materijalnu nadoknadu, zaštitu na radu i vreme za odmor (Savet Evrope, 2006).

Postoje i problemi u ostvarenju ovakvih nastojanja, zbog kojih se insistira na poboljšavanju uslova rada osuđenih i prava koja im pripadaju na osnovu radnog angažovanja u zatvoru. Često je nivo prava po osnovu rada osuđenih znatno niži od prava radnika na slobodi, naročito po pitanju minimalnih zarada, plaćanja prekovremenog rada, nadoknada zbog povreda na radu i radnog staža. Stoga postoje zalaganja da se ta prava približe nivou prava koje bi imali da su radno angažovani na slobodi (Bonsu, 2017).

1.1. Normativno uređenje radnog angažovanja osuđenih u Republici Srbiji

U Republici Srbiji, radno angažovanje je definisano kao pravo osuđenog tokom izvršenja zatvorske kazne. Rad i prava na osnovu rada osuđenih, definisana su Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija¹. Rad osuđenog, kao sastavni deo programa postupanja, mora biti svrsishodan i ne sme biti ponižavajući. Svrha rada je da osuđeni stekne, održi i poveća svoje radne sposobnosti, radne navike i stručno znanje, kako bi mu se omogućili uslovi za uspešnu reintegraciju. Da je rad osuđenih značajan segment tokom izvršenja zatvorske kazne ukazuje činjenica da aktuelne zakonske norme na temeljan i sistematičan način pristupaju definisanju svih segmenata koji se tiču rada osuđenih, a koji se odnose na: svrhu rada, vrstu poslova

¹ "Sl. glasnik RS", br. 55/2014

koje osuđeni može obavljati, upošljavanje osuđenih, rad na radnom mestu na kome je osuđeni bio zaposlen pre dolaska na izvršenje zatvorske kazne, radno vreme osuđenih, uračunavanje u radni staž, naknadu za rad, nagradu za rad, raspolaganje naknadom i nagradom za rad, zaštitu na radu i odmore.²

Radno angažovanje osuđenih u zatvorima u Republici Srbiji je bliže definisano Pravilnikom o radu osuđenih lica³. Taj Pravilnik bliže definiše organizaciju rada i radnog angažovanja osuđenih, vrstu poslova na kojima osuđeni može biti angažovan tokom izvršenja zatvorske kazne, rad osuđenih izvan zatvora, obračun naknade za rad, kao i bezbednost i zdravlje na radu.

2. DEPRIVACIJA SLOBODE KAO NEGATIVNA POSLEDICA IZVRŠENJA KAZNE ZATVORA

Radovanović (1989) navodi da je deprivacija slobode opšti naziv za niz teškoća koje osuđeni doživljava kao posledicu činjenice da je izolovan od porodice i društva, te da su mu uskraćena prava koja je imao do dolaska u zatvor. Većina savremenih socioloških i psiholoških istraživanja, opisuju psihološku klimu u zatvoru kao deprivirajuću i frustrirajuću.

Deprivacija slobode postoji kod svih osuđenih i posmatra se kao dvostruko lišavanje. Najpre, kao odvajanje osuđenog od društva koje nastaje zatvaranjem u instituciju, a zatim i ograničavanjem slobode unutar ustanove (Mirić, 2017). Deprivacija slobode je najdominantnija, a ujedno i temeljna deprivacija iz koje proizilaze sve ostale deprivacije. Za većinu osuđenih, gubitak slobode se vezuje za osećanje izolacije i predstavlja deprivaciju koja se najteže podnosi (Ilijić, 2012).

Lišenjem slobode dolazi do kidanja veza sa porodicom, prijateljima i socijalnom sredinom. Osuđeni teško podnose ovu deprivaciju, koja onemogućava uticaj na dešavanja izvan ustanove, a pojačava se moralnim odbacivanjem od strane društva (Špadijer-Džinić, 1973). Izražen osećaj deprivacija kod osuđenih proizvodi brojne negativne reakcije. Neke od njih su stvaranje neformalnog sistema, prizonizacija, viktimizacija i pobune u zatvorima.

O stvaranju neformalnog sistema, kao reakcije na deprivacije govori veći broj autora (Macanović, Kuprešanić, 2016; Mirić, 2017; Radovanović, 1989). Radovanović (1989) navodi da deprivacije doprinose stvaranju jakog neformalnog sistema, koji se suprotstavlja konvencionalnim vrednostima i formalnoj zatvorskoj organizaciji. Članovi neformalnih grupa sabotiraju rehabilitacione programe, te postavljaju ilegalne aktivnosti kao prioritete (Winterdyk, Ruddell, 2010).

Aktuelna istraživanja (Harris, Nakamura, Bucklen, 2018) takođe potvrđuju štetan uticaj zatvorskih interakcija osuđenih, koje proizvode kriminogene uticaje,

² "Sl. glasnik RS", br. 55/2014

³ "Sl. glasnik RS", br. 145/2014

poništavajući pozitivne efekte na planu specijalne prevencije, a to se potvrđuje visokim stopama povrata.

Dodatni neželjeni efekat inkanceracije ogleda se u stigmatizaciji osuđenih, koji se izražava u negativnom odnosu javnosti (Petrović, Jovanić, 2017), što utiče na manje povoljne životne ishode osuđenih po izlasku iz zatvora (Jovanić, Petrović, 2017), naročito po pitanju zaposlenja i ostvarivanju dobrih odnosa sa užom socijalnom sredinom (Schnittker, Massoglia, 2015). Slične stavove iznose i drugi autori (Burns, et al., 2017), koji problem vide u nesprenosti poslodavaca da zaposle bivše osuđene, kako zbog restrikcija za zapošljavanje ovih osoba, evidentne diskriminacije po statusu i boji kože (ponekad i udruženo), ali i zbog kulturno-kognitivnih elemenata vezanih za pojam koji označava tu populaciju. Autori ističu (Burns, et al., 2017) da značenje termina "bivši zatvorenik" (sa svim atributima koji se povezuju uz taj termin) varira unutar i između društava, u zavisnosti od kognitivnog i normativnog sadržaja u vezi sa ovom tipizacijom. Nakon izlaska iz zatvora, pripisuje im se određeni stepen krivice za stanje u kome su se našli, a moralni karakter pojedinca vezuje se za očekivanje da ni ovaj put neće uspeti da se integrišu u svet slobode jer su "ponovljeni gubitnici" ("repeat losers") koji zaslužuju prezir (Burns, et al., 2017: 424).

Retributivni stavovi prema osuđenima mogu se ublažiti obrazovanjem i otklanjanjem predrasuda prema osuđenima putem informisanja građana, pa i budućih kreatora kaznene politike i studenata koji se školuju za rad sa populacijom osuđenih (Chen, Einat, 2017). Posledice inkarceracije mogu se manifestovati i pojavom prizonizacije. Pojam prizonizacije je uveden 1940. godine (Clemmer, 1940). Prizonizacija se opisuje kao proces asimilacije osuđenog u zatvorsku kulturu kako bi se suočio sa svakodnevnim deprivacijama. Prizonizacija zavisi od karakteristika osuđenih, karakteristika ustanove i dužine kazne (Farnworth, Munoz, 2009). Klemer (Clemmer, 1940) objašnjava da osuđeni koji se duži vremenski period nalaze u zatvoru postaju udaljeniji od vrednosti i pravila ponašanja koji postoje van zatvora. Prizonizacija za posledicu ima promenu sistema vrednosti, te prihvatanje normi, standarda i preuzimanje obazaca ponašanja dugih osuđenih. Novija istraživanja pokazuju da problem prizonizacije nije izgubio na značaju.

Krespo (Crespo, 2017) u svom istraživanju venecuelanskih zatvora, na osnovu analize četiri uzorka osuđenih iz zatvora, tokom perioda od 2006. do 2009. godine, verifikuje visok nivo prizonizacije, koji je najizraženiji kod konzumenata psihoaktivnih supstanci.

Postojanje deprivacija u zatvorima doprinosi i viktimizaciji osuđenih. Neretko osuđeni mogu pretrpeti viktimizaciju od strane drugih osuđenih koji koriste nelegitimne alternative kako bi zadovoljili potrebe koje su im uskraćene usled deprivacija (Steiner, et al., 2017). U zatvorima se nasilje pojavljuje kada osuđeni bivaju lišeni osnovnih ljudskih prava, potreba i sloboda (Yusuf, 2016). Nasilni obrasci ponašanja se javljaju i intenziviraju u cilju zadovoljenja potreba, koje se, usled deprivirajućih faktora, ne mogu zadovoljiti na legitiman način (Homel, Thomson, 2005).

Kao jedan od razloga pobuna u zatvorima se navode deprivacije osuđenih, odnosno prilagođavanje na zatvorske tegobe (Nikolić, 2008). U lošim zatvorskim uslovima, osuđeni se osećaju depriviranim i frustriranim. Kako navode Marić i Radoman (2001) prema teoriji deprivacija, osuđeni se bune usled loših uslova koji postoje u zatvorima. Ti loši uslovi su izazvani oskudicom, tiranijom i ugnjetavanjima od stane formalnog sistema ili drugih osuđenih.

Trend povećanog zatvaranja i izricanja dugovremenih zatvorskih kazni, oskudna primena nekustodijalnih, alternativnih kazni, kao zamene zatvorskim kaznama (Jovanić, 2016), samo doprinosi prenaseljenosti zatvorskih kapaciteta (Harmon, 2013), umanjuje mogućnosti realizacije adekvatnih i specijalizovanih penalnih tretmana (Jovanić, 2017a), što sveukupno pogoduje intenziviranju deprivacije slobode kod osuđenih.

3. PREDMET, CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja fokusiran je na utvrđivanje uticaja radnog angažovanja na intenzitet deprivacije slobode i određivanje snage tog uticaja u odnosu na uticaj drugih faktora subjektivne i objektivne prirode tokom boravka na izvršenju kazne zatvora.

Ciljevi istraživanja su usmereni na analizu obima radnog angažovanja, dejstva radnog angažovanja na redukciju depriviranosti i snage uticaja radnog angažovanja u sklopu niza faktora na deprivaciju slobode.

4. METODE RADA

4.1. Instrumenti

U istraživanju je korišćena Skala deprivacije slobode, koja se sastoji od 73 pitanja. Minimalan skor koji se može ostvariti na Skali iznosi 73 poena, a maksimalan skor iznosi 365 poena. Veći skorovi na Skali pokazuju viši nivo depriviranosti osuđenih. Jovanić (2007), koristeći Skalu deprivacije slobode, skorove deli u tri grupe odgovora (prema trećinama teorijski mogućih postignuća skorova), koji podrazumevaju tri nivoa depriviranosti. Prema tome nizak nivo depriviranosti imaju ispitanici koji na skali deprivacije postižu skor do 120 poena. Povišen nivo depriviranosti postoji ukoliko je ostvaren skor od 121 do 240, dok skorovi preko 241 ukazuju na visok nivo depriviranosti (Jovanić, 2007).

Pored Skale deprivacije slobode, osuđeni su anketirani i opštim upitnikom, koji je konstruisan operacionalno za namene ovog istraživanja, a koji se sastoji od varijabli koje su vezane za osnovne socio-demografske, kriminološke i penološke karakteristike osuđenih.

4.2. Uzorak istraživanja

Istraživanje je realizovano u Kazneno-popravnom zavodu Sremska Mitrovica, u februaru mesecu 2018. godine. Osuđeni koji su činili uzorak istraživanja bili su pismeni i razumeli su srpski jezik. Pored toga, u uzorak nisu ušli osuđeni koji su se nalazili u prijemnom odeljenju, odnosno oni osuđeni za koje, u vreme sprovođenja istraživanja, nije donešena odluka o programu postupanja. U uzorak su ušli samo oni osuđeni koji su dobrovoljno pristali da učestvuju u istraživanju u skladu sa etičkim načelima ove vrste istraživanja. Na osnovu postavljenih kriterijuma, uzorak istraživanja je činilo 113 osuđenih.

U odnosu na starosnu strukturu, uzorak istraživanja su činili osuđeni od 19 do 68 godina ($AS=36,44$, $SD=9,72$). Osobe koje su činile uzorak istraživanja su osuđene na kaznu zatvora u rasponu od 14 do 360 meseci ($AS=81,48$, $SD=58,23$). U strukturi uzorka dominiraju osuđeni sa završenom srednjom školom (62,9%). Nakon toga, 28,3% osuđenih ima završenu osnovnu školu; 6,2% višu školu odnosno fakultet, dok je najmanji udeo osuđenih sa nezavršenom osnovnom školom, kojih ima 2,7%.

Pre dolaska na izvršenje zatvorske kazne, 61,1% ispitivanog uzorka je bilo radno angažovano. U ispitivanom uzorku 41,6% osuđenih je ranije bilo osuđivano na kaznu zatvora, dok je 58,4% osuđenih prvi put bilo u zatvoru. Najveći broj ranije izrečenih kazni zatvora bio deset ($AS=1,18$, $SD=1,84$). U strukturi izvršenih krivičnih dela dominiraju krivična dela protiv imovine (42,5%). Nakon toga, 31,9% osuđenih su učinioci krivičnih dela protiv zdravlja ljudi, dok je 13,3% osuđenih izvršilo krivična dela protiv života i tela. Ostala krivična dela se pojavljuju sporadično i to: krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građana (1,8%), polne slobode (0,9%), privrede (1,8%), bezbednosti javnog saobraćaja (0,9%), javnog reda i mira (1,8%), službene dužnosti (0,9%) i čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (4,4%).

Najveći broj osuđenih koji su činili uzorak razvrstan u zatvoreno odeljenje i to u V2 grupu (35,4%), zatim 28,3% osuđenih se nalazi u V1 tretmanskoj grupu. U poluotvorenom odeljenju se nalazi 34,5% osuđenih, dok su svega dva osuđena razvrstana u otvoreno odeljenje i to u A2 grupu. U vreme sprovođenja istraživanja, veći deo osuđenih tokom izvršenja zatvorske kazne nije bilo radno angažovano (62,8%), dok je oko trećine osuđenih (37,2%) radno angažovano tokom izvršenja zatvorske kazne.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Distribucija skorova i metrijske odlike Skale deprivacije slobode

Reliabilnost primenjenog instrumenata procene u našem istraživanju se pokazala na izuzetno visokom nivou (Cronbach's $\alpha = 0,92$). Kako bi smo utvrdili diskriminativnost skale, odnosno kako bi smo utvrdili da li empirijska raspodela statistički značajno odstupa od normalne raspodele, koristili smo Kolmogorov-

Smirnov test. Na osnovu podataka dobijenih putem Kolmogorov-Smirnov testa, zaključuje se da distribucija mera dobijena na uzorku statistički značajno ne odstupa od modela normalne raspodele ($K-S Z=0,65, p=0,78$).

Kada posmatramo skor deprivacije slobode kod osuđenih u našem istraživanju, zapaža se da se on kreće od 137 do 332 ($AS=233,84, SD=39,44$). Uvažavajući postupak razvrstavanja skorova na Skali deprivacije slobode (Jovanić, 2007), osuđeni su razvrstani u kategorije u zavisnosti od toga da li je kod njih procenjen nizak, povišen ili visok nivo deprivacije. Distribucija osuđenih prema nivou deprivacije prikazana je u narednoj tabeli.

Tabela 1. Nivo deprivacije slobode kod osuđenih

Nivo deprivacije	Br.	%
Povišen	66	58,4
Visok	47	41,6
Ukupno	113	100,0

Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da kod svih osuđenih postoji povišen (58,4%) odnosno visok (41,6%) skor na Skali deprivacije slobode. Na osnovu prikazanih podataka, zapaža se da ne postoje osuđeni kod kojih je procenjen nizak nivo deprivacije slobode.

5.2. Uticaj radnog angažovanja osuđenih na deprivaciju slobode

U Tabeli 2 su prikazani deskriptori raspodele skorova na Skali deprivacije slobode za poduzorke ispitanika koji su radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne (42) i onih osuđenih koji tokom izvršenja zatvorske kazne nisu radno angažovani (71), kao i rezultati testa značajnosti razlika njihovih proseka.

Tabela 2. Razlike između osuđenih koji su radno angažovani i koji nisu u odnosu na skor na skali deprivacije

Radno angažovanje u zatvoru	Broj	AS	SD	SE _M	t	df	p
Jeste radno angažovan	42	222,76	41,52	6,41	2,34	111	0,02
Nije radno angažovan	71	240,39	36,90	4,38			

Na osnovu prikazanih podataka zapaža se da postoji statistički značajna razlika ($t=2,34, df=111, p=0,02$) između osuđenih koji su radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne i osuđenih koji nisu radno angažovani tokom izvršenja zatvorske kazne, u odnosu na skor na Skali deprivacije slobode. Na osnovu proseka na Skali deprivacije slobode zaključuje se da su osuđeni koji su tokom izvršenja zatvorske kazne bili radno angažovani ($AS=222,76, SD=41,52$) imali statistički značajno niže skorove u odnosu na osuđene koji tokom izvršenja zatvorske kazne nisu bili radno angažovani ($AS=240,39, SD=36,90$).

5.3. Rezultati višestruke regresione analize

Kako bi se što bolje objasnio uticaj radnog angažovanja osuđenih u zatvoru na skor na Skali deprivacije slobode, kao i uticaj drugih faktora iz zatvorske sredine, konstruisan je regresioni model. U tom modelu kao kriterijum je posmatran skor na Skali deprivacije slobode.

Kao prediktori su uzete sledeće varijable: broj dece, dužina izrečene kazne zatvora, vreme provedeno na izvršenju zatvorske kazne, broj ranije izrečenih kazni zatvora, radno angažovanje tokom izvršenja zatvorske kazne i tretmanska grupa u koju je osuđeni raspoređen. Ovakav odabir prediktorskih varijabli je napravljen vodeći se argumentacijom većeg broja autora koji su ukazivali da ove varijable utiču na intenzitet osećaja deprivacije slobode (Flanagan, 1980; Ilijić, 2012; Jašović, 2000; Morris, 1963; Radovanović, 1989; Stevanović, 2006; Špadijer-Džinić, 1973).

Kako je varijabla tretmanska grupa u koju je osuđeni raspoređen kategoričke prirode, raščlanjena je na veći broj varijabli, koristeći postupak dummy kodiranja. Ovakvim postupkom, varijabla tretmanska grupa je raščlanjena u pet varijabli, s obzirom da nije bilo osuđenih koji bi pripadali A1 kategoriji (A2/B1/B2/V1/V2).

Rezultati višestruke regresione analize pokazuju da se skupom prediktorskih varijabli, može objasniti varijansa njihovog skora na Skali deprivacije slobode. Ipak, treba imati u vidu da varijacije prediktorskih varijabli mogu da objasne samo mali deo varijacija kriterijumske varijable ($F = 3,100$, $df_1 = 9$, $df_2 = 103$, $p = 0,002$, korigovani $R^2 = 0,144$). Osobine prediktora u regresionom modelu date su u sledećoj tabeli.

Tabela 3. Doprinos prediktora u objašnjenju intenziteta deprivacije slobode

	B	SE	B	T	R _o	R _p	R _{sp}
DUŽINA KAZNE	-0,15	0,09	-0,22	-10,59	-0,11	-0,16	-0,14
BROJ RANIJE IZREČENIH KAZNI	-0,87	20,01	-0,04	-0,43	0,06	-0,04	-0,04
BROJ DECE	40,47	30,51	0,12	10,27	0,16	0,13	0,11
VREME PROVEDENO U ZATVORU	0,02	0,16	0,02	0,12	-0,10	0,01	0,01
RADNO ANGAŽOVANJE	-260,78	90,36	-0,33	-20,86**	-0,28	-0,27	-0,25
A2 GRUPA	-150,55	380,52	-0,04	-0,40	0,03	-0,04	-0,04
B1 GRUPA	-250,37	120,22	-0,24	-20,08*	-0,19	-0,20	-0,18
V1 GRUPA	-310,02	120,76	-0,36	-20,43*	-0,18	-0,23	-0,21
V2 GRUPA	-10,15	120,63	-0,01	-0,09	0,27	-0,01	-0,01

Napomena: B – nestandardizovani regresioni koeficijent; SE – standardna greška; β – standardizovani regresioni koeficijent; t – vrednost t količnika; * $p < .05$, ** $p < .01$; r_o – korelacija nultog reda između prediktora i kriterijuma, r_p – parcijalna korelacija; r_{sp} – semiparcijalna korelacija.

Kao što se može videti iz tabele, ukupno tri prediktora pokazuju nezavistan doprinos objašnjenju kriterijuma: radno angažovanje tokom izvršenja zatvorske kazne ($\beta = -0,33$, $p < 0,01$), kada je u pitanju tretmanska grupa, to su B1 ($\beta = -0,24$, $p < 0,05$) i V1 tretmanska grupa ($\beta = -0,36$, $p < .05$), koja ujedno ima i najveći parcijalni doprinos objašnjenju intenziteta skora na skali deprivacije slobode.

Na osnovu korelacije nultog reda između prediktora i kriterijuma zapažamo da je veza između skora na Skali deprivacije slobode i radnog angažovanja osuđenih

najjača ($r_0 = -0,28$). Parcijalna korelacija, kada se sve ostale prediktorske varijable drže konstantnim, najjača je između skora na Skali deprivacije slobode i radnog angažovanja osuđenih.

Nešto niža parcijalna korelacija je prisutna kada se posmatraju druge dve prediktorske varijable koje su ostvarile statistički značajni uticaj. Zapažamo da je korelacija nultog reda viša od parcijalne, posmatrano za prediktorsku varijablu radno angažovanje u zatvoru. Sa druge strane, parcijalna korelacija je veća od korelacije nultog reda kod preostale dve varijable koje su ostvarile statistički značajan uticaj.

6. DISKUSIJA

Sprovedenim istraživanjem se nastojao utvrditi uticaj radnog angažovanja osuđenih tokom izvršenja zatvorske kazne na intenzitet deprivacije slobode. Dodatno, fokus je bio i na analizi uticaja radnog angažovanja u sklopu drugih faktora koji doprinose osećanju deprivacije slobode.

Rezultati ovog istraživanja uklapaju se u saznanja prethodnih istraživanja (Ilijić, 2012; Jovanić, 2007, Radovanović, 1989; Špadijer-Džinić, 1973) u kojima se govori da je zatvor, kao institucija, okruženje u kome se osuđeni osećaju deprivirano, naročito pogođeni nedostatkom slobode kretanja i odvojenošću od porodice i bližnjih. Intenzitet deprivacije slobode tada, pa i sada, u ovom istraživanju, pokazuje da su osuđeni u značajnoj meri pogođeni ovim osećanjem.

Skor deprivacije slobode kod osuđenih u našem istraživanju se kreće od 137 do 332 ($AS=233,84$, $SD=39,44$), odnosno ukazuje na povišenu depriviranost većine (58,4%), dok 41,6% osuđenih iskazuje visoku depriviranost (skor preko 241 na skali). Ovako izražena depriviranost stvara mogućnost da se osuđeni udruže u neformalni sistem (Radovanović, 1989), nastojeći da se adaptiraju na postojeću situaciju i van formalnog sistema zadovolje svoje potrebe koje im režim izvršenja zatvorske kazne ograničava ili uskraćuje.

Dodatna opasnost leži u radnom neangažovanju osuđenih koja, usled dokolice, povećava mogućnost udruživanja u neformalni sistem (Jovanić, 2017) i doprinosi učestalosti štetnih interakcija između osuđenih (Harris, Nakamura, Bucklen, 2018). Zapaža se da u našem uzorku dominiraju osuđeni koji, tokom izvršenja zatvorske kazne, nisu radno angažovani, a kojih ima 62,8%, dok je oko trećine osuđenih (42) radno angažovano tokom izvršenja zatvorske kazne.

Poznata je činjenica da što je više izražena deprivacija, manje je efikasna penalna rehabilitacija (Jovanić, 2007). Stoga je bilo uputno ispitati u kojoj meri radna angažovanost može da ublaži deprivaciju slobode. Dodatno pitanje u tom pravcu se nametalo oko snage uticaja radne angažovanosti i drugih faktora zatvorske sredine na intenzitet deprivacije slobode.

U nameri da se detaljnije objasni priroda tog uticaja konstruisan je regresioni model. Kao kriterijum je posmatran skor na Skali deprivacije slobode, a kao prediktori su uzete varijable: broj dece, dužina izrečene kazne zatvora, vreme provedeno na

izvršenju zatvorske kazne, broj ranije izrečenih kazni zatvora, radno angažovanje tokom izvršenja zatvorske kazne i tretmanska grupa u koju je osuđeni raspoređen.

Rezultati višestruke regresione analize pokazali su da se navedenim skupom prediktorskih varijabli može objasniti varijansa njihovog skora na Skali deprivacije slobode, ali da varijacije prediktorskih varijabli mogu da objasne samo mali deo varijacija kriterijumske varijable ($F = 3,100$, $df1 = 9$, $df2 = 103$, $p = 0,002$, korigovani $R^2 = 0,144$).

Tri prediktora pokazala su nezavistan doprinos objašnjenju kriterijuma i to radno angažovanje tokom izvršenja zatvorske kazne ($\beta = -0,33$, $p < 0,01$), B1 ($\beta = -0,24$, $p < 0,05$) i V1 tretmanska grupa ($\beta = -0,36$, $p < .05$). Tretmanska grupa sa manjim stepenom posebnih prava i pogodnosti ujedno ima i najveći parcijalni doprinos objašnjenju intenziteta skora na Skali deprivacije slobode.

Dobijeni podaci su u skladu sa nalazima većeg broja autora koji su isticali da tip odeljenja, odnosno tretmanske grupe utiče na deprivaciju slobode (Jašović, 2000; Radovanović, 1989; Stevanović, 2006). Pored toga, otvorena, poluotvorena i zatvorena odeljenja se razlikuju po nivou proširenih prava i pogodnosti, koja su definisana Pravilnikom o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavljanju osuđenih lica (Sl. glasnik RS, br. 66/15). Vrsta i intenzitet proširenih prava i pogodnosti se smanjuje što je grupa, u koju je osuđeni razvrstan, restriktivnija. Stoga, doprinos tretmanske grupe intenzitetu deprivacije slobode se može objasniti činjenicom da pogodniji tretman, u nekom smislu boravak u zatvoru čini podnošljivijim, što se odražava i na osećaj depriviranosti koji je prisutan kod osuđenih.

Podaci da radno angažovanje osuđenih utiče na intenzitet deprivacije slobode, posmatrano kako samostalno tako i u interakciji sa drugim faktorima, potvrđuju dosadašnja saznanja o pozitivnom uticaju radnog angažovanja osuđenih na bolje strukturisanje vremena koje provode na izvršenju zatvorske kazne (Jovanić, 2017).

Uticaj radnog angažovanja osuđenih na redukciju deprivacije slobode, može se dovesti u vezu sa činjenicama da zaokupljenost radom, pripremanje za radne aktivnosti, odmorom nakon rada i napredovanjem u ovladavanju radnim veštinama, doprinosi većem samopouzdanju, povećava nivo sposobnosti i veština osuđenog (Jovanić i Žunić- Pavlović, 2006), otklanja dosadu i redukuje izolaciju (Haney, 2010), a ujedno pruža veće šanse da se stečene veštine iskoriste u fazi postpenalne reintegracije osuđenih (Lacity, Rottman & Carmel, 2014).

Ostali faktori koji su uvedeni u regresioni model, nisu ostvarili parcijalni doprinos intenzitetu deprivacije slobode, iako postoje stanovišta da dužina izrečene zatvorske kazne, recidivizam, roditeljstvo i vreme provedeno u zatvoru utiču na intenzitet deprivacije slobode. Tako na primer, Flanagan (Flanagan, 1980) ukazuje na činjenicu da osuđeni na duže zatvorske kazne imaju izraženije deprivacije, jer usled dužeg boravka u zatvoru osećaju nedostatak društvenog života i gubitak odnosa sa porodicom i prijateljima. Kidanje veza sa decom, veći broj autora navodi kao faktor koji pojačava intenzitet deprivacije slobode (Flanagan, 1980; Ilijić, 2012; Špadijer-Džinić, 1973). Takođe, Moris (Morris, 1963) i Radovanović (1989) su ukazivali na

činjenicu da recidivisti i primarno osuđeni, na različite načine doživljavaju deprivaciju slobode, odnosno da je intenzitet deprivacije slobode izraženiji kod osuđenih penalnih recidivista.

Sprovedeno istraživanje ima određena ograničenja, koja se pre svega manifestuju u odabiru uzorka osuđenih, po principu dobrovoljnosti za učešće. Pored toga, činjenica da su u uzorak ušli samo oni osuđeni koji su pismeni i koji razumeju srpski jezik, u izvesnom smislu onemogućava generalizaciju rezultata, jer su na taj način isključeni osuđeni sa niskim nivoom pismenosti i oni koji nisu imali volju da učestvuju u istraživanju, što je moglo imati za posledicu možda i drugačiji istraživački rezultat. Dodatno, niži nivo obrazovanja i pismenosti utiče i na radno angažovanje osuđenih, koji i kada se uposle u zatvoru, rade na jednostavnijim, manje vrednovanim poslovima koji ne zahtevaju poznavanje zanatskih ili specijalizovanih znanja i veština. U tom smislu, preporuka za buduća istraživanja ovog tipa, mogla bi biti upotreba intervju sa nepismenim ili polu-pismenim osuđenim, čime bi se omogućilo da se i oni izjasne o istraživačkom problemu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Istraživanjem se nastojalo utvrditi da li radno angažovanje osuđenih tokom izvršenja zatvorske kazne utiče na smanjenje doživljaja deprivacije slobode. Pre svega bitno je napomenuti da iako je radno angažovanje u Republici Srbiji definisano kao pravo osuđenog, činjenica da svega oko jedne trećine osuđenih ostvaruje to pravo, ukazuje na neadekvatno koncipiranje zatvorskog tretmana i organizovanje vremena osuđenih. Radno angažovanje osuđenih, koje je zakonskim normama definisano kao pravo, u ovom slučaju više izgleda kao privilegija manjeg broja osuđenih. Nemogućnost zatvora da uposli sve osuđene i njihove neadekvatne stručne i obrazovne kompetencije, u izvesnoj meri utiču na ovakvu situaciju. Niz negativnih efekata koje nosi kazna zatvora, nastoje se tretmanskim procesom ublažiti, kako bi šanse za promenu osuđenog i uspešnu socijalnu reintegraciju bile bolje. Deprivacija slobode je jedna od negativnih posledica izvršenja zatvorske kazne koja je pristuna kod svih osuđenih u većem ili manjem intenzitetu, a koja doprinosi brojnim problemima. Stoga je od suštinske važnosti utvrditi da li postoje mehanizmi kojima bi se ova vrsta deprivacije mogla ublažiti.

Na osnovu rezultata našeg istraživanja potvrđeno je da radno angažovanje osuđenih tokom izvršenja kazne zatvora utiče na smanjenje doživljaja deprivacije slobode. Osuđeni koji su tokom izvršenja zatvorske kazne bili radno angažovani, imali su statistički značajno niže skorove na Skali deprivacije slobode u odnosu na osuđene koji tokom izvršenja zatvorske kazne nisu bili radno angažovani. Dodatno, regresioni model koji je konstruisan, ukazuje na činjenicu da, pored radnog angažovanja, značajan uticaj ima i tretmanska grupa u koju je osuđeni raspoređen. Iako je parcijalni doprinos radnog angažovanja u regresionom modelu niži od parcijalnog doprinosa od V1 tretmanske grupe i neznatno veći od parcijalnog doprinosa B1 grupe, ipak je bitno napomenuti da uticaj radnog angažovanja osuđenih na skor na

Skali deprivacije slobode ostaje statistički značajan i kada se posmatra zajedno sa drugim faktorima, za koje je ukazivano da utiču na intenzitet deprivacije slobode.

Kako do sada nisu rađena istraživanja koja bi se bavila uticajem radnog angažovanja na deprivaciju slobode, dalja istraživanja bi valjalo usmeriti na sveobuhvatnije ispitivanje ove problematike. Nesporno je da radno angažovanje ima višestruke pozitivne efekte za osuđene, te da utiče na smanjenje intenziteta deprivacije slobode. Stoga je potrebno usmeriti resurse na stvaranje mogućnosti za radno angažovanje što većeg broja osuđenih tokom izvršenja zatvorske kazne, kao i na profesionalno osposobljavanje osuđenih bez potrebnih stručnih kompetencija kao preduslova za radno angažovanje.

LITERATURA

- (1) Alós, R., Esteban, E., Jódar, P., & Miguélez, F. (2015). Effects of prison work programmes on the employability of ex-prisoners. *European Journal of Criminology*, 12(1), Pg. 35-50.
- (2) Bagaric, M., Hunter, D., & Wolf, G. (2018). Technological Incarceration and the End of the Prison Crisis. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 108(1), Pg.73-135.
- (3) Bonsu, J. (2017). A Strike Against the New Jim Crow. *Dissent* (00123846), Winter 2017, 64(1), Pg. 64-68.
- (4) Burns, P., Nyland, C., Cooney, R., & Shapper, J. (2017). Moral shocks and small wins, Encouraging firms based in liberal societies to behave integratively towards former prisoners. *Punishment & Society*, 19(4), Pg. 417-439.
- (5) Chappell, C. A. (2004). Post-secondary correctional education and recidivism: A meta-analysis of research conducted 1990-1999, *Journal of Correctional Education*, 55(2), Pg. 148-169.
- (6) Chen, G., & Einat, T. (2017). To Punish or Not to Punish-That Is the Question: Attitudes of Criminology and Criminal Justice Students in Israel Toward Punishment. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 61(3), Pg. 347-367.
- (7) Clemmer, D. (1940). *The Prison Community*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- (8) Crespo, F. (2017). Effects of imprisonment: A review of prisonization measures in Venezuela. *Revista Criminalidad*, 59(1), Pg. 77-94.
- (9) Farnworth, L., & Munoz, J. P. (2009). An occupational and rehabilitation perspective for institutional practice. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 32(3), Pg. 192-198.
- (10) Flanagan, T. J. (1989). Prison Labor and Industry. In L. Goodstein, & D. MacKenzie (Ed.), *The American Prison – Issues in Research and Policy*. New York, N.Y.: Plenum Publishing Co. Pg. 135-163.
- (11) Grossi, L. M. (2017). Sexual offenders, violent offenders, and community reentry: Challenges and treatment considerations. *Aggression and Violent Behavior*. 34, 59-67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.04.005>
- (12) Haney, L. (2010). Working through mass incarceration: Gender and the politics of prison labor from east to west. *Signs*, 36(1), 73-97.
- (13) Harris, H. M., Nakamura, K., & Bucklen, K. B. (2018). Do Cellmates Matter? A Causal Test of The Schools of Crime Hypothesis with Implications for Differential Association and Deterrence Theories. *Criminology*, 56(1), Pg. 87-122.
- (14) Harmon, M. (2013). “Fixed” Sentencing: The Effect on Imprisonment Rates Over Time. *Journal of Quantitative Criminology*, 29, Pg. 369-397.

- (15) Homel, R., & Thomson, C. (2005). Causes and prevention of violence in prisons. In: S. O'Toole & S. Eyland (Eds.), *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press, Pg. 101-108.
- (16) Ilić, Z., i Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom - Stanje i perspektive osuđenih lica u Srbiji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- (17) Ilijić, Lj. (2012). *Demografska, sociopsihološka, kriminološka i penološka svojstva osuđenih kao činioci zatvorskih deprivacija*. Magistarska teza. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- (18) Jašović, Ž. (2000). *Penološka andragogija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (19) Jovanić, G. (2007). *Negativne posledice izvršenja kazne zatvora*. Magistarska teza. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- (20) Jovanić, G. (2014). (Ne)sigurnost u zatvoru. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13(2), str. 141-172.
- (21) Jovanić, G. (2016). Alternativne sankcije u neonatalnom inkubatoru. U: N. Macanović (Ur.), *Zbornik radova "Probacija i alternativne krivične sankcije – mogućnosti i perspektive"*, (str. 8-23). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- (22) Jovanić, G. (2017). *Kazni, zatvori, zaposli*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- (23) Jovanić, G. (2017a). Mogućnosti primene specijalizovanih penalnih tretmana prema seksualnim prestupnicima. U: J. Petrović i G. Jovanić (ur.), *Zbornik radova "Društvene devijacije, anomija društva i posljedice"*, (str. 21-30). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- (24) Jovanić, G. (2018). Penalni tretman nasilnika. U J. Petrović i G. Jovanić (ur.), *Zbornik radova "Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor"*, (str. 21-32). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- (25) Jovanić, G., i Petrović, V. (2017). Inkluzija osuđenih po izlasku na slobodu. U: M. Đorđević i I. Sretenović (Ur.), *Zbornik rezimea V stručno-naučni skup sa međunarodnim učešćem "Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju"*, (str.28). Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju.
- (26) Jovanić, G., i Žunić-Pavlović, V. (2006). Savremene forme obrazovanja odraslih osuđenih lica. *Beogradska defektološka škola*, (3), str. 143-152.
- (27) Knežić, B. (2011). Zatvorska kazna: Represija i/ili resocijalizacija. U: L. Kron, i B.Knežić, (Ur.) *Kriminal i državna reakcija: fenomenologija, mogućnosti, perspektive*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 327-339
- (28) Lacity, M., Rottman, J. W., & Carmel, E. (2014). Impact Sourcing: Employing Prison Inmates to Perform Digitally-enabled Business Services. *Communications of the Association for Information Systems*, 34(1), 913-932.
- (29) Macanović, N., i Kuprešanin, J. (2016). *Položaj zavisnika u neformalnom sistemu penalnih ustanova u Republici Srpskoj. Kriminalističke teme*, 16(1-2), str. 33-42.
- (30) Marić, B., i Radoman, M. (2001). *Pobune u zatvorima Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (31) Mirić, F. (2017). Criminogenic Influence of Penitentiary Institutions. *Facta Universitatis, Series: Law and Politics*, 15(1), str. 37-44.
- (32) Morris, T. (1963). *A sociological Study of an English Prison*. London: Routledge and Kagen Paul.
- (33) Nikolić, Z. (2008). Prenaseljenost srpskih zatvora – problemi i moguće posledice. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 27(1/2), str. 255-265.
- (34) Nikolić, Z., i Kron, Lj. (2011). Totalne ustanove i deprivacije. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), str. 119-136.

- (35) Petrović, V., i Jovanić, G. (2017). Stavovi građana prema osuđenima u zatvoru. U: M. Đorđević i I. Sretenović (Ur.), *Zbornik rezimea V stručno-naučni skup sa međunarodnim učešćem "Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju"*. (str. 31). Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju.
- (36) Pravilnik o radu osuđenih lica. Službeni glasnik RS. (2014). 145/14.
- (37) Pravilnik o tretmanu, razvrstavanju i naknadnom razvrstavljanju osuđenih lica. (2015). Sl. glasnik RS, br. 66/15
- (38) Radovanović, D. (1989). *Psihički i psihosocijalni problemi resocijalizacije odraslih osuđenika – studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Defektološki fakultet.
- (39) Russel, K.D. (2016). Cruel and Unusual Construction: The Eight Amendment as a Limit on Building Prisons on Toxic Waste Sites. *University of Pennsylvania Law Review*, 165, 741.
- (40) Rothman, D. (1971). *The Discovery Of The Asylum: Social Order And Disorder In The New Republic*. Boston: Little Brown.
- (41) Savet Evrope. (2006). *Evropska zatvorska pravila*. Beograd.
- (42) Schnittker, J., & Massoglia, M. (2015). A Sociocognitive Approach to Studying The Effects of Incarceration. *Wisconsin Law Review*, 2015(2), str. 349-37.
- (43) Silva, C. L., & Saraiva, L. A. (2016). Alienation, segregation and resocialization: Meanings of prison labor. *Revista de Administração*, 51, Pg. 366–376.
- (44) Steiner, B., Ellison, J.M., Butler, H.D., & Cain, C. M. (2017). The impact of inmate and prison characteristics on prisoner victimization. *Trauma, Violence, & Abuse*, 18(1),Pg.17-36.
- (45) Stevanović, Z. (2006). Iskustva u primeni tretmana u otvorenim zatvorima u Srbiji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 25(1-2), str. 117-142.
- (46) Špadijer-Džinić, J. (1973). *Zatvoreničko društvo*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (47) Winterdyk, J., & Ruddell, R. (2010). Managing prison gangs: Results from a survey of US prison systems. *Journal of Criminal Justice*, 38(4), Pg. 730-736.
- (48) Yusuf, I. (2016). The Phase of Aggressive Behavior, Deprivation among the Inmates Age Group of Nigerian Prisons: A Survey of Sokoto Central Prison. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 5(2), Pg. 16-30. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija. Službeni glasnik RS. (2014). 55/14.

INFLUENCE OF WORKING ENGAGEMENT OF THOSE CONVINCED TO DEPRIVATION OF FREEDOM

The aim of this paper is to determine the influence of working engagement of convicts in the course of incarceration on the intensity of deprivation of freedom. The research was conducted in Detention and Rehabilitation Center Sremska Mitrovica. The specimen consisted of 113 convicts who volunteered to participate in the research. The data on deprivation of freedom was obtained by applying Freedom deprivation Scale, whereas social-demographic, criminal and penal characteristics were collected by the means of a questionnaire custom made for the purpose of this research. Freedom deprivation scale reliability was determined to be on a very high level (Cronbach's $\alpha=0,92$). The results of the research indicate the existence of statistically significant difference between the convicts who were engaged in work in the course of their prison sentence and those who were not in the means of the Freedom deprivation scale score.

KEY WORDS: prison / convicts / work engagement / deprivation of freedom

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 53-69
Pregledni naučni rad
UDK: 343.232:504.5/.6(4-672EU)
502.14(4-672EU)

CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN THE EUROPEAN UNION*

Ana Batrićević*

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Through the past several decades, a growing concern for environmental problems among experts, stake-holders, law and public policy-makers as well as general public has encouraged the development of a large and comprehensive legislative framework on the level of the European Union, regulating various ecological issues in the European Union. The risks of environmental pollution and the awareness of the need to provide for efficient, adequate and universal protection of the environment in all European Union member states has led to the adoption of Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law (Official Journal of the European Union, No. 328, 6.12.2008.). The aim of this paper is to analyse the key provisions of this legal instrument, the means of its implementation in national legislations as well as the mechanisms for its effective application. Moreover, the conditions that have to be met in order to facilitate successful transposition of this Directive's provisions through the alterations of the Criminal Code of the Republic of Serbia are also analysed.

KEY WORDS: *environment / environmental protection / criminal law / European Union / acquis*

* This paper is a result of research Project "Crime in Serbia: phenomenology, risks and the possibilities of social intervention" (47011), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

* E-mail: a.batricevic@yahoo.com

INTRODUCTION

Environmental crime includes a series of acts that violate environmental legislation, causing significant harm or risk to both - the environment as well as human health. The illegal emission or discharge of substances into air, water or soil, the illegal trade in wildlife, illegal trade in ozone-depleting substances and the illegal shipment or dumping of waste are considered the most common forms of environmental crime (European Commission, 2018). Environmental crime damages the environment, causes great risks to the health and wellbeing of humans and animals as well as to the integrity of biodiversity. If committed in an organised form, environmental crime undermines the rule of law and sustainable development. Because of high profits produced, the relatively low risk of detection, and (very often) rather mild penalties, environmental crime is frequently linked to organised crime, in particular illegal trafficking or dumping of waste and trafficking in endangered species (Eurojust, 2014: 38). Environmental crime is frequently committed by organised crime groups and often has a cross border, i.e. transnational dimension, which makes it even more severe. All the aforementioned circumstances justify the treatment of environmental crime as a serious and growing problem that has to be tackled at the global level as well as through the European Union legal mechanisms (European Commission, 2018).

The issue of environmental protection was regulated for the first time at the European Community level within the Seventh Chapter of the Single European Act, adopted in 1986, that came into force in 1987 (Official Journal of the European Communities, No. L 169/1, 29.06.1987.). Articles 174-176 of this Act have determined the aims which member states are supposed to accomplish, as well as the procedure and the role of various bodies when it comes to adopting legal mechanisms relevant to environmental protection. Moreover, it emphasised that member states had been given the opportunity to introduce more stringent measures and higher ecological standards into their national legislations than the ones prescribed by the act (Batrićević, 2013: 120). The Treaty on European Union, that was adopted in Maastricht in 1992 and that came into force in 1993 (Official Journal of the European Communities, No. C 191, 29.06.1992.), treats the environment as one of the most important areas when it comes to the activities of the European Union (Čavoški, 2007: 24). With the adoption of the Treaty of Amsterdam in 1997, that came into force in 1999 (Official Journal No. C 340, 10.11.1997.), a high level of environmental protection and the improvement of environmental quality were added to the goals of the European Union. According to Article 6 of this Treaty, the conditions for environmental protection have to be integrated in the procedure of defining and applying the policies and activities of the European Union. Article 37 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union from 2000 (Official Journal of the European Communities, No. C 364/1, 18.12.2000.) emphasizes that high level of environmental protection and the improvement of its protection have to be integrated in the Union's policy in accordance with the principle of sustainable development. In Article 2 of the Treaty on European Union, adopted in 2007 and in force since 2009 (Official Journal of the

European Union, No. C 306/2, 17.12.2007.) and in Article 3 of the Treaty on the Functioning of the European Union, it is proclaimed that the sustainable development of Europe should be based on, *inter alia*, a high level of protection and improvement of the quality of the environment. In accordance with the aforementioned principles regarding environmental protection, a series of legal sources dealing with environmental issues has been adopted at the European Union level through the past couple of decades. The European Union environmental law existed for around 40 years and it comprises more than 200 directives, accompanied by a growing number of regulations and decisions (European Commission, 2018). Therefore, current environmental *acquis* can be described as rather broad and ambitious. It covers the topics such as: climate change, air quality, waste management, protection of water resources and biodiversity, controls on chemicals, and environmental impact assessment. Moreover, the environmental *acquis* sets up a wide array of techniques, including product standards, state-of-the-environment objectives, prohibitions and restrictions, economic instruments, sensitive area designations, plans and programmes, public participation and information provisions. Furthermore, the *acquis* has to be applied under diverse natural conditions, varied national and regional administrative arrangements, and in situations that often have a cross-border aspect (Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on implementing European Community Environmental Law, Brussels, 18.11.2008 COM (2008) 773 final), which makes the unification of environmental protection at the European Union level a serious challenge.

The first European initiative on environmental crime took place in 1998 under the auspices of the Council of Europe, when the Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law (European Treaty Series - No. 172., 4.11.1998) was adopted. On the basis of this Convention and having regard to the Treaty on European Union, and in particular its Article 31 and 34(2)(b), Denmark presented a proposal for the adoption of a Council framework Decision on combating serious environmental crime in 2000 (Official Journal of the European Communities, No. C 39/4, 11.02.2000.). However, The Commission did not agree that the aforementioned articles on cooperation in criminal matters in the European Union Treaty could be considered the acceptable legal basis for this act and adopted a Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law based on Article 175 of the European Communities Treaty on 13 March 2001 (Official Journal of the European Communities, No. C 39/4, 11.02.2000.). The European Parliament discussed both - the proposed framework decision as well as the proposed directive and, after that, the Commission presented an Amended Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law taking into account the proposals of the Parliament (Official Journal of the European Communities, No. C 20 E/284, 28.01.2003). However, the Council did not accept the Commission's proposal, but instead adopted the Framework Decision (Official Journal of the European Union, No. L 29/55, 05.02.2003.).

The European Commission decided to take action in the Court of Justice, asking the Court to annul the Framework Decision, claiming that its legal basis was not correct. On 13 September 2005, the European Court of Justice issued its judgment by which the Framework Decision was annulled because the measures it contained could have been adopted under the European Communities Treaty (European Court Reports 2005 I-07879). After that, on 23 November the Commission appealed to the Court of Justice for the annulment of the Council Framework Decision 2005/667/JHA of 12 July 2005 to strengthen the criminal-law framework for the enforcement of the law against ship-source pollution as it also interrupted the competences of the Community (C-440/05 - Commission v Council). The European Court of Justice rendered its judgment on this issue on 23 October 2007, and annulled the Framework Decision because certain measures it contained could have been adopted under the EC Treaty. But, it is important to mention that in this judgment the Court stated that the Community's competence did not include the definition of types and levels of sanctions (Judgment of the Court (Grand Chamber) 23. 10. 2007 in Case C-440/05 Application for annulment under Article 35(6) EU, brought on 8 December 2005). In accordance with the aforementioned judgments, the European Union took appropriate measures to oblige member states to prescribe criminal penalties in their national legislations for serious violations of environmental provisions and the Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law, known as the Environmental Crimes Directive (Official Journal of the European Union, No. 328, 6.12.2008) was adopted.

1. THE AIM AND SCOPE OF ENVIRONMENTAL CRIMES DIRECTIVE

As it is proclaimed in its Preamble, the adoption of the Environmental Crimes Directive was instigated by the fact that the rise in environmental offences and their effects caused serious concern across the European Union. The extension of the consequences and risks of environmental crimes beyond the borders of the member states in which the offences are committed and their threat to the environment required appropriate response at the European Union level, since the existing systems of penalties had not been sufficient to achieve complete compliance with the laws for the protection of the environment. To be more exact, significant disparities regarding the definition of environmental crime and the types and levels of prescribed sanctions existed (and still seem to exist) among the national legislations of the member states. Therefore, the adoption of a legal instrument that would prescribe common rules on environmental criminal offences and make it possible to use effective methods of investigation and assistance within and between Member States appeared to be necessary. Moreover, the Directive was also seen as a means to achieve effective protection of the environment by obliging the member states to introduce more dissuasive penalties for environmentally harmful activities, which typically cause or are likely to cause substantial damage to the air (including the stratosphere) soil, water, animals or plants (including to the conservation of species).

According to its Preamble, the Directive obliges Member States to provide for criminal penalties in their national legislations in respect of serious infringements of the provisions of Community law on the protection of the environment. However, it does not create obligations regarding the application of such penalties, or any other available system of law enforcement, in individual cases. But, the Directive only provides for minimum rules, which means that member states are free to adopt or maintain more stringent measures regarding the effective criminal law protection of the environment, as long as these measures are compatible with the Treaty establishing the European Community. It should be noted that if a member state adopts or maintains more stringent standards than the ones from the Environmental Crimes Directive, under Article 193 of the Treaty on the Functioning of the European Union (Official Journal of the European Union, No. C 326/47, 26.10.2012.), it is required to notify the Commission (Pereira, 2105: 240).

2. OBLIGATIONS OF THE EU MEMBER STATES IN ACCORDANCE WITH THE ENVIRONMENTAL CRIMES DIRECTIVE

2.1. Obligations regarding the definitions of terms

According to Article 2 of the Directive, the member states are obliged to adopt certain definitions for the purpose of its implementation. For the purpose of the Directive, the term "unlawful" means infringing: 1) the legislation adopted pursuant to the Treaty establishing the European Community and listed in Annex A of the Directive; or 2) with regard to activities covered by the Euratom Treaty (Official Journal of the European Union, No. C 327/1, 26.10.2012.), the legislation adopted pursuant to the Euratom Treaty and listed in Annex B of the Directive or 3) a law, an administrative regulation of a Member State or a decision taken by a competent authority of a Member State that gives effect to previously mentioned Community legislation (Article 2, Paragraph a). "Protected wild fauna and flora species" include the following: 1) for the purposes of Article 3(f), those listed in: Annex IV to Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora and Annex I to, and referred to in Article of, Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds and 2) for the purposes of Article 3(g), those listed in Annex A or B to Council Regulation (EC) No 338/97 of 9 December 1996 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein (Article 2, Paragraph b). Moreover, member states are obliged to define the term "habitat within a protected site" as any habitat of species for which an area is classified as a special protection area pursuant to Article 4(1) or (2) of Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds, or any natural habitat or a habitat of species for which a site is designated as a special area of conservation (Official Journal of the European Communities, No. No L 103/ 1, 25.04.1979) pursuant to Article 4(4) of Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (Official Journal No. J L 206, 22.07.1992.) (Article 2, Paragraph c). Also, for the purpose of the Directive, "legal person" is defined as any legal entity having such

status under the applicable national law, except for States or public bodies exercising state authority and for public international organisations (Article 2, Paragraph d).

2.2. Obligations regarding the incrimination of certain activities as criminal offences

By its Article 3, the Directive imposes the obligation on the member states to incriminate some conducts against the environment as criminal offences, when committed in an unlawful manner and intentionally or with at least serious negligence. These include the following: 1) the discharge, emission or introduction of a quantity of materials or ionising radiation into air, soil or water, which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; 2) the collection, transport, recovery or disposal of waste, including the supervision of such operations and the after-care of disposal sites, and including action taken as a dealer or a broker (waste management), which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; 3) the shipment of waste, where this activity falls within the scope of Article 2(35) of Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste (6) and is undertaken in a non-negligible quantity, whether executed in a single shipment or in several shipments which appear to be linked; 4) the operation of a plant in which a dangerous activity is carried out or in which dangerous substances or preparations are stored or used and which, outside the plant, causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; 5) the production, processing, handling, use, holding, storage, transport, import, export or disposal of nuclear materials or other hazardous radioactive substances which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; 6) the killing, destruction, possession or taking of specimens of protected wild fauna or flora species, except for cases where the conduct concerns a negligible quantity of such specimens and has a negligible impact on the conservation status of the species; 7) trading in specimens of protected wild fauna or flora species or parts or derivatives thereof, except for cases where the conduct concerns a negligible quantity of such specimens and has a negligible impact on the conservation status of the species; 8) any conduct which causes the significant deterioration of a habitat within a protected site; 9) the production, importation, exportation, placing on the market or use of ozone-depleting substances. It should be highlighted that, according to recital 6 of the Environmental Crimes Directive Preamble prescribes that "failure to comply with a legal duty to act can have the same effect as active behaviour and should therefore also be subject to corresponding penalties".

Under the Environmental Crimes Directive, member states are required to criminalise a number of prohibited (unlawful) activities committed "intentionally" or with "at least serious negligence" (Pereira, 2015: 235). Criminalisation of negligent

conduct is treated as an exception in Council Conclusions on Model Provisions, guiding the Council's criminal law deliberations (Council of the European Union, 2009). Namely, the aforementioned document suggests that European Union criminal legislation should as a general rule only prescribe penalties for acts which have been committed intentionally (Article 6). On the other hand, it emphasizes that negligent conduct should be criminalised when a case-by-case assessment indicates that this is appropriate due to the particular relevance of the right or essential interest which is the object of protection (Article 7). This particularly refers to cases of serious negligence which endangers human life or causes serious damage (Article 7). Having in mind the characteristics of environmental criminal offences, especially their serious and long-lasting consequences, the incrimination of negligent commission of this type of crimes seems reasonable.

The Directive does not contain the interpretation of terms "intention", "negligence" and "serious negligence", which means that that these terms are supposed to be defined in accordance with member states' national legislations. It should be mentioned that under English criminal law, for example, the concept of "serious negligence" does not exist, but that the standard of criminal liability for negligent acts is "gross negligence" (Pereira, 2015: 235). According to Article 26 of Criminal Code of the Republic of Serbia, A criminal offence is committed by negligence if the offender was aware that by his action he could commit an offence, but had recklessly assumed that it would not occur or that he would be able to prevent it or was unaware that by his action he could commit an offence although due to circumstances under which it was committed and his personal characteristics he was obliged to be and could have been aware of such possibility. However, when incriminating negligent commission of a criminal offence, the Criminal Code of the Republic of Serbia does not make a distinction between the types of negligence, which means that it includes the cases gross or serious negligence as well as other, "less serious" forms of negligent conduct.

The Directive does not prescribe the exact type and measure of punishments that are supposed to be prescribed for the aforementioned activities by national criminal laws. This depends on the estimations and the circumstances of each member state. However, it does offer certain directions by prescribing (in Article 5) that the member states shall take the necessary measures to ensure that these offences are punishable by effective, proportionate and dissuasive criminal penalties. However, there still seem to be some differences among the European Union member states regarding the punishments prescribed for these criminal offences. For example, in France, a maximum fine of EUR 9.000 can be imposed for a the violation of violation of Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) by legal entities, whereas in the Netherlands the maximum fine is EUR 810.000 (Environmental Crime Network, 2016: 12). Furthermore, in Finland, for example, a maximum of two years imprisonment can be imposed for the same violation whereas in the Czech Republic, the maximum is eight years is prescribed (Environmental Crime Network, 2016: 12).

The Directive obliges member states to ensure that inciting, aiding and abetting the intentional conduct of the previously enumerated activities is incriminated in their

national legislations (Article 4). However, the Directive does not define inciting, aiding and abetting, leaving the precise description and definition of these terms to national legislations of the member states.

Inciting is commonly understood as a form of complicity in criminal offence by which another person is intentionally induced to commit a criminal act (Stojanović, 2016: 187). Therefore, it can be said that "the essence of the law of incitement is that a person (the "inciter") urges another person or persons (the "incitee(s)") to commit a criminal offence" (Jaconelli, 2017: 2) i.e. to persuade, encourage or command another to commit a crime (Clarkson, 2005: 27). Inciting can be committed by any activity that is suitable to make or encourage the incited person to commit a criminal offence including: persuasion, request, promise or giving of certain rewards or benefits, payment to the incited person to commit a criminal offence, advice, different forms of threat, delusion etc. (Stojanović, 2016: 188). Some authors claim that incitement encompasses two different but cognate actions: "encouraging" the commission of a crime but also the assisting in its perpetration (Jaconelli, 2017: 2). Moreover, incitement also includes various modifications of previously made decision of the incited person to commit a criminal offence (Stojanović, 2016: 189).

Aiding is also a form of complicity in criminal offence that consists of intentional contributing to the commission of a criminal offence (Stojanović, 2016: 194). However, it is not required that aiding plays a vital role in the commission of a criminal offence - it is sufficient that these activities have contributed to the commission of criminal offence in its actual form (Stojanović, 2016: 195). Some examples of aiding are enumerated in Article 35 Paragraph 2 of Criminal Code of the Republic of Serbia (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 and 94/2016). These activities include but are not limited to: giving advice or instructions on how to commit a criminal offence, providing the perpetrator with the means for committing a criminal offence, creating conditions or removing obstacles for the commission of a criminal offence, making a promise to conceal: the commission of a criminal offence, the offender, the means by which the offence has been committed, the traces of criminal offence and the items obtained through the commission of criminal offence. Depending on the occasions, aiding and abetting can be either of physical or of psychological (intellectual) character (Stojanović, 2016: 195).

Most European Union criminal law instruments require the criminalisation of attempt. The examples of the latter include: 1) Article 3, Paragraph 2 of the Framework Decision on counterfeiting non-cash instruments (Official Journal of the European Communities No. L 149/1, 02.06.2001.), 2) Article 14 of Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, (Official Journal of the European Union No. L 88/6, 31.3.2017.) and 3) Article 3 of the Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA (Official Journal of the European

Union, No. L 101/1, 15.4.2011). However, it should be mentioned that there is no requirement under the Environmental Crimes Directive for member states to criminalise an attempted crime against the environment (Pereira, 2015: 231).

2.3. Obligations regarding the liability of legal persons

Environmental Crimes Directive obliges member states to provide for the liability of legal persons for environmental criminal offences in their national legislations. The Directive defines a legal person in its Article 2 as any legal entity having such status under the applicable national law, except for states or public bodies exercising state authority and for public international organisations. Article 6 of the Directive prescribes that member states have to ensure that legal persons can be held liable for offences referred to in Articles 3 and 4 of the Directive where such offences have been committed for their benefit by any person who has a leading position within the legal person, acting either individually or as part of an organ of the legal person, based on: (a) a power of representation of the legal person; (b) an authority to take decisions on behalf of the legal person; or (c) an authority to exercise control within the legal person. Additionally, member states also have to ensure that legal persons can be held liable where the lack of supervision or control, by a person who has a leading position within the legal person, has made possible the commission of an offence referred to in Articles 3 and 4 for the benefit of the legal person by a person under its authority. It is particularly highlighted that the liability of legal persons in previously described cases cannot exclude criminal proceedings against natural persons who are perpetrators, inciters or accessories in the offences referred to in Articles 3 and 4 of the Directive. Finally, in accordance with Article 7 of the Directive, it is obligatory for the member states to take the necessary measures to ensure that legal persons held liable pursuant to aforementioned provisions are punishable by effective, proportionate and dissuasive penalties. Nevertheless, similarly to the cases of natural persons, the Directive does not offer any precise instructions regarding the exact type and measure of these penalties, leaving the regulation of this issue to national legislations of member states.

3. TRANSPOSITION OF THE ENVIRONMENTAL CRIMES DIRECTIVE IN SERBIAN LEGAL SYSTEM

The comparison between the provisions of the Environmental Crimes Directive and those of the Criminal Code of the Republic of Serbia confirms that the transposition of the Directive in Serbian Legal System requires the alterations of some of the provisions of Chapter 24 of the Criminal Code of the Republic of Serbia regulating criminal offences against the environment. The aforementioned criminal offences include: 1) Environmental Pollution (Article 260), 2) Failure to Undertake Environmental Protection Measures (Article 261), 3) Illegal Construction and Operation of Facilities and Installations Polluting the Environment (Article 262), 4) Damaging Environmental Protection Facilities and Installations (Article 263), 5) Damaging the Environment (Article 264), 6) Destroying, Damaging and taking

abroad a Protected Natural Asset (Article 265), 7) Bringing Dangerous Substances into Serbia and Unlawful Processing, Depositing and Stockpiling of Dangerous Substances (Article 266), 8) Illegal Construction of Nuclear Plants (Article 267), 9) Violation of the Right to be Informed on the State of the Environment (Article 268), 10) Killing and Wanton Cruelty to Animals (Article 269), 11) Transmitting of Contagious Animal and Plant Diseases (Article 270), 12) Malpractice in Veterinary Services (Article 271), 13) Producing Harmful Products for Treating Animals (Article 272), 14) Pollution of Livestock Fodder and Water (Article 273), 15) Devastation of Forests (Article 274), 16) Forrest Theft (Article 275), 17) Poaching Game (Article 276) and 18) Poaching Fish (Article 277). Moreover, the comparison between these two legal sources has also revealed that some new criminal offences or some new forms of currently existing criminal offences against the environment should be added in the Criminal Code of the Republic of Serbia.

The comparison shows that the provisions incriminating the following criminal offences from Criminal Code of the Republic of Serbia are not completely in accordance with the requirements of the Directive: 1) Environmental Pollution (Article 260), 2) Illegal Construction and Operation of Facilities and Installations Polluting the Environment (Article 262), 3) Damaging the Environment (Article 264), 4) Destroying, Damaging and taking abroad a Protected Natural Asset (Article 265), 5) Bringing Dangerous Substances into Serbia and Unlawful Processing, Depositing and Stockpiling of Dangerous Substances (Article 266).

Moreover, the comparison has also confirmed that the full transposition of the Directive would require that the following activities are incriminated as new independent criminal offences against the environment within chapter 24 of current Criminal Code of the Republic of Serbia: 1) endangering the environment by the operation of a plant in which a dangerous activity is carried out or in which dangerous substances or preparations are stored or used and which, outside the plant, causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants (in order to enable full transposition of Article 3, Paragraph d of the Directive), 2) endangering the environment by nuclear or radioactive substances (in order to achieve full transposition of Article 3, Paragraph e of the Directive), 3) causing the significant deterioration of habitats within a protected site (with the purpose to facilitate complete transposition of Article 3, Paragraph h of the Directive) and 4) endangering ozone layer the production, importation, exportation, placing on the market or use of ozone-depleting substances (with the aim to provide full transposition of Article 3, Paragraph i of the Directive). Moreover, existing criminal offence from Article 265. of Criminal Code of the Republic of Serbia "Destroying, Damaging and taking abroad a Protected Natural Asset" should be divided into two separate incriminations with the aim to allow full transposition of Article 3, Paragraphs f and g of the Directive. The first one should refer to killing, destruction, possession or taking of specimens of protected wild fauna or flora species, except for cases where the conduct concerns a negligible quantity of such specimens and has a negligible impact on the conservation status of the species, whereas the second one should include trading in specimens of protected wild fauna

or flora species or parts or derivatives thereof, except for cases where the conduct concerns a negligible quantity of such specimens and has a negligible impact on the conservation status of the species (PLAC, 2014).

The definitions of some terms used in the Environmental Crimes Directive might cause some doubts when it comes to its transposition in Serbian criminal law. For example, the term "unlawful" is, for the purpose of the Directive, defined as infringing a set of legal documents enumerated in its Annexes A and B or violating the provisions of national legal sources giving effect to the Community legislation from Annexes A and B. The Criminal Code of the Republic of Serbia defines a criminal offence as an offence set forth by the law as criminal offence, which is unlawful and committed with guilt (Article 14, Paragraph 1). However, the term "unlawful" used in Article 14 is not defined in the same way as it is done in the Environmental Crimes Directive. Namely, the unlawfulness as one of four constitutive elements of a criminal offence (conduct, incrimination by the law, unlawfulness and guilt) is commonly defined in a negative way - as the lack of grounds that exclude unlawfulness (Stojanović, 2016: 93). The grounds that exclude unlawfulness include those prescribed by the Criminal Code, such as: an offence of minor significance (Article 18), self-defence (Article 19) and extreme necessity (Article 20) and those that are not prescribed by the Criminal Code but exist in theory (such as: performing official authorisation, the order of a superior etc.) (Stojanović, 2016: 93-94). Defined in such manner, the term "unlawful" can also refer to cases of violations of the provisions of laws other than the Criminal Code, especially in the cases of environmental criminal offences, such as: 1) Law on environmental protection (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 and 14/2016), 2) Law on nature protection (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009, 88/2010, 91/2010 and 14/2016), 3) Law on game and hunting (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 18/2010), 4) Law on the protection and sustainable use of fish population (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 128/2014), 6) Law on animal husbandry (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 41/2009 and 93/2012), 7) Law on animal welfare (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 41/2009), 8) Law on national parks (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. /1993 i 44/1993, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005 and 36/2009 and Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 84/2015), 9) Law on strategic assessment of environmental impact (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 35/2004 and 88/2010), 10) Law on environmental impact assessment (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 135/2004 and 36/2009), 11) Law on integrated prevention and control of environmental pollution (Official Gazette of the Republic of Serbia No.135/2004 and 25/2015), 12) Law on waste management (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009, 88/2010 and 14/2016), 13) Law on the protection from noise in the environment (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009 and 88/2010), 14) Law on air protection (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009 and 10/2013), 15) Law on waters (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 30/2010, 93/2012 and 101/2016), 16) Law on forests (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 30/2010, 93/2012 and 89/2015), 17) Law on agriculture and rural development (Official Gazette of the Republic of Serbia,

No. 41/2009, 10/2013 and 101/2016), 18) Law on agricultural land (Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 62/2006, 65/2008, 41/2009, 112/2015 and 80/2017) and 19) Law on genetically modified organisms (Official Gazette of the Republic of Serbia No. 41/2009).

Whether the violations of the aforementioned laws will also represent the violations of the provisions of documents enumerated in Annex A and Annex B of the Directive depends on the level of harmonization of these laws with the *acquis*. Since the Republic of Serbia is currently passing through the process of harmonization of its legal system with the standards and requirements of the *acquis* and anticipating the opening of the negotiation chapter 27 dedicated to environment, it is obliged to facilitate the transposition of all relevant provisions of the *acquis* in its national legislation. This is predominantly achieved through alterations and amendments of existing environmental laws as well as through the adoption of sublegal acts necessary for their application (Office for European Integrations, 2016). Accordingly: the following terms used in the Directive should be defined more precisely in national environmental legislation: action taken as a dealer or a broker (waste management), action that causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; the operation of a plant in which a dangerous activity is carried out or in which dangerous substances or preparations are stored or used and which, outside the plant, causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; the production, processing, handling, use, holding, storage, transport, import, export or disposal of nuclear materials or other hazardous radioactive substances which causes or is likely to cause death or serious injury to any person or substantial damage to the quality of air, the quality of soil or the quality of water, or to animals or plants; the killing, destruction, possession or taking of specimens of protected wild fauna or flora species, except for cases where the conduct concerns a negligible quantity of such specimens and has a negligible impact on the conservation status of the species; any conduct which causes the significant deterioration of a habitat within a protected site and the production, importation, exportation, placing on the market or use of ozone-depleting substances.¹

CONCLUSION

Environmental Crimes Directive has contributed to the unification of the European Union member states' criminal legislations relevant to the environmental protection. However, there are still some of its aspects that could be improved in the future. In

¹ For further information see: Status and plans of transposition and implementation of the *acquis* for Chapter 27 - Environment and Climate Changes, http://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/?wpfb_dl=69, 17.02.2018

spite of clearly opting for criminal law protection and criminal penalties, the Environmental Crimes Directive seems to be leaving much room for inconsistency between the different national legal systems because it does not prescribe any particular type or level of sanction to be imposed (Ligeti, Marletta, 2017: 146). So, despite the obligations prescribed by this legal instrument, there still appear to be significant differences between the European Union member states when it comes to the maximum periods of imprisonment and the maximum amounts of financial sanctions prescribed for environmental crimes (Eurojust, 2014: 38). Moreover, the principle according to which the perpetrators of environmental criminal offences should be punished "by effective, proportionate and dissuasive criminal penalties" does not seem to be adequately implemented across the European Union. Namely, it has been confirmed that applying only fines can be efficient in some minor cases, but that, in general, the deterrent effect of penalties in Member States is not sufficient (Eurojust, 2014: 38). In addition, the Environmental Crimes Directive does not provide for the possibility of the application of complementary measures, in particular reparatory and remedial measures that are supposed to eliminate or reduce the environmental damage, in the context of criminal procedure (Ligeti, Marletta, 2017: 147). Namely, the Environmental Crimes Directive does not seem to be coordinated with Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. The latter should be facilitated through a coherent European Union enforcement strategy allowing the adoption of "remedial actions" in the context of criminal procedure as well (Ligeti, Marletta, 2017: 147).

When it comes to the Republic of Serbia, it should be mentioned that it has not yet fully transposed the provisions of the Environmental crimes directive into its national legislation. This is planned to be done by the end of 2018 through the amendments and alterations of current provisions of the Criminal Code, as well as through the introductions of some new criminal offences against the environment (Office for European Integrations, 2016). Apart from the Criminal Code, some other laws and regulations dealing with the area of environmental protection will also have to be changed in order to provide for full transposition of the Directive. This particularly refers to those defining the terms such as: "habitat within a protected site" and "wild fauna and flora species", which need to be defined in the manner that allows them to include all habitats and species mentioned in the relevant European Union documents.

REFERENCES

- (1) Amended proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law (2003/C 20 E/26) COM(2002) 544 final – 2001/0076(COD) (Submitted by the Commission pursuant to Article 250(2) of the EC-Treaty on 30 September 2002), Official Journal of the European Communities, No. C 20 E/284, 28.01.2003., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002PC0544&from=EN>, accessed 02.02.2018.

- (2) Batrićević, A. (2013) *Zaštita životinja u međunarodnom pravu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (3) C-440/05 - Commission v Council,
<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-440/05>, accessed: 02.02.2018.
- (4) Čavoški, A. (2007) *Osnovi ekološkog prava Evropske unije*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union i Javno preduzeće "Službeni glasnik".
- (5) Charter of Fundamental Rights of the European Union, Official Journal of the European Communities, No. C 364/1, 18.12.2000.,
http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf, accessed 01.02.2018.
- (6) Clarkson, C. (2005) *Understanding Criminal Law*. London: Sweet & Maxwell.
- (7) Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on implementing European Community Environmental Law, Brussels, 18.11.2008 COM(2008) 773 final, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0773&from=EN>, accessed 01.02.2018.
- (8) Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Council of Europe, Strasbourg, 4.11.1998., European Treaty Series, No. 172,
<https://rm.coe.int/168007f3f4>, accessed 02.02.2018.
- (9) Council Conclusions on Model Provisions, guiding the Council's criminal law deliberations 2979th Justice and Home Affairs Council meeting Brussels, 30 November 2009,
http://www.consilium.europa.eu//uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/111543.pdf, accessed 07.02.2018.
- (10) Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds, Official Journal of the European Communities, No. No L 103/ 1, 25.04.1979.
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31979L0409&from=EN>, accessed 02.02.2018.
- (11) Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora , Official Journal No. J L 206, 22.07.1992.,
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=CELEX:01992L0043-20130701&qid=1396439897249&from=EN>, accessed 02.02.2018.
- (12) Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal of the European Union, No. L 29/55, 05.02.2003., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003F0080&from=EN>, accessed 02.02.2018.
- (13) Criminal Code of the Republic of Serbia, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 and 94/2016.
- (14) Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, Official Journal of the European Union No. L 88/6, 31.3.2017., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN>, accessed 07.02.2018.
- (15) Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law, Official Journal of the European Union, No. 328, 6.12.2008, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008L0099&from=EN>, 02.02.2018.

- (16) Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds, Official Journal of the European Union, No. L 20/7, 26.01.2010., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009L0147&from=en>, accessed 02.02.2018.
- (17) Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA, Official Journal of the European Union, No. L 101/1, 15.4.2011., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0036&from=en>, accessed 07.02.2018
- (18) Environmental Crime Network (2016) *Report on Environmental Crime*. The Hague: Environmental Crime Network, <http://www.envicrimenet.eu/images/docs/envicrimenet%20report%20on%20environmental%20crime.pdf>, 27.03.2018.
- (19) Environmental Crime, European Commission, <http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/index.htm>, accessed 01.02.2018.
- (20) Eurojust (2014) *Strategic Project on Environmental Crime Report*. The Hague: Eurojust, <https://www.actu-environnement.com/media/pdf/news-23861-rapport-eurojust.pdf>, accessed 02.02.2018.
- (21) Framework Decision on counterfeiting non-cash instruments, Official Journal of the European Communities No. L 149/1, 02.06.2001., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0413&from=EN>, accessed 07.02.2018
- (22) Initiative of the Kingdom of Denmark with a view to adopting a Council framework Decision on combating serious environmental crime, Preparatory Acts pursuant to Title VI of the Treaty on European Union, Official Journal of the European Communities, No. C 39/4, 11.02.2000., [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000Y0211\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000Y0211(02)&from=EN), accessed 02.02.2018.
- (23) Jaconelli, J. (2017) Incitement: A Study in Language Crime. *Criminal Law and Philosophy*, On-line first, DOI <https://doi.org/10.1007/s11572-017-9427-8>, str. 1-21.
- (24) Judgment of the Court (Grand Chamber) 23. 10. 2007 in Case C-440/05 Application for annulment under Article 35(6) EU, brought on 8 December 2005, <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=70715&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=97306>, accessed 02.02.2018.
- (25) Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 September 2005. Commission of the European Communities v Council of the European Union. Action for annulment - Articles 29 EU, 31(e) EU, 34 EU and 47 EU - Framework Decision 2003/80/JHA - Protection of the environment - Criminal penalties - Community competence - Legal basis - Article 175 EC. Case C-176/03. European Court Reports 2005 I-07879, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62003CJ0176&from=EN>, accessed 02.02.2018.
- (26) Law on agricultural land, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 62/2006, 65/2008, 41/2009, 112/2015 and 80/2017.
- (27) law on agriculture and rural development, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 41/2009, 10/2013 and 101/2016.
- (28) Law on air protection, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009 and 10/2013.
- (29) Law on animal husbandry, 41/2009 and 93/2012.
- (30) Law on animal welfare, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 41/2009.
- (31) Law on environmental impact assessment, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 135/2004 and 36/2009.

- (32) Law on environmental protection, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 and 14/2016.
- (33) Law on forests, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 30/2010, 93/2012 and 89/2015.
- (34) Law on game and hunting, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 18/2010.
- (35) Law on genetically modified organisms, Official Gazette of the Republic of Serbia No. 41/2009.
- (36) Law on integrated prevention and control of environmental pollution br. 135/2004 and 25/2015.
- (37) Law on national parks, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. /1993 and 44/1993, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005 and 36/2009, which is no longer in force, apart from its provisions 6 and 7 and the "Description of the areas of national parks" and Law on National Parks, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 84/2015.
- (38) Law on nature protection, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009, 88/2010, 91/2010 and 14/2016.
- (39) Law on strategic assessment of environmental impact, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 35/2004 and 88/2010.
- (40) Law on the protection and sustainable use of fish population, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 128/2014.
- (41) Law on the protection from noise in the environment, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009 and 88/2010.
- (42) Law on waste management, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 36/2009, 88/2010 and 14/2016.
- (43) Law on waters, Official Gazette of the Republic of Serbia, No. 30/2010, 93/2012 and 101/2016.
- (44) Ligeti, K., Marletta, A. (2017) Smart enforcement strategies to counter environmental crime in the EU. U: De La Cuesta, J.L., Quackelbeen, L., Persak, N. & Vermeulen, G. (ur.) *The Protection of the environment through criminal law*. Antwerpen: Maklu, str. 133-150.
- (45) National programme for the adoption of the European Union acquis, Second revised version, Office for European Integrations, November, 2016, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npaa/NPAA_2016_revizija_srp.pdf, 07.02.2018.
- (46) Pereira, R. (2015) *Environmental Criminal Liability and Enforcement in European and International Law*. Leiden: Brill.
- (47) PLAC (Policy and Legal Advice Centre) (2014) Guidelines on Implementation of EC Environmental Crimes Directive. Belgrade: PLAC
- (48) Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the Protection of the Environment through Criminal Law (2001/C 180 E/20) COM(2001) 139 final 2001/0076(COD) (Submitted by the Commission on 15 March 2001), Official Journal of the European Communities, No. C 180 E/238, 26.06.2001., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001PC0139&from=EN>, accessed 02.02.2018.
- (49) Status and plans of transposition and implementation of the *acquis* for Chapter 27 - Environment and Climate Changes, http://www.pregovarackagrupa27.gov.rs/?wpfb_dl=69, 17.02.2018
- (50) Stojanović, Z. (2017) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: JP "Službeni glasnik".

- (51) The Single European Act, Luxembourg, 17.02.1986., Official Journal of the European Communities, No. L 169/1, 29.06.1987., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0027>, accessed 01.02.2018.
- (52) Treaty establishing the European Atomic Energy Community (consolidated version), Official Journal of the European Union, No. C 327/1, 26.10.2012., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012A/TXT&from=EN>, accessed 07.02.2018.
- (53) Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts, Official Journal No. C 340, 10.11.1997., <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>, accessed 01.02.2018.
- (54) Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, Official Journal of the European Union, No. C 306/2, 17.12.2007. http://publications.europa.eu/resource/cellar/688a7a98-3110-4ffe-a6b3-8972d8445325.0007.01/DOC_19, accessed 01.02.2018.
- (55) Treaty on European Union, Maastricht, 07.02.1992., Official Journal of the European Communities, No. C 191, 29.06.1992., https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf, accessed 01.02.2018.
- (56) Treaty on the Functioning of the European Union (consolidated version), Official EN Journal of the European Union, No. C 326/47, 26.10.2012., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>, accessed 07.02.2018.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE U EVROPSKOJ UNIJI

Tokom poslednjih nekoliko decenija, rastuća zabrinutost stručnjaka, donosilaca odluka, kreatora zakona i javnih politika kao i šire javnosti zbog problema zaštite životne sredine podstakla je razvoj obimnog i sveobuhvatnog zakonodavnog okvira na nivou Evropske unije posvećenog regulisanju različitih ekoloških pitanja. Rizici proistekli iz zagađenja životne sredine i svest o potrebi da se obezbedi efikasna, adekvatna i jednoobrazna zaštita životne sredine u svim državama članicama Evropske unije doveli su do usvajanja Direktive 2008/99/EC o zaštiti životne sredine kroz krivično pravo. Cilj ovog rada je da analizira ključne odredbe ovog pravnog instrumenta, načine za njihovu implementaciju u nacionalnim zakonodavstvima kao i mehanizme za njihovu delotvornu primenu. Pored toga, u radu su analizirani i uslovi koji moraju biti ispunjeni kako bi se omogućila uspešna transpozicija odredaba ove direktive kroz izmene Krivičnog zakonika Republike Srbije.

KLJUČNE REČI: životna sredina / zaštita životne sredine / krivično pravo / Evropska unija / acquis

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 71-83
Pregledni naučni rad
UDK: 343.123.4(497.11)
343.291(497.11)

ZASTARELOST U KRIVIČNOM PRAVU REPUBLIKE SRBIJE*

Dragan Jovašević*
Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

Pravilo je da svaki krivično odgovoran učinilac krivičnog dela od strane nadležnog suda bude osuđen na zakonom propisanu kaznu. No, u praksi su, još od najstarijih vremena, poznate situacije da se učiniocu krivičnog dela uopšte ne sudi ili da ne izvršava izrečenu krivičnu sankciju, uopšte ili delimično, pod zakonom propisanim uslovima. Do toga dolazi usled primene zastarelosti, amnestije ili pomilovanja. To su instituti koji u javnom interesu, uglavnom iz političkih ili kriminalno-političkih razloga, gase pravo države na primenu krivične sankcije. Iako se radi o tri instituta slične prirode, dejstva, sadržine i značaja, među njima postoje i značajne razlike. Zastarelost je gašenje krivične sankcije usled proteka zakonom određenog vremena. Upravo o pojmu, karakteristikama, sadržini, dejstvu i pravnoj prirodi zastarelosti sa normativnog, teorijskog i praktičnog aspekta u krivičnom pravu Republike Srbije govori ovaj rad.

KLJUČNE REČI: krivično delo/ odgovornost/ krivična sankcija/ gašenje/ zastarelost/ vreme

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs

UVOD

Pravilo je, kao što to nalažu i principi pravičnosti i zakonitosti, da svaki učinilac krivičnog dela za izvršeno ili pokušano delo kojim se povređuju ili ugrožavaju zaštićena društvena dobra, vrednosti i interesi dobije zasluženi kaznu zbog kršenja normi pravnog poretka. No, od tog pravila, sva savremena krivična zakonodavstva, pa tako i zakonodavstvo Republike Srbije poznaje određene izuzetke. Oni se odnose na okolnosti ili osnove koji dovode do gašenja krivične sankcije.

Svaka krivična sankcija se, naime, gasi izvršenjem nad učiniocem krivičnog dela (osuđenim licem) od strane nadležnih državnih organa (organa penitencijarne administracije). No, do gašenja krivične sankcije može dovesti i jedan stvarni životni događaj kao faktička okolnost. To je smrt učinioca krivičnog dela što dovodi do obustave daljeg vođenja krivičnog postupka (koji još uvek nije pravnosnažno okončan) ili do neizvršenja izrečene krivične sankcije u pravnosnažnoj sudskoj odluci (Čubinski, 1934:217-225).

No, savremena krivična zakonodavstva poznaju i određene javnopravne institute. Oni predstavljaju osnove koji dovode do gašenja državnog prava na kažnjavanje i primenu drugih krivičnopravnih mera. To su osnovi koji gase pravo države na izricanje, odnosno na izvršenje izrečene krivične sankcije (*ius puniendi*). Pri tome primena ovih osnova ne dira u postojanje krivičnog dela, krivicu njegovog učinioca, odnosno zakonitost izrečene krivične sankcije. To su javnopravni instituti koji su zakonom utvrđeni u opštem društvenom interesu (iako od njih najveću korist, benefit uživa upravo učinilac krivičnog dela). O postojanju ovih osnova sud mora da vodi računa po službenoj dužnosti bez obzira na to da li se učinilac dela na koga se odnose pozvao na njihovo postojanje ili nije (Jovašević, 2016:319).

Do gašenja krivičnih sankcija u Republici Srbiji dovode tri javnopravna osnova. To su: a) zastarelost, b) amnestija i c) pomilovanje (Kokolj, Jovašević, 2012:233-237).

1. ZASTARELOST

Zastarelost je osnov koji dovodi do gašenja krivične sankcije usled proteka zakonom određenog vremena (Đorđević, Đorđević, 2016:122-124). Pošto se zastarelost određuje od strane države putem pravnih propisa, to se ona javlja kao potpuno odricanje države od prava kažnjavanja zbog proteka vremena. Zastarelost se daje u javnom, opštem, društvenom interesu. U uporednom zakonodavstvu (Hrvatska) se mogu naći i drugačija pojmovna određenja instituta zastarelosti - da to nije osnov za gašenje krivičnih sankcija, već osnov koji dovodi do nemogućnosti primene krivičnog zakonodavstva usled proteka određenog vremena (Pavišić, Grozdanić, Veić, 2007:75-82).

Zakonodavstvo i pravna teorija razlikuju više vrsta zastarelosti zavisno od upotrebljenog kriterijuma (Jovašević, Mitrović, Ikanović, 2017:319-322).

Tako prema vremenu od kada počinje da teče rok zastarelosti, razlikuje se: a) zastarelost krivičnog gonjenja (abolicija) i b) zastarelost izvršenja kazne i druge krivične sankcije.

Prema dejstvu zastarelosti, razlikuje se: a) relativna i b) apsolutna zastarelost. Prema svojstvu učinioca krivičnog dela na koja se primenjuje zastarelost, razlikuje se: a) zastarelost za fizičko lice i b) zastarelost za pravno lice.

2. ZASTARELOST KRIVIČNOG GONJENJA

Zastarelost krivičnog gonjenja nastupa kada se posle isteka zakonom određenog vremena od izvršenja krivičnog dela ne može preduzeti krivično gonjenje njegovog učinioca (Kambovski, 2006:787-792). Sudska praksa pruža zanimljiva pravna stanovišta o ovom pitanju. Posle stupanja optužnice na pravnu snagu, rešenje o obustavi krivičnog postupka zbog zastarelosti krivičnog gonjenja ne može doneti predsednik veća, već samo veće iz člana 24. stav 6. ZKP ili veće na glavnom pretresu (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 1321/2006). Procesna situacija nastala od dana pravnosnažnosti rešenja kojim je dozvoljeno ponavljanje krivičnog postupka i za vreme novog suđenja isključuje uticaj zastarelosti krivičnog gonjenja na ishod tog postupka (presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz. 9/2011).

Ovo je osnov koji ima najšire dejstvo primene jer usled njegovog nastupanja nema uopšte mogućnosti za vođenje i okončanje krivičnog postupka, pa se učinilac krivičnog dela ne smatra osuđenim licem (odnosno povratnikom u slučaju da ponovo izvrši krivično delo). Vreme koje treba da protekne da bi nastupila zastarelost, naziva se rok zastarelosti.

Rok zastarelosti krivičnog gonjenja je različit za pojedina krivična dela. On zavisi od vrste i visine zakonom propisane kazne za određeno krivično delo. U članu 103. Krivičnog zakonika¹ (KZ) predviđeno je da se krivično gonjenje ne može preduzeti kada protekne:

- 1) dvadeset i pet godina od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora od trideset do četrdeset godina,
- 2) dvadeset godina od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko petnaest godina,
- 3) petnaest godina od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko deset godina,
- 4) deset godina od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko pet godina,
- 5) pet godina od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko tri godine,

¹ Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

6) tri godine od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora preko jedne godine i

7) dve godine od izvršenja krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora do jedne godine ili novčana kazna.

Ako je za krivično delo propisano više kazni, rok zastarelosti se određuje po najtežoj propisanoj kazni.

Rok zastarelosti krivičnog gonjenja počinje da teče od dana kada je krivično delo izvršeno. Krivično delo je izvršeno (član 16. KZ) u vreme kada je izvršilac radio ili bio dužan da radi bez obzira kad je posledica dela nastupila. Ukoliko je posledica krivičnog dela nastupila kasnije, zastarelost krivičnog gonjenja počinje da teče od dana kada je posledica nastupila. O tome kada počinje da teče rok zastarelosti krivičnog gonjenja u našoj sudskoj praksi su se iskristalisala sledeća pravna shvatanja (Jovašević, 2013:117-120):

1) Ukoliko dan i mesec izvršenja krivičnog dela nije moguće utvrditi, već je u izreci presude samo navedena godina izvršenja, kao datum izvršenja dela smatra se onaj datum koji je za okrivljenog najpovoljniji, a to je 1. januar od kada počinje da teče rok zastarelosti krivičnog gonjenja (presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 3102/2010);

2) Kada se ima u vidu da je okrivljeni izvršio više protivpravnih dela koja su po zakonu predviđena kao krivična dela i da je za neka od njih nastupila zastarelost krivičnog gonjenja, ta okolnost je bez značaja za pravilnost i zakonitost odluke o izrečenoj meri bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi i na dužinu njenog trajanja (rešenje Apelacionog suda u Nišu Kž. 1356/2012);

3) U situaciji kada nije dokazano da je okrivljeni izvršio krivično delo koje mu je optužbom stavljeno na teret, a iz izvedenih dokaza proizilazi da postoji izvršenje drugog krivičnog dela za koje je nastupila zastarelost krivičnog gonjenja, sud će okrivljenog osloboditi od optužbe za delo koje mu je stavljeno na teret, a u obrazloženju će konstatovati da je nastupila zastarelost krivičnog gonjenja za krivično delo koje postoji (presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 1367/2013) i

4) Ako je okrivljenom stavljeno na teret izvršenje krivičnog dela gde je krivičnopravna radnja preduzeta neutvrđenog dana u određenom periodu, kao vreme izvršenja krivičnog dela mora se uzeti dan koji je najpovoljniji za okrivljenog, a to je dan kada počinje taj period (presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 133/2014).

Kod produženog i kolektivnog krivičnog dela rok zastarelosti krivičnog gonjenja počinje da teče od dana kada je izvršena poslednja radnja koja ulazi u sastav produženog, odnosno kolektivnog krivičnog dela (Grozđanić, Škorić, Martinović, 2013:72-79).

Kod trajnog krivičnog dela zastarelost počinje da teče od trenutka kada je prestalo protivpravno stanje. O nastupanju zastarelosti kod trajnog krivičnog dela, sudska praksa beleži sledeća pravna shvatanja: krivično delo izvršeno tokom trajanja protivpravnog stanja stvorenog propustima okrivljenog koji nije preduzimao

odgovarajuće mere za obezbeđenje naoružanja koje mu je povereno kao rukovaocu magacina koje traje u dužem periodu počinje da zastareva tek od momenta kada to protivpravno stanje bude prekinuto – a to je trenutak kontrole naoružanja kada je otkriven nestanak automatske puške (presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. Vp. 26/2006); kako krivično delo nedavanja izdržavanja nije trajno krivično delo, već je svršeno propuštanjem da se izdržavanje daje onako kako je određeno pravnosnažnom sudskom odlukom, to se svakom eventualno ponovljenom radnjom izvršenja prema istom licu stižu obeležja novog krivičnog dela za koje teku pojedinačni rokovi zastarelosti (rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 130/2013).

Za pokušano krivično delo ovaj rok se određuje prema roku zastarelosti za svršeno krivično delo.

Rok zastarelosti za saučesnike se računa od dana kada je saučesnik radio ili bio dužan da radi (član 16. stav 2. KZ).

U pravnoj teoriji se ističe da postoji poseban vid zastarelosti za krivična dela koja su izvršena od strane mlađeg maloletnika, kada mu se sudi kao punoletnom licu (član 40. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica² - ZOMUKD). U slučaju da je to lice u međuvremenu navršilo 21 godinu, a krivični postupak još uvek nije okončan, tada mu se ne može suditi za izvršeno krivično delo iako još uvek nije protekao zakonom predviđeni rok zastarelosti (Jovašević, 2011:113).

3. OBUSTAVA I PREKID ZASTARELOSTI

Obustava (mirovanje) zastarelosti znači da usled dejstva izvesnih okolnosti krivično gonjenje ne može otpočeti ili se ne može nastaviti (Mrvić Petrović, 2005:179-182). Za vreme postojanja i dejstva ovih okolnosti rok zastarelosti krivičnog gonjenja ne teče, a kada te okolnosti prestanu, rok se nastavlja tamo gde je i prestao njihovim nastupanjem. Postoje dve vrste smetnji koje dovode do obustave zastarelosti: a) faktičke i b) pravne smetnje (Turković et al., 2013:119-123).

Faktičke smetnje su okolnosti stvarne prirode: okupacija države, ratno ili vanredno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti, stanje požara, poplave, zemljotresa ili epidemije opasne zarazne bolesti, nedostupnost učinioca krivičnog dela nadležnim državnim organima.

Pravne smetnje su okolnosti pravne prirode: duševno oboljenje učinioca koje nastupi posle izvršenja krivičnog dela, imunitet učinioca krivičnog dela, prethodno rešenje pitanja ekstradicije. Ako je u izvršenju krivičnog dela učestvovalo više lica, obustava zastarelosti deluje samo prema licu na koga se odnosi smetnja za krivično gonjenje, dok u odnosu na ostala lica rok zastarelosti teče. Obustavom zastarelosti

² Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.

krivičnog gonjenja rok zastarelosti se povećava za onoliko vremena za koliko je trajalo dejstvo okolnosti koje su je i prouzrokovale.

Prekid zastarelosti znači da se usled dejstva izvesnih okolnosti rok zastarelosti prekida, tako da prestankom njihovog dejstva, rok se ne nastavlja, već počinje ponovo da teče. Dva su osnova koja dovode do prekida zastarelosti krivičnog gonjenja (član 104. KZ):

a) preduzimanje procesne radnje nadležnog državnog organa radi otkrivanja krivičnog dela ili radi otkrivanja i gonjenja njegovog učinioca. Pri tome treba reći da u pravnoj teoriji nema jedinstvenog shvatanja o pojmu procesne radnje – da li se ona shvata samo u objektivnom ili u objektivno-subjektivnom smislu (Marjanovik, 1998: 386).

Kao procesne radnje u sudskoj praksi su smatrane različite delatnosti kao što su: upućivanje sudu podneska punomoćnika privatnih tužilaca s predlogom da se zakaže glavni pretres predstavlja procesnu radnju ovlašćenog procesnog subjekta kojom se prekida zastarelost krivičnog gonjenja (presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz 70/2011); prvostepeni sud preduzimanjem procesnih radnji je prekinuo tok roka relativne zastarelosti (rešenje Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. 1649/2012); činjenicu da li je okrivljeni za vreme dok teče rok zastarelosti učinio isto teško ili teže krivično delo koja može dovesti do prekida roka zastarelosti drugostepeni sud ne može utvrđivati po službenoj dužnosti (presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 3973/2012) i

b) kada učinilac za vreme dok teče rok zastarelosti učini isto tako teško ili još teže krivično delo (težina ovih dela procenjuje se na osnovu u zakonu propisane kazne).

Budući da usled dejstva okolnosti koje dovode do obustave ili prekida zastarelosti, rok zastarelosti krivičnog gonjenja učinioca krivičnog dela može da se povećava unedogled, savremena krivična zakonodavstva predviđaju apsolutnu zastarelost. Apsolutna zastarelost znači nemogućnost krivičnog gonjenja kada protekne dvostruko vreme koje se po zakonu traži za zastarelost krivičnog gonjenja.

4. ZASTARELOST IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA

Zastarelost izvršenja krivičnih sankcija znači da je protiv učinioca krivičnog dela okončan krivični postupak pred nadležnim sudom i da mu je izrečena kazna ili druga krivična sankcija, ali da se ona usled proteka zakonom određenog vremena ne može izvršiti. To znači da se ovo lice smatra osuđenim bez obzira na to što mu izrečena kazna potpuno ili delimično može da zastari. Za nastupanje ove zastarelosti potrebno je da je sud izrekao kaznu, ali da se usled nastupanja određenih okolnosti nije pristupilo njenom izvršenju ili da je izvršenje usled dejstva tih okolnosti prekinuto (Selinšek, 2007:359-366).

Rok zastarelosti izvršenja kazne računa se od pravnosnažnosti sudske odluke kojom je kazna ili druga krivična sankcija izrečena (osim kada je odluka o uslovnoj osudi opozvana, kada taj rok počinje da teče od dana pravnosnažnosti odluke o opozivanju

uslovne osude). Sudska praksa pruža brojne primere načine rešavanja momenta od kada počinje da teče ovaj rok zastarelosti:

1) Zastarelost izvršenja kazne počinje od dana kada je presuda kojom je kazna izrečena postala pravnosnažna, a nastaje u svakom slučaju kada protekne dvostruko vreme koje se po zakonu traži za zastarelost izvršenja kazne (rešenje Apelacionog suda u Nišu Kž. 715/2011);

2) Radnje koje je sud preduzeo s ciljem prinudne naplate novčane kazne ne mogu prekinuti rok zastarelosti izvršenja novčane kazne (rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž. 3934/2011);

3) Zastarelost se prekida svakom radnjom nadležnog organa koja se preduzima radi izvršenja izrečene kazne – kada je upravnik zavoda izdao naredbu za raspisivanje poternice za osuđenim licem koje se udaljilo iz zavoda, te preduzima druge radnje s ciljem njegovog ponalaženja (rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 2881/2013);

4) Ukoliko se osuđeni već nalazi na izdržavanju kazne po drugoj pravnosnažnoj presudi, ne može da nastupi relativna zastarelost izvršenja kazne (rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž. 3027/2013).

Dužina roka zastarelosti izvršenja kazne zavisi od vrste i visine izrečene kazne u pravnosnažnoj sudskoj odluci (Radovanović, 1975:326-330). Prema članu 105. KZ predviđeno je da se izrečena kazna ne može izvršiti kada protekne:

- 1) dvadeset pet godina od osude na kaznu zatvora od trideset do četrdeset godina,
- 2) dvadeset godina od osude na kaznu zatvora preko petnaest godina,
- 3) petnaest godina od osude na kaznu zatvora preko deset godina,
- 4) deset godina od osude na kaznu zatvora preko pet godina,
- 5) pet godina od osude na kaznu zatvora preko tri godine,
- 6) tri godine od osude na kaznu zatvora preko jedne godine i
- 7) dve godine od osude na kaznu zatvora do jedne godine, novčanu kaznu, kaznu rada u javnom interesu ili kaznu oduzimanja vozačke dozvole.

Zastarelost izvršenja novčane kazne i oduzimanja vozačke dozvole (kada su izrečene kao sporedne kazne) nastaje kada protekne dve godine od pravnosnažnosti presude kojom su te kazne izrečene.

Ako je aktom amnestije ili pomilovanja ili odlukom suda po vanrednom pravnom leku izrečena kazna smanjena, tada se vreme koje je potrebno za nastupanje zastarelosti određuje prema novoj kazni, ali se rok zastarelosti računa od ranije pravnosnažne presude.

Zastarelost izvršenja mera bezbednosti: a) obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, b) obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, c) obaveznog lečenja narkomana, d) obaveznog lečenja alkoholičara i e) oduzimanja

predmeta nastupa kada protekne pet godina od dana pravnosnažnosti odluke kojom su te mere izrečene.

Zastarelost izvršenja mera bezbednosti: a) zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, b) zabrane upravljanja motornim vozilom i c) proterivanja stranca iz zemlje nastupa kada protekne vreme za koje su te mere izrečene (član 106 KZ).

Interesantno je da zakon ništa ne govori o zastarelosti izvršenja: a) mere oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, iako se u uporednom zakonodavstvu može pronaći rešenje da izrečena mera ove vrste uopšte ne može da zastari (npr. član 85. Kaznenog zakona Hrvatske), b) mere bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije s oštećenim i c) mere bezbednosti zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama.

Na kraju treba ukazati i na specifična rešenja zastarelosti kod maloletnih učinilaca krivičnih dela. Naime, prema ovim licima je pod zakonom propisanim uslovima u svakom slučaju moguća primena zastarelosti krivičnog gonjenja, na isti način kao i kod punoletnih lica.

Kada se radi o izrečenim krivičnim sankcijama prema maloletnicima, vaspitne mere ne zastarevaju usled protoka zakonom određenog roka od pravnosnažnosti odluke o njihovom izricanju, što i odgovara prirodi, karakteru, sadržini i svrsi ove vrste krivičnih sankcija. Tada dolazi do primene sledećih instituta: a) obustava izvršenja i zamena izrečene vaspitne mere drugom vaspitnom merom (član 24. ZOMUKD) i b) ponovno odlučivanje o vaspitnim merama (član 25. ZOMUKD).

U slučaju da je starijem maloletniku za učinjeno teško krivično delo izrečena kazna maloletničkog zatvora, u smislu člana 33. ZOMUKD može nastupiti zastarelost izvršenja ove kazne i to ako je proteklo (Simović et al., 2015:217-221):

- a) deset godina od osude na kaznu maloletničkog zatvora preko pet godina,
- b) pet godina od osude na kaznu maloletničkog zatvora preko tri godine i
- c) tri godine od osude na kaznu maloletničkog zatvora do tri godine.

Prema članu 107. KZ zastarelost ne teče za vreme za koje se po zakonu izvršenje kazne ne može preduzeti (obustava zastarelosti izvršenja kazne). Do obustave zastarelosti dovode okolnosti koje predviđa Zakon o izvršenju krivičnih sankcija³ za vreme čijeg trajanja ovaj rok zastarelosti ne teče.

Prekid zastarelosti izvršenja kazne nastaje preduzimanjem radnje nadležnog državnog organa radi izvršenja kazne: poziv osuđenom licu da se javi na izdržavanje kazne, raspisivanje poternice za odbeglim osuđenim licem itd (Novoselec, 2004:107-110). U sudskoj praksi su zabeleženi sledeći slučajevi prekida zastarelosti:

- 1) Zastarelost izvršenja kazne ne teče (prekid zastarelosti) za vreme dok se okrivljeni nalazi na izdržavanju kazne po drugoj presudi (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 2069/2006);

³ Službeni glasnik Republike Srbije broj 55/2014.

2) Dostavljanje presude MUP-u radi izvršenja mere bezbednosti oduzimanja predmeta, dostavljanje presude Odeljenju za izvršenje kazni, kao i davanje naloga da se po ukidanju pritvora po drugom predmetu osuđeni sprovede na izdržavanje kazne zatvora predstavljaju radnje koje prekidaju tok zastarelosti (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 484/2009);

3) Radnje koje je okrivljeni preduzeo s ciljem prinudne naplate novčane kazne na koju je osuđen ne mogu prekinuti rok zastarelosti izvršenja kazne (rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž. 3720/2011).

I konačno, apsolutna zastarelost izvršenja kazne nastupa kada protekne dvostruko vreme koje se po zakonu traži za zastarelost izvršenja kazne. Ona može da nastupi i u toku izdržavanja kazne zatvora. Radi sprečavanja nastupanja apsolutne zastarelosti izvršenja kazne izrečene pravnosnažnom presudom suda zbog neovlašćenog stavljanja u promet opojnih droga, vanpretresno veće je ukinulo pritvor prema okrivljenom u postupku koji se vodi za krivično delo ubistva u pokušaju radi njegovog upućivanja na izdržavanje kazne izrečene po prethodnoj osudi (rešenje Višeg suda u Novom Sadu Kv. 1140/2011).

5. NEZASTARIVOST KRIVIČNOG GONJENJA I IZVRŠENJA KAZNE

Zastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne i drugih krivičnih sankcija predstavlja opšti institut krivičnog prava, pa se primenjuje u odnosu na svako izvršeno krivično delo, na svakog učinioca i u odnosu na svaku izrečenu krivičnu sankciju. Od ovog pravila u Republici Srbiji postoje dva izuzetka.

Prvi izuzetak je predviđen u članu 108. KZ. On je inače opšteprihvaćen u savremenom krivičnom pravu kao institut. Prema ovom zakonskom rešenju krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za sledeća krivična dela: a) genocid, b) zločin protiv čovečnosti, c) ratni zločin protiv civilnog stanovništva, d) ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, e) ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, f) organizovanje i podsticanje na izvršenje genocida i ratnih zločina i g) krivična dela za koja po ratifikovanim međunarodnim ugovorima zastarelost ne može da nastupi (Stojanović, 2002:148-152).

Ovakvo rešenje je zasnovano na Međunarodnoj konvenciji o neprimenjivanju zakonske zastarelosti za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti koju je OUN usvojila 1968. godine (a tadašnja SFR Jugoslavija ratifikovala 1970. godine) i Evropskoj konvenciji o nezastarevanju krivičnih dela protiv čovečnosti i ratnih zločina⁴.

Drugi izuzetak je predviđen u članu 5. stav 3. Zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima⁵. Prema ovom zakonskom rešenju krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za sledeća krivična dela ako su izvršena prema maloletnicima (član 5. stav 2.): a)

⁴ Službeni glasnik Republike Srbije broj 13/2010.

⁵ Službeni glasnik Republike Srbije broj 32/2013.

silovanje, b) obljava nad nemoćnim licem, c) obljava s detetom, d) obljava zloupotrebom položaja, đ) nedozvoljene polne radnje, e) podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, f) posredovanje u vršenju prostitucije, g) prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, h) navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama i i) iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu.

6. ZASTARELOST KOD PRAVNIH LICA

U oblasti korporativnog krivičnog prava (Jovašević, 2012:27-32), a to je pravo o krivičnoj odgovornosti i kažnjivosti pravnih lica za krivična dela se takođe javljaju osnovi koji isključuju primenu krivičnih sankcija prema pravnim licima. To su: a) prestanak pravnog lica (stečaj) i b) zastarelost.

U slučaju prestanka pravnog lica pre okončanja krivičnog postupka zbog učinjenog krivičnog dela, krivična sankcija se ne izriče ovom licu, već pravnom licu koje je njegov pravni sledbenik. U tom slučaju se pravnom sledbeniku mogu izreći sledeće sankcije (član 8. stav 1. Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela⁶ (ZOPLKD): 1) novčana kazna, 2) mere bezbednosti i 3) oduzimanje imovinske koristi.

Slična je situacija i kada pravno lice koje je oglašeno odgovornim za učinjeno krivično delo prestane da postoji posle okončanja krivičnog postupka. Tada se krivična sankcija, koja je, istina, izrečena tom pravnom licu, ne izvršava od njega, već od njegovog pravnog sledbenika (član 8. stav 2. ZOPLKD). I ovde dolaze u obzir sledeće sankcije: 1) novčana kazna, 2) mere bezbednosti i 3) oduzimanje imovinske koristi. Iz zakonske formulacije člana 9. ZOPLKD prema kojoj pravno lice odgovara za krivično delo koje je učinjeno pre pokretanja ili u toku stečajnog postupka proizlazi da okončanje stečajnog postupka isključuje mogućnost primene krivične sankcije za pravno lice koje posle tog momenta učini krivično delo.

Zastarelost je osnov koji dovodi do gašenja krivične sankcije usled proteka zakonom određenog vremena. Pošto se zastarelost određuje od strane države putem pravnih propisa, to se ona javlja kao potpuno odricanje države od prava kažnjavanja zbog proteka vremena. I ovde se razlikuje više vrsta zastarelosti. Prema vremenu od kada počinje da teče rok zastarelosti, razlikuje se: a) zastarelost krivičnog gonjenja (abolucija) i b) zastarelost izvršenja kazne i druge krivične sankcije. Korporativno krivično pravo poznaje samo zastarelost izvršenja krivičnih sankcija – kazne i mere bezbednosti (član 33. ZOPLKD), a ne i zastarelost krivičnog gonjenja.

Zastarelost izvršenja krivičnih sankcija znači da je protiv pravnog lica kao učinioca krivičnog dela okončan krivični postupak pred nadležnim sudom i da mu je izrečena kazna ili druga krivična sankcija, ali da se ona usled proteka zakonom određenog

⁶ Službeni glasnik Republike Srbije broj 98/2008.

vremena ne može izvršiti. To znači da se ovo lice smatra osuđenim bez obzira na to što mu izrečena kazna može da zastari. Za nastupanje ove zastarelosti potrebno je da je sud izrekao kaznu ili drugu krivičnu sankciju, ali da se usled nastupanja određenih okolnosti nije pristupilo njenom izvršenju ili da je izvršenje usled dejstva tih okolnosti prekinuto.

Rok zastarelosti izvršenja kazne ili mere bezbednosti se računa od pravosnažnosti sudske odluke kojom je kazna ili druga krivična sankcija izrečena (osim kada je odluka o uslovnoj osudi opozvana, kada taj rok počinje da teče od dana pravosnažnosti odluke o opozivanju uslovne osude). Dužina roka zastarelosti izvršenja krivične sankcije zavisi od vrste i visine sankcije koja je izrečena u konkretnom slučaju.

Prema članu 33. ZOPLKD izrečena kazna se ne može izvršiti kada protekne: 1) tri godine od osude na novčanu kaznu i 2) osam godina od osude na kaznu prestanka pravnog lica.

Na sličan način je uređeno nastupanje zastarelosti izvršenja izrečene mere bezbednosti. Tako izvršenje ovih krivičnih sankcija zastareva: 1) kad protekne vreme na koje je pravnom licu izrečena mera zabrane obavljanja određenih registrovanih delatnosti ili poslova računajući od dana pravosnažnosti sudske odluke, 2) kad protekne pet godina od dana pravosnažnosti presude kojom je izrečena mera oduzimanja predmeta i 3) kad protekne tri meseca od dana pravosnažnosti sudske odluke kojom je izrečena mera javnog objavljivanja presude.

S obzirom na odredbu člana 34. ZOPLKD koja upućuje na shodnu primenu odredaba Krivičnog zakonika, prema članu 107. KZ zastarelost ne teče za vreme za koje se po zakonu izvršenje kazne ne može preduzeti (obustava zastarelosti izvršenja kazne). Do obustave zastarelosti dovode okolnosti koje predviđa Zakon o izvršenju krivičnih sankcija za vreme čijeg trajanja rok zastarelosti ne teče. Prekid zastarelosti izvršenja kazne nastaje preduzimanjem radnje nadležnog državnog organa radi izvršenja kazne. I konačno, apsolutna zastarelost izvršenja kazne nastupa kada protekne dvostruko vreme koje se po zakonu traži za zastarelost izvršenja kazne.

ZAKLJUČAK

Sva savremena krivična zakonodavstva, kao i zakonodavstva u svom istorijskom razvoju, ne samo u Srbiji, već i u drugim državama predviđaju posebne javnopravne osnove koji dovode do isključenja primene krivične sankcije prema učiniocu krivičnog dela, bilo usled nepokretanja krivičnog postupka ili usled neizvršenja izrečene kazne i drugih krivičnih sankcija. Oni predstavljaju osnove koji dovode do gašenja državnog prava na kažnjavanje i primenu drugih krivičnopravnih mera. To su osnovi koji gase pravo države na izricanje, odnosno na izvršenje izrečene krivične sankcije (*ius puniendi*). Pri tome primena ovih osnova ne dira u postojanje krivičnog dela, krivicu njegovog učinioca, odnosno zakonitost izrečene krivične sankcije.

To su javnopravni instituti koji su zakonom utvrđeni u opštem društvenom interesu (iako od njih najveću korist, benefit uživa upravo učinilac krivičnog dela). O

postojanju ovih osnova sud vodi računa po službenoj dužnosti bez obzira na to da li se učinilac dela na koga se odnose pozvao na njihovo postojanje ili nije. Tako do gašenja krivičnih sankcija u Srbiji dovode tri javnopravna osnova. To su: a) zastarelost, b) amnestija i c) pomilovanje.

Zastarelost je osnov koji dovodi do gašenja krivične sankcije usled proteka zakonom određenog vremena. Pošto se zastarelost određuje od strane države putem pravnih propisa, to se ona javlja kao potpuno odricanje države od prava kažnjavanja zbog proteka vremena. Zastarelost se daje u javnom, opštem, društvenom interesu. U uporednom zakonodavstvu (Hrvatska) se mogu naći i drugačija shvatanja zastarelosti prema kojima ona dovodi do nemogućnosti primene krivičnog zakonodavstva usled proteka određenog vremena. Zakonodavstvo i pravna teorija razlikuju više vrsta zastarelosti: a) zastarelost krivičnog gonjenja (abolicija) i zastarelost izvršenje kazne i druge krivične sankcije, b) relativna i apsolutna zastarelost i c) zastarelost za fizičko lice i zastarelost za pravno lice.

Iako se radi o opštem pravnom institutu koji se primenjuje na svako učinjeno krivično delo, svakog učinioca i svaku izrečenu krivičnu sankciju (kazne i mere bezbednosti), ipak sva zakonodavstva, pa tako i naše poznaje izuzetke – kada se ovaj institut ne može primeniti na određena krivična dela: a) međunarodna krivična dela u užem smislu i b) krivična dela protiv polne slobode prema maloletnicima.

LITERATURA

- (1) Čubinski, M. (1934) *Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Beograd: Geca Kon.
- (2) Đorđević, M., Đorđević, Đ. (2016) *Krivično pravo*, Beograd: Projuris.
- (3) Grozdanić, V., Škorić, M., Martinović, I. (2013) *Kazneno pravo*, Opći dio, Rijeka: Pravni fakultet.
- (4) Jovašević, D. (2011) *Maloletničko krivično pravo*, Niš: Pravni fakultet.
- (5) Jovašević, D. (2012) *Korporativno krivično pravo*, Niš: Sven.
- (6) Jovašević, D. (2013) *Praktikum za krivično pravo*, Opšti deo, Niš: Pravni fakultet.
- (7) Jovašević, D. (2016) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd: Dosije.
- (8) Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V. (2017) *Krivično pravo Republike Srpske*, Opšti deo, Banja Luka: Univerzitet Apeiron.
- (9) Kambovski, V. (2006) *Kazneno pravo*, Opšt del, Skopje: Pravni fakultet.
- (10) Kokolj, M., Jovašević, D. (2012) *Krivično pravo Republike Srpske*, Opšti i posebni deo, Bijeljina: Univerzitet Sinergija.
- (11) Marjanovik, G. (1998) *Makedonsko krivično pravo*, Opšt del, Skopje: Prosvetno delo.
- (12) Mrvić Petrović, N. (2005) *Krivično pravo*, Beograd: Službeni glasnik.
- (13) Novoselec, P. (2004) *Opći dio kaznenog prava*, Zagreb: Pravni fakultet.
- (14) Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007) *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine.
- (15) Radovanović, M. (1975) *Krivično pravo*, Opšti deo, Beograd: Savremena administracija.
- (16) Selinšek, Lj. (2007) *Kazensko pravo*, Splošni del in osnove posebnega dela, Ljubljana: Založba GV.
- (17) Simović, M. et al. (2015) *Maloletničko krivično pravo*, Istočno Sarajevo: Pravni fakultet.
- (18) Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 21/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

- (19) Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
- (20) Službeni glasnik Republike Srbije broj 98/2008
- (21) Službeni glasnik Republike Srbije broj 13/2010.
- (22) Službeni glasnik Republike Srbije broj 32/2013.
- (23) Službeni glasnik Republike Srbije broj 55/2014.
- (24) Stojanović, Z. (2002) *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije*, Beograd: Službeni list.
- (25) Turković, K., et al. (2013) *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine.

THE STATUTE OF LIMITATION IN CRIMINAL LAW OF REPUBLIC OF SERBIA

It is an established rule that anyone who commits crime will be convicted by a competent court on the legal basis. However, in practice, since ancient times the perpetrators have managed to avoid criminal proceedings or execution of a sentence prescribed by the law. This could happen due to the application of the limitation, the amnesty or the pardon rule. Those institutes are used in public interest, mostly for the political or criminal policy purpose in order for ius puniendi right of the state to be annulled. Although there are many similarities between these three institutes in terms of their nature, effect, content and importance, major differences between them could be noticed. The limitation is the extinction of the criminal sanction duo to a statutory time lapse. This paper is about the characteristics, the content, the effect and the legal nature of amnesty from the normative, theoretical and practical points of view in the modern criminal law of Republic of Serbia.

*KEY WORDS: criminal offence/ responsibility/ criminal sanction/
extinguishing/ limitation/ time*

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 85-101
Pregledni naučni rad
UDK: 305:343.9.02

ŽENE U ORGANIZOVANOM KRIMINALU*

Olivera Pavićević*

Aleksandra Bulatović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Društveno okruženje definiše spremnost pojedinca na određeni društveni i preduzetnički rizik, pa se o dimenzijama pasivnog i aktivnog učešća u organizovanom kriminalu može rasuđivati na osnovu odnosa moći koje organizovani kriminal reflektuje unutar političke i ekonomske sfere. Iako rodni odnosi imaju različite društvene profile i unutrašnju dinamiku u zemljama sa različitim tradicijama društvenog upravljanja, statistički podaci o kriminalu ukazuju na to da je uključivanje žena u organizovane kriminalne aktivnosti globalni fenomen. Transideološki kapacitet organizovanog kriminala, kao i stepen procesa transnacionalnog povezivanja, značajno utiču na promene rodni relacija unutar organizovanog kriminala, a time i na postojanje nove dinamike unutar rodni odnosa u organizovanom kriminalu.

Autorke u radu nastoje da daju prilog produbljenom razumevanju pomeranja rodni granica u sferi organizovanog kriminaliteta postavljajući ih u prostor u kome se ove granice prožimaju u interaktivnom odnosu socio-kulturnih procesa unutar i izvan organizovanog kriminala. U radu se sagledavaju uticaj i društvene, ekonomske i psihološke posledice pomeranja rodni granica u sferi delovanja organizovanog kriminala, sa ciljem da se identifikuju, osvetle i utvrde uporišne tačke procene mesta i uloga žena u savremenom organizovanom kriminalitetu.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: oliverapavicevic4@gmail.com

* E-mail: abulatovic@sezampro.rs

KLJUČNE REČI: žene / organizovani kriminalitet / rodni odnosi / društveni kontekst / feministička kriminološka teorija.

UVOD

Organizovani kriminalitet predstavlja dinamičnu pojavu koja se kontinuirano prilagođava i javlja u novim konfiguracijama koje prevazilaze kulturne, socijalne, lingvističke i geografske granice ispoljavajući se kao transnacionalni fenomen (Bulatović, 2016). Transnacionalna manifestacija organizovanog kriminaliteta usmerila je određenje sadržaja institucionalno usvojenih definicija organizovanog kriminala ka međunarodnoj dimenziji aktivnosti kao obaveznom kriterijumu da bi se neko delo uopšte moglo klasifikovati kao delo organizovanog kriminala.

Organizovani kriminal utiče na pojedince i društva nanoseći im višestruku štetu, a štetne posledice nastaju u širokom dijapazonu od onih opipljivih, kao što su fizičke povrede, do apstraktnih uticaja na život u zajednici.¹ Budući da društveno okruženje definiše spremnost pojedinca na određeni društveni i preduzetnički rizik, pred istraživače organizovanog kriminala se postavlja zahtev da budno motre na tačke preplitanja društvenih odnosa od kojih se struktura organizovanog kriminala grana u nove sfere ljudskih odnosa i praksi.²

Prelazak rodni granica i istraživanje ženskih subjekata u organizovanom kriminalu dugo su bili izvan istraživačkog fokusa. Kako je pristup pouzdanom empirijskom materijalu u oblasti organizovanog kriminaliteta inherentno ograničen, a percepcijom o akterima u ovoj oblasti dominira predstava o muškarcu, do početka devedesetih godina prošlog veka nije bilo značajnijih osvrta na ulogu žena u aktivnostima kriminalnih organizacija. Teoretičari su žene izuzimali iz organizovanih kriminalnih aktivnosti posmatrajući ih u ograničenim okvirima patrijarhalnih rodni uloga. Perspektiva na mesto i ulogu žena u svetu organizovanog kriminala do tada je isključivo bila određena stereotipom po kome žena nije subjekt, već "dodatak" muškarcima kao majka, supruga, ljubavnica ili seksualni objekt, bez kapaciteta i sredstava sa kojima bi ona sama mogla biti akter u sferi kompleksnih kriminalnih aktivnosti (Arsovska, Allum, 2014).

Rodni jaz u kriminološkim teorijama je već decenijama predmet kritike (Steffensmeier, Allan, 1996). Sam pojam feminiteta nije definisan *sensu stricto*, a značenje mu je fluidno jer je podložno promeni u zavisnosti od duha vremena, šire društvene strukture, dominantne kulture, sistema vrednosti i situacionog konteksta. Koncept "biti žensko" ne menja se automatski i uvek je u skladu sa specifičnim društvenim kontekstima i interakcijom sa drugim ljudima (Messerschmidt, 1997). U

¹ Organizovani kriminal je dominantno zasnovan na tržišnoj logici, pa se zbog toga u većem delu literature i naziva "preduzetničkim kriminalom". On je, međutim, suštinski zavisn od ostalih tipova kriminala, koji su strukturno različiti od njega i izučavaju se kao posebne vrste kriminaliteta.

² Društveno okruženje se razume kao kompleks spoljašnjih faktora koji deluju na sistem i određuju njegov kurs i oblik postojanja.

ovom smislu, posmatrano u kontekstu fenomena organizovanog kriminala, feminitet je podložan promenama.

Predmet ovog rada se odnosi na sagledavanje ženskog subjekta u dimenzijama pasivnog i aktivnog učešća u organizovanom kriminalu. Pretpostavka o postojanju nove dinamike unutar rodnih odnosa ima za cilj dublje razumevanje i sveobuhvatnije sagledavanje uticaja i posledica pomeranja rodnih granica u sferi delovanja organizovanog kriminala. Tragajući za odgovorom na pitanje na koji se način žene uključuju u organizovane kriminalne aktivnosti, autorke postavljaju društveno interesantnu hipotezu o pomeranju rodnih granica u sferi organizovanog kriminaliteta zaključujući da se ove granice prožimaju u interaktivnom odnosu socio-kulturnih procesa unutar i izvan organizovanog kriminala.

1. ORGANIZOVANI KRIMINALITET

Nesporan je visok stepen štetnosti organizovanog kriminaliteta jer takve aktivnosti ugrožavaju temelje savremene države i negiraju osnovna načela njenog demokratskog i pravnog uređenja. Organizovani kriminalitet destabilizuje vlade, podriva parlamentarizam, ruši poverenje građana u državne i pravne institucije, negira zakonitost i društveni moral, te dovodi u pitanje bezbednost, ne samo individualnu, već i kolektivnu, državnu i međunarodnu (Grubač, 2009: 705). Osobnost ove forme kriminaliteta ispoljava se kao preplitanje ilegalne delatnost sa drugim, potpuno legalnim delatnostima (Grubač, 2009: 705).

Proces definisanja organizovanog kriminala je izuzetno značajan u praktičnom smislu, jer svaka transformacija u shvatanjima osnovnih definišućih elemenata organizovanog kriminala kao fenomena proizvodi direktne posledice u oblasti politike borbe protiv organizovanog kriminala. Aktivnosti organizovanog kriminala su mnogobrojne i raznovrsne, ispoljavaju se u različitim oblicima i intenzitetu, a njegovi oblici delovanja se efikasno prilagođavaju postojećim aktuelnim društvenim kretanjima i dešavanjima (Kržalić i dr., 2014: 12). Posebna i povećana društvena opasnost od organizovanog kriminala je posledica nekoliko njegovih karakteristika koje ga bitno razlikuju od kriminala u tradicionalnom smislu tog izraza. Postoji više vrlo precizno razvijenih definicija, ali većina njih počiva na činjenicama da organizovani kriminal podrazumeva delatnost grupe učinilaca, koji su aktivni u dužem vremenskom periodu, čine različita krivična dela, te da ta aktivnost ima ključnu međunarodnu dimenziju koja je shvaćena vrlo široko. Ona se može sastojati u tome da su elementi izvršenja krivičnog dela pripremani u više zemalja ili u zemlji različitoj od one u kojoj je delo izvršeno, da se delo čini u više zemalja, da su učinioci aktivni u više zemalja, ili, pak, da delo proizvodi posledice za više od jedne zemlje (von Lampe i dr., 2006: 17-41; Calderoni, F., 2012).

Kancelarija Ujedinjenih nacija za pitanja droge i kriminala (United Nations Office on Drugs and Crime, skraćeno: UNODC) procenjuje da grupe koje se bave međunarodnim organizovanim kriminalom, od trgovine drogom, trgovine ljudima i tzv. sajber kriminalom, godišnje zarade oko 870 milijardi dolara (UNODC, 2012). Samo u Evropskoj uniji identifikovano je 3.600 organizacija koje se bave

organiziranim kriminalom. Organizovane kriminalne aktivnosti najčešće se protežu izvan jurisdikcije pojedinih država, zato geografske granice ne predstavljaju barijeru kao što je to slučaj sa ostalim akterima međunarodnog prava (Kržalić i dr., 2014: 12).

Transnacionalizaciju organizovanog kriminala pratio je povećan interes za proučavanje organizovanog kriminaliteta kao forme kriminala koja preovlađuje među modalitetima transnacionalnog kriminaliteta. Izraz "transnacionalni organizovani kriminal" se odnosi na profitabilne kriminalne aktivnosti sa međunarodnim implikacijama. Pojavu novih oblika kriminala na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou trebalo bi sagledavati u svetlu dinamike transnacionalnog povezivanja kriminalnih grupa, no, svakako, imajući u vidu da tradicionalne kriminalne organizacije i transnacionalne organizovane kriminalne grupe nisu nužno isti fenomen (Arsovska, Allum, 2014). Među teoretičarima ne postoji saglasnost o tome kako bi trebalo nazvati one oblike kriminala koje karakteriše bliska saradnja kriminalnih grupa ili organizacija iz više država, ali se za opisanu vrstu aktivnosti najčešće upotrebljava izraz: transnacionalni kriminal (Kržalić i dr, 2014: 26).³

Pošto je organizovani kriminal suštinski konceptualna, a ne pravna kategorija, politički kontekst utiče na njegovo određenje. Uloga i značaj koje organizovani kriminalitet ima u društvu definisani su društvenim ambijentom i uzrocima nastanka ovog oblika društveno neprihvatljivog ponašanja, pa se termin "organizovani kriminal" koristi da označi veoma različite vidove kriminalne aktivnosti. Kako među teoretičarima ne samo da nema jednoznačnog razumevanja, već ima vrlo malo konsenzusa o konstitutivnim elementima fenomenologije organizovanog kriminaliteta, u literaturi opstaju različita tumačenja i razumevanje koncepta organizovanog kriminala. Izvor teorijskih razmimoilaženja u definisanju pojma organizovanog kriminala jeste u tome što je organizovani kriminalitet, kako navodi Đorđe Ignjatović, "kriminološki, a ne krivično-pravni pojam, osobena kombinacija više kažnjivih ponašanja koja pod određenim uslovima prerastaju u specifičan tip kriminaliteta visokog stepena opasnosti po društvo" (Ignjatović, Škulić, 2010: 15).

U antropološkoj perspektivi organizovani kriminal se sagledava kao pojava koja se tokom istorije javljala u raznim oblicima i često imala složeno (ili nejasno) socijalno značenje (Nedeljković, 2007). Organizovani kriminal je na razne načine bio povezan sa etničkim i nacionalnim identitetima, a nastanak pojedinih njegovih varijanti posledica je kolizije narodne i nacionalne kulture. Uverenja i društvene institucije u međusobnoj interakciji oblikuju ekonomske odluke koje donose pojedinci. Ipak, etnicitet i nacionalizam ne čine suštinu organizovanog kriminala, niti imaju direktne veze sa njegovim osnovnim ciljevima i metodima. S druge strane, odnos organizovanog kriminaliteta sa ovim ideologijama ne može biti smatran slučajnim ili nebitnim, jer postojanje ovog odnosa nije izuzetak, već pravilo koje se javlja kod svih oblika organizovanog kriminala (Nedeljković, 2007: 124).

³ Pored izraza transnacionalni organizovani kriminal, koriste se i nazivi multinacionalni organizovani kriminal i međunarodni organizovani kriminal.

Organizaciona ideologija po definiciji promovise interes organizacije ali može i podsticati društvenu fragmentaciju suštinski konfliktnih svetonazora. U skladu sa prethodno opisanim svojstvima organizovanog kriminala, čini se da njegov transideološki kapacitet, kao i stepen procesa transnacionalnog povezivanja, značajno utiču na promene rodni relacija unutar organizovanog kriminala, a time na mesto i ulogu žena u organizovanom kriminalu (Simeunović, 2009: 117).⁴

2. ŽENE U KRIMINOLOŠKOJ TEORIJI

Različito tumačenje efekata osvajanja rodne ravnopravnosti na ženski kriminalitet odnosi se na promene koje dovode do njegove veće vidljivosti, gubitka maskiranog karaktera i potencijalnog stvarnog porasta ženskog prisustva u kriminalu. Reč je i o promeni percepcije kriminaliteta kao "muške stvari" u kojoj žene imaju marginalno ili incidentno učešće. Kriminološka teorija, kao i pravni, medijski, pa i feministički obrasci komentarisanja ženskog nasilja imaju dugu istoriju esencijalizacije nasilja kao kapaciteta koji asocira prvenstveno na muškarce, ignorišući kapacitete žena da učestvuju u nasilju i da počine nasilje (Carrington, 2013).

Međutim, rodni odnosi u kriminalnoj margini su podložni dinamici promene rodni odnosa u društvu i shodno njima će se mogu i menjati. Oni su, takođe, pod uticajem promena u kulturnoj dinamici jer se krivično ponašanje ne može razumeti izvan kulturnog konteksta u kome se pojavljuje, isto kao što generalizacije koje nastaju oko kriminalnog ponašanja moraju biti svesne prisustva kulturnih i subjektivnih vrednosti onih koji se bave njima (Beirne, 1983). Na kraju, razmatranje veze između roda i devijantnosti ostaje dinamički određeno promenama u rodni strukturama sagledanim kroz konfiguraciju društvenih struktura.

Ženski kriminal u javnom diskursu ne izaziva strah, poput muškog, a stereotipi rodne podeljenosti su ispoljeni kao rasprostranjena stav da je reč o uzgrednom i incidentnom, a ne strukturnom problemu. Sa feminističke tačke gledišta kritikovana je pretpostavka da je emancipacija žena odgovorna za porast ženskog kriminaliteta i da u sebi sadrži dodatne elemente za potčinjavanje žena i održavanje represivni stereotipa. Studije ženske viktimizacije predstavljaju najznačajnije područje koje je feministička teorija ponudila kriminologiji. Otvaranje privatne sfere života žena, ostvarilo je veliki uticaj na javnu politiku i tretman žena žrtava nasilja u porodici i šire. Iako, sadrži raznovrsna, nekad i suprotstavljena gledišta, feministička kriminološka teorija je umanjila rodno slepilo u toj disciplini i ojačala njenu validnost u tumačenju učešća žena u kriminalitetu kao veoma važan deo kriminologije u celini.

U prvim kriminološkim teorijama ženska seksualnost je bila od suštinskog značaja za određivanje tipa njihove devijantnosti. Prostitucija i njoj slične aktivnosti se

⁴ Glavne funkcije ideologije su podsticajna, homogenizujuća, objašnjavajuća i opravdavajuća. Kako je primarni sadržaj organizovanog kriminaliteta sticanje i očuvanje ekonomske moći, on se time legitimise kao transideološki.

navode kao tipične ženske devijacije. Preterana muževnost i višak muških karakteristika elementi su bioloških objašnjenja (darvinizam, fizička antropologija, fiziognomija) koja su kriminalitet žena pripisivala anomaliji izražene "muškosti" ili kompleksa muškosti kod žena (Lombrozo, Ferraro, 1895). Na osnovu antropometrijskih merenja, stvorena je koncepcija "rođene prestupnice" i "rođene prostitutke". Rezultati autopsija su predstavljeni kao dokaz da su neke žene shodno strukturi kostiju lobanje i drugih fizičkih karakteristika predodređene za vršenje određenih tipova zločina (Konstantinović Vilić, 2013).

Premda su, kasnije kriminološke teorije odbacile konzervativne i mizogine ideje u tretiranju ženskog kriminala, rodnost u tumačenju kriminala, u velikoj meri, ostaje pod uticajem dominantnih patrijahalnih obrazaca. Kao objašnjenje za mnaju prisutnost žena u činjenju krivičnih dela navodi se njihova veća moralna osetljivost, altruistička osećanja, kao i o njihov plašljiviji i rezervisani karakter, odvratnost prema zločinu, slaba fizička konstitucija, pomanjkanje sklonosti ka uživanju u alkoholu i drogama.

Prema podkulturnoj teoriji, žene su dominantno orijentisane prema dostižnim ciljevima kakav je brak i takav izbor ih skreće od društvenih izvora devijacije i odvraća od kriminalnih putanja (Downes, Rock, 1982). Karakteristike ženskosti u tradicionalnom ključu stabilizuju psihu žene i odvraćaju je od kriminalnog ponašanja. Teorija anomalije manju prisutnost žena u kriminalu, takođe, pripisuje tradicionalnoj orijentisanosti žena na brak i materinstvo (Merton, 1957). Dok je muškarcima glavni životni cilj poslovni, finansijski uspeh, ženama je ideal porodica. Zbog svoje veće vezanosti za dom i porodicu, a manje za spoljni svet, žene su manjoj meri izložene stresovima, frustracijama i izazovima nego muškarci.

Teorija etiketiranja polazi od pretpostavke da žene izmiču stereotipnom maskulinom tumačenju kriminaliteta i da se na njihova dela gleda kao na manje ozbiljna, sa potcenjivanjem, pa, čak, i podsmehom (Becker, 1963; Lemert; 1967).

Ženska pripitomljenost i pasivnost je postavljena nasuprot muškoj ambicioznosti, agresivnosti i otvorenosti u okviru odgovarajuće podele rodnih uloga od čije uspešne realizacije zavisi verovatnoća ulaska u kriminalitet. Razmatranje odnosa javnog i privatnog prostora u kome se odvija socijalizacija devojaka i mladića postulirana je u teoriji društvene kontrole. Teoretičari društvene kontrole tvrde da postoji veći broj mehanizama neformalne društvene kontrole namenjenih ženama nego muškarcima, što sledstveno, inhibira njihovo kriminalno delovanje. Teorijsko objašnjenje je fokusirano na diferencijalnu socijalizaciju žena i muškaraca tokom koje su ženska deca češće objekat intezivne i difuzne kontrole u privatnoj sferi što umanjuje njihovu sklonost ka devijantnom ponašanju (Hirschi, 1969; Hagan i dr., 1987).

Novija istraživanja u velikoj meri uvažavaju široke karakteristike načina života devojaka i žena, njihove strukturne pozicije, ranjivost u odnosu na siromaštvo, brigu o deci, nasilje i viktimizaciju u detinjstvu (Gelshtrope, 2004). Neki važni uvidi u problem ženskog kriminaliteta mogu se dobiti iz teorija životnog kursa (Sampson, Laub, 1993), teorije diferencijalne asocijacije i društvenog učenja (Akers, Sellers, 2004), socijalnog vezivanja (Shover, 1985), istraživanja baziranih na promeni identiteta (Maruna, 2001), kao i drugih kriminoloških teorija koje iz različitih uglova

rasvetljavaju fenomen kriminaliteta. Međutim, za većinu, ostaje prisutan zajednički problem nedovoljno izoštrenog istraživačkog fokusa na ženski kriminalitet, kao i, manje ili više, prisutna ograničenja njegovog tradicionalnog tumačenja.

Teorija socijalnog učenja koja u početku nije bila posvećena ženskom kriminalitetu (Bandura, 1978) ima veliki uticaj na njegovo izučavanje. Teoretičari koji pripadaju ovoj školi smataju da je socijalno oblikovanje (modeling) od centralne važnosti za pojavu i širenje nasilja i dobro dokumentuju nalaze da nasilne žene imaju veću verovatnoću pretrpljenog nasilja u porodici u odnosu na nenasilne prestupnice bilo da je nasilje počinjeno od strane članova porodice, ili van porodice. Kao mlade, ove žene su se suočile sa nasiljem kao odnosom moći i kontrole koji se ostvaruje kroz fizičku silu i učile da opstanak zavisi od dominacije u kojoj jači dominiraju nad slabijim članovima društva (Artz, 1998). Shodno tome, se pojavljuje i objašnjenje zašto su najčešće žrtve ženskog nasilja druge žene i deca (Pollock, Davis, 2005). Nakon ponovljene izloženosti nasilju, pojedinci mogu postati neosetljivi na njega, smatrajući ga normalnim i sastavnim delom svakodnevnog života. Postizanje željenog cilja, za tako formiranu individuu podrazumeva nasilje, što čini velike izgleda da će ga ponovo koristiti u budućnosti. Pretrpljeno nasilje vodi ka njegovoj rutinizaciji i kod devojčica i kod dečaka. Žene koje su počinile nasilnički kriminal neguju antisocijalne stavove u mnogo većoj meri nego nenasilne prestupnice, pogrešno interpretirajući signale okoline kao neprijateljske (Leschied i dr., 2001).

Za razliku od teorija socijalnog učenja koje ističu ulogu kognitivnih procesa, feminističke teorije žensko nasilje pretežno sagledavaju kao reakciju na mušku dominaciju i zlostavljanje — kao reakciju na patrijahalne vrednosti koje devalviraju ulogu žena. Seksualna represija i ekonomska zavisnost unutar tako determinisanih odnosa predstavljaju kritične determinante ženskog nasilja koje je najčešće usmereno ka partnerima (Kurz, 1993).

Feministički ekološki model podvlači značaj konteksta u izvršenju nasilnih akata od strane žena (Ballou, Matsumoto, Wagner, 2002). Uvažavajući složenost fenomena ženskog nasilja kao interakcije društvenih, istorijskih, institucionalnih i individualnih nivoa, ovaj model sagledava različite dimenzije identiteta (etnička i klasna pripadnost, uzrast) kao skup specifičnih karakteristika spoznaje, temperamenta, socijalizacije i interakcije pojedinca sa značajnim drugim (Ballou, Matsumoto, Wagner, 2002). Faktori rizika u mikro sistemu presudni za žensko prestupništvo povezani su sa nasiljem u porodici (Batchelor, 2005).

Rodne specifičnosti u kriminalnom ponašanju muškaraca i žena, posebno adolescenata i adolescentiknja, moraju imati u vidu značajne promene koje su se odrazile na strukturu porodice, na pad porodične socijalne regulacije, socijalne veze i odnose. Društvene promene koje uključuju izraziti materijalizam, razvoj globalnog tržišta narkotika, prolongiranu tranziciju u odraslost i finansijsku nezavisnost predstavljaju izuzetno značajne aspekte u razumevanju ponašanja devojaka — uključujući njihovo nasilno ponašanje i socijalnu reakciju na to nasilje (Gelsthorpe, Sharpe, 2006). Društvo i kultura rizika povećava svest i strah od kriminala, naročito od zločina koji su počinjeni od onih od kojih društvo to ne očekuje u smislu rodnih društveno kulturnih očekivanja.

Porast stope ženskog nasilja u zemljama poput Australije, Kanade, Velike Britanije i SAD predstavlja "vruću temu" koja se objašnjava uticajem novih politika, promenom kulturnog konteksta, procesom kriminalizacije i pojačane društvene kontrole nad mladim ženama. Sa druge strane, može se razmatrati teza da su mlade žene zaista postale nasilne, da u sve većoj meri učestvuju u potkulturnim omladinskim aktivnostima, uključujući bande, trgovinu drogom i sajber-kulturnim aktivnostima koje podstiču i nagrađuju nasilje mladih devojaka (Carrington, 2013). Mlade žene, sve češće, aktivno učestvuju u prodaji i konzumiranju droge, krađi i sitnom kriminalitetu što povećava porast nasilja i čini ih drugačijim od njihovih vršnjakinja iz prošlosti. Paralelno sa tim, se odvijao proces u kome se sa seksualizacije delinkvencije devojaka prešlo u kriminalizaciju ženskog antisocijalnog ponašanja (Carrington, Pereira, 2009). Objašnjenja porasta ženskog kriminaliteta nisu dovoljno istražena, ostaju vrlo sporna i pokreću brojna pitanja (Alder, Vorrall, 2004; Carrington, Pereira, 2009). Mere koje su u prošlosti služile da skrenu većinu devojaka iz krivičnog pravosudnog sistema su u potpunosti zamenjene ranom intervencijom kao i oštrim porastom primene kaznenih mera što je rezultiralo nesrazmernim povećanjem broja devojaka u pritvoru, u poređenju sa dečacima. Sveobuhvatno objašnjenje mora uzeti u obzir kompleksan odnos između kulture, socijalne sredine i bihevioralnih odgovora na politike koje su doprinele porastu ženskog nasilja. Povećan procenat mladih žena koje učestvuju u trgovini drogom, vožnji pod uticajem nedozvoljenih supstanci ili alkohola, krađi i nasilju ne može se objasniti jednostranim i jedinstvenim uzrokom. Neophodno je istražiti diskurzivan porostor u kome se adolescentno žensko nasilje pojavljuje kao posledica pojačane društvene kontrole, manje tolerantne kriminalne politike i novih kulturnih obrazaca i na osnovu te analize doneti zaključke o stvarnom porastu ženskih kriminalnih aktivnosti.

3. ŽENE I ORGANIZOVANI KRIMINALITET

Višeznačnost i složenost kriminala, a posebno organizovanog kriminaliteta, kao i određen nivo nepodudaranja sa konceptom transnacionalnog organizovanog kriminala diktiraju potrebu uvažavanja u kontekstu svih relacija i dimenzija koje stoje u vezi sa ovim fenomenima. Značaj kulturnog ili ekonomskog utemeljenja određuje ulogu i aktivnost žene u organizovanim kriminalnim tržištima. Rodni režimi u sklopu organizovanog kriminaliteta značajno se razlikuju shodno istorijskom, tradicijskom, etničkom i socio-kulturnim kontekstu. Uloga žena u različitim formacijama i varijetetima organizovanog kriminala izmenjena je, kako u kriminološkoj teoriji, tako i u praksi organizovanog kriminala. Preovlađujuća pretpostavka o zavisnoj i pasivnoj ulozi žena u odnosu na muške mentore varira u različitim društvenim i kulturnim regionima i u različitim vrstama transnacionalnih aktivnosti organizovanog kriminala — razlikuju se struktura, ideologija i tradicija kriminalnih organizacija, koju čine tradicionalne italijanske mafijaške organizacije i pozicioniranje žene unutar njih, od uloge koju imaju žene u savremenijim, fluidnijim i fleksibilnijim transnacionalnim organizovanim kriminalnim grupama. Tendencije uključivanja žena u organizovani kriminal posmatrane u vremenu i različitim socio-

kulturnim prostorima prevazilaze italijansku mafiju i za nju specifičan odnos prema ženi (Arsovska, Allum, 2014).

Dinamika ženskog prisustva u mafiji postala je predmet istraživača devedesetih godina prošlog veka pod uticajem promena u italijanskom društvu koje su dovele do percepcije žena kao autonomnih i nezavisnih u odnosu na muškarce i uvođenja programa zaštite svedoka iz 1991. godine koji je pružio dostupni material o aktivnoj ulozi žena u mafiji (Arsovska, Allum, 2014). Nekoliko mafijaških organizacije (sicilijanska Cosa Nostra, kalabrijska Ndrangheta, napolitanska Camorra i Sacra Corona Unita iz Pulje) mogu se definisati na osnovu nekih zajedničkih osobenosti. Ove kriminalne organizacije su preduzeća koja posluju između legalnih i ilegalnih tržišta organizujući kontrolu teritorija lokalnih zajednica u koje su ugrađene. To su istovremeno tajna društva ugrađena u lokalnu teritoriju i savremena multimilionska međunarodna preduzeća. Njihov odnos prema ženama varira od jedne do druge mafijaške organizacije. Teorijska tumačenja uloge žena u italijanskoj mafiji fluktuiraju u široko određenom spektru koji se prostire od značajne i ambiciozne uloge žene u mafijaškim poslovima do insistiranja na tome da sicilijanske žene nisu aktivne u mafiji jer formalno ne mogu biti njeni članovi (Siebert, 1996; Dino, 1998; Pizzini-Gambetta, 2006; Ingrasci 2007; Allum, 2007). Složen rodni i kulturološki pristup analizi uloge žene u italijanskoj mafiji ukazuje da je mafija tajno društvo koje po definiciji isključuje žene, pri čemu je isključivanje žena osnovni element kohezije (Siebert, 1996 prema Arsovska, Allum 2014). Međutim, iako su žene formalno isključene za njih je karakterističan ambivalentan položaj. One su istovremeno ignorisane i obožavane, tako da čine stabilan sistem podrške koji funkcionalno koriste muškarci za svakodnevne aktivnosti organizacije. Žene su u potpunosti uključene u aktivnosti i prisutne u mafijaškim kontekstima, bez obzira da li eksplicitno izvršavaju kriminalne uloge ili pružaju neophodnu svakodnevnu podršku (Siebert, 2003). Opšti društveni procesi rodne emancipacije dali su ženama "privremenu delegaciju moći" posebno u ekonomskom sektoru (Siebert, 2003). Moć odlučivanja ostaje u rukama muškaraca, što navodi na ideju o "pseudoemancipaciji" kojom može da se objasni uloga žena u organizaciji kao što je Ndrangheta koja, za razliku od vertikalnih mafijaških organizacija u Italiji, ima horizontalnu strukturu čije je srce krvna porodica i samim tim visok nivo ženske uključenosti (Ingrasci, 2007). Žene donose odluke i pribegavaju nasilju, ali ostaju podređene, podložne i pod kontrolom svojih muškaraca, muževa, braće i sinova (Massari, Motta, 2007). Pojam emancipacije nije upotrebljiv u tumačenju promene uloge žena u italijanskim mafijaškim organizacijama, jer iako, žene mogu biti aktivne i nasilne i dalje u osnovi ostaju podređene muškarcima. Moć žene ne potiče od ličnih zasluga ili emancipatorskih procesa već od krvnih veza i poštovanja koje im one donose. Legitimitet i poštovanje potiče od odnosa sa muškarcima i krvnog srodstva. Camorra je ženama namenila ulogu pozadinske vojske koja deluje u rezervi, posebno kada su muški lideri udaljeni zbog služenja zatvorske kazne ili eliminisani likvidacijom. Žene u tim situacijama ravnopravno preuzimaju ulogu muškaraca, a kompleksnost njihove uloge potiče od kulturnog konteksta podređenosti muškarcu i stvarne uloge koja izmiče svojstvima tajnog društva i približava se funkciji poslovnog preduzeća. Bez obzira što ženama nije omogućena formalna pripadnost mafijaškoj organizaciji kao što je to Camorra, uloga žena u delovanju organizacije postala je vidljiva. Žene se

pojavljuju kao aktivna sila čija uloga nije više sporna, pa se može zaključiti da je ona minimizovana samo u međunarodnim poslovima, što predstavlja izazov za nova istraživanja o fenomenu uključivanja žena u aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa.

Stereotipi koji su dugo vremena uticali na sudski tretman žena iz mafije kao pasivnih subjekata kojima dominiraju muškarci oslikavali su ih kao nesposobne za nasilje i donošenje značajnih nezavisnih poslovnih odluka. Zavisni i slabi ženski subjekti najčešće su izmicali kazni (Fiandaca, 2007, prema Arsovska, Allum, 2014: 3).

Kako je izvorno značenje mafije izmenjeno, mafija je postala kolektivni izraz koji više ne opisuje samo izvorno italijansko zločinačko udruženje, tj. sicilijanska mafija koja je poznata kao Cosa Nostra i izvan granica Italije u kojoj je izvorno nastala. Terminološko preklapanje izraza mafija sa drugim oblicima organizovanog kriminala otežava analitičke napore u definisanju mafijaške grupe (Arsovska, Allum, 2014). Stereotipi koji su povezani sa ideološkom, etničkom i političkom pozadinom mafije ne odnose se na druge organizovane kriminalne grupe koje suštinski nisu zainteresovane za ideološko i političko profilisanje i deluju isključivo sa ciljem sticanja profita koji uključuje planiranje i izvršavanje ilegalnih poslovnih poduhvata u više država.

Činjenica je da žene dobijaju sve aktivniju ulogu na različitim nivoima kriminalne organizacije. To ih predstavlja u novim ulogama "partnerki u kriminalu" i "organizatorke" koje učestvuju u strateškom planiranju operacija trgovine ljudima, od regrutovanja žrtava do njihove eksploatacije i kontrole nad finansijama. Ova promena od pasivnih žrtava i "pristalica" podređenih muškim kriminalcima, koje su primorane da izvršavaju određene zadatke da bi preživele, proizvela ih je u nezavisne poslovne žene. Uloga žena se "razvija" u kriminalnim mrežama, one postaju aktivnije i vidljivije u različitim kriminalnim delovanjima (tinejdžerke u uličnim bandama i žene u mafiji, tzv. "mule" koje prenose drogu, aktivno učestvuju u trgovini ljudima i pranju novca). Stavovi o isključenosti žena iz organizovanog kriminala kao njegovom rodnom svojstvu osporeni su krajem devedesetih godina prošlog veka, podacima dobijenim iz policijskih agencija širom sveta, uključujući Interpol i Europol. Oni svedoče o sve istaknutijoj ulozi žena u transnacionalnim mrežama organizovanog kriminala, a posebno trgovini ljudima (Aronovitz i dr, 2010). UNODC ukazuje na to da uloge ženskih prestupnica u mrežama za trgovinu ljudima postaju centralne (UNODC, 2009). U istraživanju o trgovini ljudima iz 2009. godine koje je UNODC sproveo u 155 zemalja, podaci o polu bili su dostupni u 46 zemalja. Rezultati studije koja je objavljena na osnovu tog istraživanja pokazali su sledeće rezultate: u 4 zemlje žene su obuhvatale manje od 10 odsto krivično gonjenih za trgovinu ljudima. U 28 zemalja procenat žena se kretao od 10 do 50 odsto krivično gonjenih lica, a u 14 zemalja, žene su činile preko 50 odsto onih koju su krivično gonjeni. Prema Nacionalnoj agenciji za zabranu prometa ljudima i drugim srodnim pitanjima (NAPTIP, 2006) 60 odsto osoba koje se gone u trgovini ljudima su žene, 50 odsto osuđenih za trgovinu ljudima su žene (Arsovska, Allum, 2014).

Objašnjenja za učešće žena u aktivnostima organizovanog kriminala kombinuju "emancipaciju" žena i povećane kriminalne mogućnosti te specifičnosti ženskih

učinilaca krivičnih dela za koje je karakterističan niži nivo nasilja. Postavljena je hipoteza o korelaciji između nivoa nasilja i žena aktivnih u organizovanom kriminalu koja upućuje na to da smanjivanje nasilja omogućava veću fleksibilnost u kriminalnoj organizaciji što se postiže uključivanjem žena u menadžerske poslove (Arsovska, Allum, 2014). Porast učešća žena u krijumčarenju ljudi povezan je sa organizacionim osobenostima koje zahtevaju ograničenu ulogu nasilja i specifičnosti roda koji se odnosi na pružanje nege, osećanja sigurnosti i zabrinutosti za klijente. Autorke zaključuju da su promene identifikovane u pravcu pomeranja uloge žene iz fiksiranih uloga kakve su imale u tradicionalnoj italijanskoj mafiji, ka ulogama koje su karakteristične za manje tradicionalne oblike organizovanog kriminala (Savona, Nataoli, 2007; Zhang i dr, 2007).

Veća vidljivost žena u transnacionalnom organizovanom kriminalu se pripisuje i većoj pažnji u registrowanju ženskih izvršilaca krivičnih dela (Siegel, 2014). Iznenadni rast ženske moći je samo posledica pomerenog fokusa na fenomen ženskog učešća u organizovanom kriminalu koji je dugo bio zapostavljen. Rastući trendovi se pojavljuju usled prevazilaženja rodnog slepila koje je bilo karakteristično za ranija istraživanja jer postoje dokazi da su žene bile aktivne i kao članovi i kao lideri kriminalnih organizacija širom sveta u različitim istorijskim periodima (Siegel, 2014).

Ravnopravnost ili jednakost polova nije presudna za promenu rodne strukture u kriminalnim organizacijama. Reč je o većoj pristupačnosti mogućnosti za ulazak u organizovani kriminal, kao i privlačnosti onoga što on nudi (bogatstvo i moć) u kontekstu rodne i ekonomske nejednakosti. Postoji jasna sugestija da su neke vrste kriminalne aktivnosti u koje su uključene devojke i žene strogo ekonomski motivisane i predstavljaju racionalan odgovor na nedostatak prilika da se do novca dođe na legalan način. Rodno diferencijalni pristup u tumačenju ženskog kriminaliteta vrlo često prenebregava utilitarističke motive žena da izvrše kriminalno delo. Umanjeno prisustvo racionalnog ponašanja i izbora kod devojaka i žena pripisuje se različitim emocionalnim specifičnostima ženske prirode, čime se aludira na pojačanu vrednosnu dimenziju — duboko osećanje krivice i stida, kao i relaciju dimenziju (Gilligan, 1982). Atraktivnost koje predstavljaju kriminalne i ilegalne mogućnosti jednako je potencijalan mamac i za žene (Davies, 1999). Priroda njihovih kriminalnih uloga, okolnosti koje dovode do umešanosti u kriminal i motivacija da se on izvrši, podjednako su, kao i kod muškaraca, povezane sa težnjom ka udobnijem životu i finansijskom uspehu koji dovodi do takvog života.

4. NEFORMALNA EKONOMIJA I PORNOFIKACIJA KULTURNOG PROSTORA U POSTRANZICONIM DRUŠTVIMA — PRIBLIŽAVANJE ORGANIZOVANOM KRIMINALU

Nakon političke transformacije komunističkih društava istočne i srednje Evrope iluzija jednakih mogućnosti za žene osporena je dramatičnim promenama koje su istakle rodne, starosne, regionalne i obrazovne mogućnosti. Psihološke promene u doživljaju svoje pozicije, u percepciji svoje uloge i očekivanja koje imaju drugi od nje

kao i očekivanja koje žena ima od sebe same, determinisale su i promene socijalnog i psihološkog identiteta i donele neke nove oblike patološkog prilagođavanja, uslovno rečeno. Otvorena polarizacija društva razotkrila je sve oblike nejednakosti i srušila iluziju jednakih rodničkih mogućnosti. Žene su u statistički značajnom broju "otpadale" sa tržišta rada, a socijalistički ozvaničena jednaka prava žena osporena su u procesima retraditionalizacije, repatrijarhalizacije i klerikalizacije društva, i u javnoj i u privatnoj sferi. Patrijarhalne ideologije u suštini imaju latentnu funkciju disciplinovanja žena, odnosno podsticanja da prihvate svoje često veoma nezahvalne uloge unutar određenog rodnoeg režima (Blagojević Hjuson, 2012).

Specifičnosti rodne dinamike unutar organizovanog kriminala u postranzicionim društvima istočne i srednje Evrope povezane sa ekonomskim i društvenim prilikama koje su pojedine oblike organizovanog kriminala lokalno prilagođavale kao sredstvo egzistencijalnog opstanka. Ilegalne aktivnosti u neformalnoj ekonomiji pružale su mogućnosti zarade i za žene i za muškarce spremne na rizik. Kriminološka literatura koja se bavi neformalnom ekonomijom u manjoj meri se bavila kriminalnom karijerom žena, posebno kada je u pitanju profesionalni kriminal. Žene prestupnice su gotovo isključene iz tipologija neformalne ekonomije, iako su one imale vrlo jake razloge za uključenost u privredni kriminal u cilju postizanja ekonomske dobiti (Kron, Pavićević, 2015). Neformalne aktivnosti u bivšim socijalističkim društvima su predstavljale strategiju preživljavanja, kao i "distribuciju restursa" u privredama koje su višedecenijski funkcionisale na bazi razmene usluga (Ledeneva, 1998). Stepenn krivičnog potencijala neformalne ekonomije se razlikuje na širokoj skali ekonomskih sfera u kojima se ispoljava, tako da možemo govoriti o neformalnoj ekonomiji u sferi tržišta rada koja podrazumeva neformalnu zaposlenost (crno tržište rada), u fiskalnoj ekonomiji (izbegavanje plaćanja poreskih i drugih obaveza), ali i u krivičnoj sferi (organizovani i profesionalni kriminal). Ekonomski i kriminološki aspekti neformalne ekonomije su često isprepleteni i nedovoljno jasno razgraničeni oko linija formalnosti i neformalnosti, između rada i zapošljavanja, zakonitosti i nezakonitosti, tako čineći granicu između sivog i kriminalnog veoma problematičnom. Ostvarivanje novih identiteta i emancipacija žene u odnosu na socijalističku državu umesto otvaranja novih mogućnosti dovela je do još veće marginalizacije žena usled nejednakih mogućnosti za uključivanje u sfere međunarodne poslovne elite koju pretežno čine muškarci. Žene u velikom obimu ostaju u sferi niže plaćenih i statusno neatraktivnih pozicija, ali sa podignutim nivoom aspiracija da ostvare identitete ponuđene novom kulturnom paradigmatom. Privatizovan kapital je koncentrisan u rukama muškaraca, a masovni ulazak žena u neformalnu ekonomiju povezan je sa njihovom despecializacijom, deprofesionalizacijom i razvlašćivanjem (Chen, 2001). Pretežno muško upravljanje tržišnom privredom onemogućava uspešno pozicioniranje žena i čini ih zavisnim. Između realnosti marginalizacije i identiteta poslovne žene kao novog društvenog konstrukta uspešne ženskosti stoji ogroman jaz ispunjen različitim vidovima nejednakosti i ograničenja. Paralelno sa tranzicionim nasleđem, neformalna ekonomija prodire u postsocijalistička društva kao neraskidivi deo globalne ekonomije, ali i kao deo globalnog kriminala predstavljajući atraktivnu egzistencijalnu alternativu (Kron, Pavićević, 2015).

Tržište rada i sfera zapošljavanja imaju različite rodne efekte jer izražavaju različito polazište koje žene imaju u rodnoj konstrukciji društvenog identiteta (Walker, 2012). Nestabilna ekonomska situacija tokom tranzicije ostavila je mnoge žene bez posla i ekonomske sigurnosti, a pored javljanja mogućnosti za učešće u neformalnoj privredi snažno se ispoljio trend seksualizacije žena koji ima značajan udeo u širenju domašaja organizovanog kriminala. Rodni stereotipi su dobili nov izraz kroz prikazivanje ženske seksualnosti kao dostupne robe i neprimetno postali svakodnevna i prihvaćena rutina. Seksualizacija mladih devojaka i žena je uspostavljena kao prepoznatljivi simbol postkomunističke tranzicije u regionu, te diskurs seksa postaje neraskidivo povezan sa diskursom ekonomije (Borenstein, 2008).⁵ Refleksija modernizacije u okolnostima visokog stepena rodne konvergencije smanjuje mogućnost održavanja tradicionalnih patrijahalnih rodni odnosa, jer i muškarci i žene postaju izloženi tržišnom pritisku. Rodna podela je izložena procesu tradicionalizacije, isto koliko i procesu detradicionalizacije (Adkins, 1999).⁶ Ekonomski problemi žena, koje su tokom socijalizma imale minimalnu, ali pouzdanu podršku, postali su okidač za rastuću industriju seksa i prostitucije. Seksualizacija ruske kulture senzacionalizovala je i normalizovala prostituciju, navodeći mnoge žene da u njoj traže prihvatljiv oblik rada kao izlaz iz ekonomskih teškoća (Avgerinos, 2006).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Savremene socio-ekonomske promene, posebno pristupanje resursima od strane žena, dovele su do izlaska žene iz muškog okrilja. Ovaj proces je omogućio i promene u sferi muške dominacije tipične za organizovani kriminal i uključivanje žena u ovaj vid kriminala, međutim, time se ne osporava eksploatatorsku suštinu rodni odnosa unutar kriminalnih organizacija. Učešće žene u organizovanom kriminalu proizvelo je efekte pseudoemancipacije. Moć žene kao seksualnog simbola generiše se iz prećutne veze sa aktivnostima povezanim sa organizovanim kriminalom, a atraktivnost tako koncipirane ženske moći veoma je značajna za pogrešnu percepciju opasnosti i štete koja potiče od delovanja i učešća u organizovanom kriminalu.

Medijski prikazi žena koje se povezuju sa organizovanim kriminalom kreiraju identitet koji im donosi ugled i neku vrstu glamuroznosti uprkos negativnoj reputaciji (Samuels, 2010).⁷ Te žene se percipiraju kao izuzetne, one imaju vodeće uloge, fizički su atraktivne i imaju izrazitu sklonost ka novcu. Senzacionalističke

⁵ Na primer, u postkomunističkom kontekstu, izrazit primer efekata seksualne liberalizacije predstavlja seksualizacija postsovjetske kulture. Seksualizacija je postala glavno svojstvo ruskih medija, predstavljajući fenomen koji je bilo nemoguće zamisliti u seksualno konzervativnom periodu sovjetske države.

⁶ Nove dimenzije postsovjetskog rodni poretka i širok spektar diskriminatornih praksi prema ženama kao deo "skrivenih povreda neoliberalizma" ogleda se u podatku da je devedesetih godina, 60 odsto adolescentkinja u Moskvi priznalo da bi razmenilo seksualne usluge za nadoknadu u devizama (Brigder, Kay, 1996).

⁷ Primer za to je dokumentarni film o Pink Panteru — organizovanoj međunarodnoj mreži kradljivaca dragulja.

medijske priče o lepim i inteligentnim ženama, koje su pripadnice kriminalnih klanova, vode ka estetizaciji i popularizaciji kriminalne potkulture. Estetizacija kriminalnog delovanja i identiteta odvija se u procesu kulturne produkcije kriminalnih stilova i simbola u kojima se stvara "kriminalni imidž". Potencijalno veoma privlačna svojstva "kriminalnog imidža" (apstrahovanjem suštinski negativnih karakteristika kriminalnog delovanja kao što su to parazitizam, nehumanost, predatorsko ponašanje) kriminalna potkultura sagledava kroz njen glamurozni karakter (uzbuđenje, raskoš, harizma) ili kao bunt (rizik i neposlušnost) (Pavićević, 2013).

Promene u društvenim ulogama i ekonomskim okolnostima uticale su kako na legalne poslovne krugove tako i na ilegalnu ekonomiju da budu otvorenije za uključivanje žena u njih. Uspešna represija protiv organizovanog kriminala istovremeno kreira uslove za inteziviranje učešća žena u ovom vidu kriminaliteta, od saradničkih pozicija zahvaljujući učešću u koruptivnim shemama, pa do uloga u organizaciji dela i liderstvu kriminalnih organizacija. Organizovani kriminal ne funkcioniše u društvenom vakuumu, već uobičajeno stupa u različite interakcije sa svojim društvenim okruženjem. Osmišljavanje efektivne javne politike sa ciljem suzbijanja organizovanog kriminala mora da ima u vidu faktore koji oblikuju ljudsko ponašanje. Između organizovanog kriminala i šireg društvenog konteksta postoje sve vrste "interfejsa", a odnos između zakonitog i nezakonitog nije nužno antagonistički. Zbog toga bi procena mesta i uloga žena u savremenom organizovanom kriminalitetu trebalo da bude zasnovana na traganju za odgovorima na ključna pitanja, kao što su: na koji način društveno okruženje određuje mogućnosti žena da se uključe u aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa, koji su razlozi za njihovo uključivanje, te kakvi su stilovi liderstva i izvršenja dela od strane žena u organizovanom kriminalu. Tek kada je represivno delovanje društvenih institucija zasnovano uz uvažavanje specifičnosti negativne društvene fenomenologije moguće je kreirati i pravni odgovor i nepravne, nerepresivne strategije, jer su pravni odgovori samo društvene reakcije koje se u osnovi uopšteno obraćaju kriminalu.

LITERATURA

- (1) Adkins, L. (1999) Community and Economy: A Retraditionalization of Gender?, *Theory, Culture and Society*. 16(1), str. 119-139.
- (2) Akers, R. L., Sellers, C. S. (2004) *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application*. Los Angeles: Roxbury Publishing.
- (3) Aronowitz A, Theuermann G, Tyurykanova E. (2010) Analyzing the business model of trafficking in human beings to better prevent the crime. Vienna: The OSCE Office of the Special Representative and Co-ordinator for Combating Trafficking in Human Beings. Dostupno na: www.osce.org/cthb/69028?download=true. Pristupljeno 1. marta. 2018.
- (4) Arsovska, J., Allum, F. (2014) Introduction: women and transnational organized crime. *Trends in Organized Crime*. 17(1-2), str. 1-15.
- (5) Artz, S. (1998) *Sex, Power, and the Violent School Girl*. Toronto, ON: Trifolium Books.

- (6) Aygerinos, K. (2006) From Vixen to Victim: The Sensationalization and Normalization of Prostitution in Post-Soviet Russia. *The Journal of Russian and Asian Studies*. 5(1): 17-39.
- (7) Ballou, M., Matsumoto, A., Wagner, M. (2002) Toward a feminist ecological theory of human nature: Theory building in response to real-world dynamics. U: Ballou, M. Brown L.S. (urs.). *Rethinking mental health and disorder: Feminist perspectives* New York: Guilford Press, str. 99-141.
- (8) Bandura, A. (1978). Learning and behavioural theory of aggression. U: Kutash, S.B., Schlesinger, San Francisco L.B. *Violence perspective on murder and aggression*. (urs.), CA: Jossey-Bass. str. 29-57.
- (9) Batchelor, S. (2009) Batchelor S (2009) Girls, gangs and violence: Assessing the evidence. *Probation Journal*. 56(4): 391-414.
- (10) Becker, H. (1963) *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press of Glencoe.
- (11) Beirne, P. (1983) Cultural relativism and comparative criminology. *Crime, law and social change*. 7(4): 371-391.
- (12) Blagojević Hjuson, M. (2012) Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život. Beograd: Program UN za razvoj.
- (13) Borenstein, E. (2000) About That: Deploying and Deploring Sex in Postsoviet Russia, *Studies in 20th Century Literature*. 24(1), str. 51-83.
- (14) Bridger, S. Kay, R., Pinnick, K. (1996) No More Heroines? London: Routledge.
- (15) Bulatović, A. (2016) *Ljudska prava u savremenoj politici borbe protiv transnacionalnog organizovanog kriminala*. Doktorska disertacija. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Mentor: Prof. dr Milan Škulić.
- (16) Calderoni, F. (2012) Definition That Does Not Work: The Impact of the EU Framework Decision on the Fight against Organized Crime. *Common Market Law Review*. 49: 1365-1394.
- (17) Carrington, K., Pereira, M. (2009) *Offending Youth: Sex, Crime and Justice*. Sydney: Federation Press.
- (18) Carrington, K. (2013) Girls, Crime and Violence: Toward a Feminist Theory of Female Violence, *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*. 2(2): 63-79.
- (19) Chen, M. A. (2001) Women in the Informal Sector: A Global Picture, the Global Movement. *Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing*. 21(1): 71-82.
- (20) Davies, P. (1999) Women, crime and an informal economy: female offending and crime for gain. *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings*. Volume 2. *Papers from the British Criminology Conference*. Belfast: Queens University.
- (21) Downes, D., Rock, P. (1982) *Understanding Deviance: A Guide to Sociology of Crime and Rule Breaking*, New York: Oxford University Press.
- (22) Gelsthorpe, L., Sharpe, G. (2006) Gender, Youth Crime and Justice, In: *Youth Crime and Justice*, (Ed.) Goldson, B., Muncie, J. London: Sage Publications Ltd, str. 47-61.
- (23) Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Harvard: Harvard University Press.
- (24) Grubač, M. (2009) Organizovani kriminal u Srbiji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. 46(4): 701-709.
- (25) Hagan, J., Simpson, J., Gillis, A. R. (1987) Class in the Household: A Power-Control Theory of Gender and Delinquency, *American Journal of Sociology*. 92(4): 788-816.
- (26) Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- (27) Ignjatović, Đ., Škulić, M. (2010) Organizovani kriminalitet, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu: Beograd.

- (28) Ingrasci, O. (2007) Women in the ‘Ndrangheta: the Serraino-Di Giovine case. U: Fiandaca, G. (ur.) *Women and the mafia: female roles in organized crime structures*. New York: Springer, str. 47-52.
- (29) Konstantinović Vilić, S. (2013) Feministička kriminologija: teorijski okvir o rodnim obeležjima kriminaliteta. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*. 65, str. 95-110.
- (30) Kron, L., Pavićević, O. (2015) *Smrt Lolite, rađanje Lilit – ogleđ o ženskoj adolescentnoj seksualnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (31) Kržalić, A. i dr. (2014) (ur.) *Studija o organizovanom kriminalu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za siguronosne studije, BiH.
- (32) Kurz, D. (1993). Physical assaults by husbands: A major social problem. U: Gelles, R.J., D. R. Loske (urs.), *Current controversies in family violence*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, str. 88-103.
- (33) Ledeneva, A. (1998) *Russia's economy of favours: Blat, networking, and informal exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (34) Lemert, E. (1967). *Human deviance, social problems and social control*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- (35) Leschied, A. W. i dr. (2001). A review of the literature on aggression with adolescent girls: Implications for policy prevention and treatment. *Canadian Psychology*. 42(3): 200-215.
- (36) Lombroso, C., Ferrero, E. (1900) *The Female Offender*. New York: D. Appleton.
- (37) Maruna, S. (1997) Going Straight: Desistance from Crime and Self-Narratives of Reform. *Narrative Study of Lives*. 5: 59-93.
- (38) Massari, M. and Motta, C. (2007) *Women in the Sacra Corona Unita. Women and the Mafia*. New York: Springer, str. 53-66.
- (39) Merton, R. (1957) *Social Theory and Social Culture*. Glencoe: Free Press
- (40) Messerschmidt, J. (1997) *Crime as structured action: gender, race, class and crime in the making*: Sage Publications.
- (41) Nedeljković, S. (2007) Čast, krv i suze: ogleđi iz antropologije etniciteta i nacionalizma Beograd: Zlatni zmaj.
- (42) Pavićević, O. (2013) Potkultura nasilja i kriminalna potkultura. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. 32(2): 95-111.
- (43) Pizzini-Gambetta, V. (2009) *Women in Gomorrah. Global Crime*. 1(3): 267-271.
- (44) Pollock, J.M., Mullings, J.L., and Crouch, B.M. (2006). Violent Women: Findings from the Texas women inmates study. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(4): 485-502.
- (45) Sampson, R. and John, L. (1993) *Crime in the Making: Pathways and Timing Points Through Life*. Cambridge: Harvard University Press.
- (46) Samuels, D. (2010) *The Pink Panthers: A tale of diamonds, thieves, and the Balkans*. *The New Yorker*, 12 April.
- (47) Savona, E., Nataoli, G. (2007) Women and other mafia-type criminal organizations. U: Fiandaca, G. (ur.) *Women and the mafia female roles in organized crime structures*. New York: Springer, str. 103-106.
- (48) Shover, N. (1985) *Aging Criminals*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- (49) Siebert, R. (2003) Mafia and anti-mafia. U: Allum, F., Siebert, R. (urs.) *Organized crime and the challenge to democracy*. London: Routledge, str. 19-45.
- (50) Simeunović, D. (2009) *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- (51) Siegel, D. (2014) *Introduction: women and transnational organized crime. Trends in Organized Crime*. 17(1-2): 52-65.
- (52) Steffensmeier, D., Allan, E. (1996) Gender and crime: toward a gendered theory of female offending. *Annual Review of Sociology*. 22: 459-87.

- (53) United Nations Office on Drugs and Crime (2009) Global Report on Trafficking in Persons. Dostupno na: www.unodc.org/documents/Global_Report_on_TIP.pdf. Pristupljeno: 1. marta 2018.
- (54) United Nations Office on Drugs and Crime (2012) Let's put Them out of Business. Dostupno na: www.unodc.org/toc/. Pristupljeno 1. marta 2018.
- (55) Von Lampe, K. i dr.. (2006). Organised Crime Is.....Findings from a Cross-National Review of Literature." U: Van Duyne i dr. (urs.) *The Organisation of Crime for Profit: Conduct, Law and Measurement* Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 17-41.
- (56) Walker, C. (2012) Re-inventing themselves? Gender, employment and subjective well-being amongst working-class young Russians'. U: from Salmenniemi, S. (urs.) *Rethinking Class in Russia*. Burlington: Ashgate, str. 221-240.
- (57) Zhang, S. X., Chin K. L., Miller J. (2007) Women's participation in Chinese transnational human smuggling: a gendered market perspective. *Criminology* 45(3): 699-733.

WOMEN IN ORGANIZED CRIME

The social setting defines individual readiness to take certain social and entrepreneurial risk. Hence, power relations offer a view over dimensions of active and passive participation in organized crime as it is being reflected in the political and economic arena. Although gender relations have a different social profile and internal dynamics in different countries with different traditions of social management, statistical data on crime indicate involvement of women in organized crime to be a global phenomenon. The trans-ideological capacity of organized crime and degree of transnational interconnectidness, significantly affect changes in gender relations within the organized crime and generates new related dynamics. Gender boundaries transformation in organized crime sphere places those boundaries in the space of their interconnection in socio-cultural processes in and out of organized crime as a phenomenon. In this article, authors present the place and role of women in contemporary organized crime. The aim of the article is to highlight lines of influence and consequences of gender boundaries transformation within the framework of organized crime activities.

KEY WORDS: women / organized crime / gender relations / social context / feminist criminology

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 103-114
Pregledni naučni rad
UDK: 342.721(497.11)

REDEFINING PRIVACY IN SERBIA: A CHALLENGE FOR PUBLIC POLICY?*

Ivana Stepanović*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

One of the key reasons for privacy breaches in Serbia is the lack of strategy and clearly defined approach to privacy protection. Thorn between its heritage from socialist times when privacy was valued only to some extent and pressures from the EU to accept the European concept of privacy, Serbia does not have a clearly defined politics of privacy. The aim of this paper is to analyse challenges Serbia is facing while trying to shape up its public policies and to stress out the importance of defining its general opinion on privacy as a human right, especially in the context of data privacy of our "digital doubles" which are the more exposed or more vulnerable versions of ourselves.

KEYWORDS: *Privacy / privacy rights / data privacy / public policy / socialism*

INTRODUCTION

Can we still speak about privacy if we live in the "surveillance society" (Lyon, 1994, Murakami Wood, 2009, Fuchs, 2010), long after the "death of privacy" (Garfinkel, 2000) or in the age of the so-called "post-privacy" (Heller, 2011, Schaar, 2009, Schramm, 2012), in the "sensore society" (Andrejević and Burdon, 2014) or in the era of the "posthuman" (Braidotti, 2013) in which personal data include even genetic materials (Everett, 2003)? Protection of private life has never been a more talked-about topic precisely because of the reduction of a person to its data double (Haggerty, Erisson, 2000: 605), because every piece of technology that can be connected to internet can potentially be a surveillance

* This paper is a result of research Project "Crime in Serbia: phenomenology, risks and the possibilities of social intervention" (47011), financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

* E-mail: ivana.stepanovic@gmail.com

technology (Weber i Weber, 2010, Bauman and Lyon, 2013) and especially after "events in recent years that underlined the difficulties of managing information and data privacy in the digital environment" (Petrescu, Krishen, 2018: 1).

The concept of privacy was almost non-existent in public policies of Serbia until 2000. In 2000, Serbia has become a potential candidate for the EU membership and it is when the country started changing its legislation so that it becomes compatible with the EU laws. This led to reshaping of public policies and adjusting it so as to accept core European values, but it is still at the very beginning of transforming its public policies on privacy.

In 2007, Serbia has signed the Stabilisation and Association Agreement, then applied for the membership in 2009, in 2011 it has officially become a candidate country and in 2014 accession negotiations had started. During this period, Serbia's legal framework for the protection of all human rights including the right to privacy has been adjusted to be in line with European legislation. But even though Serbia accepted this legal framework and changed its attitude towards privacy on paper, in reality it remains to be thorn between its socialist heritage and the European concept of privacy.

The respect for privacy and the right for privacy as one of the first generation human rights was one of the core values that Serbia was about to import from Europe in 2000, but it was incompatible with values nurtured in this country during the socialist times from 1945. to 1992. In the period between 1992 and 2000. Serbia was in a state of "blocked transition" (Lazić, Cvejić, 2014) which means that even though it was a post-socialist state, it was not yet on a path towards a consolidated democracy or the EU.

Embracing the concept of privacy was a challenge for Serbia after socialism. The additional problem was the privacy crisis which occurred immediately after 9/11 attacks in the USA in 2001. In this particular historical moment, Serbia had to import a concept which was not only almost foreign to its citizens after socialism, but also largely problematic on a global level due to the rise of terrorism which led to prioritising security over privacy. The key questions are: how has Serbia's attitude towards privacy changed after socialism and what the challenges for its public policies are right now.

1. (RE)INTRODUCING EUROPEAN CONCEPT OF PRIVACY IN SERBIA AFTER SOCIALISM

In socialist times privacy was not a highly valued concept in Yugoslavia as it was in conflict with its ideology and key socialist values. Not only that the word "private" did not exist in the legal framework, but it was also a notion which had a negative meaning (Streltsov, 2017: 45). Furthermore, the structures in power were openly favouring public against private and it has often been manifested in "drastic" measures such as confiscations of private properties, especially after II World War (Popović, Timotijević, Ristović, 2011: 408).

In Yugoslavia, the survival of the socialist community was the main priority and even human rights and freedoms had been sacrificed whenever the community was at stake (Kardelj, 1977: 136). This means that the state and the society in socialist Yugoslavia were above the individual. But even though there was the clear precedence of collective, Yugoslavian laws contained elements of the right to privacy as it is usually defined today in modern day Europe. The article 184 of the Constitution of SFRJ adopted in 1974 was guaranteeing inviolability of the apartment. It says that nobody can enter anybody else's apartment against the will of its user unless there is a permission for that issued in accordance with law.¹ The Article 185 of the Constitution guarantees the inviolability of the secrecy of letters and other correspondence and states that this right can be violated only if it is needed for criminal proceedings or for state security.²

The article 191 guarantees reproductive rights as it states that parents have the right to decide whether they will have children or not and that this right can only be limited for the purpose of protecting health.³ This article legalises abortion and protects reproductive rights of women which is an important element of traditional European concept privacy. However, there are many cases which reveal that SFRJ actually held a pronatalist campaign which was at odds with the right to family planning, but was nevertheless quite subtle and only indirectly interfered with reproductive rights (Stevanović: 2007, Milanović: 2013, Popović, Timotijević i Ristović: 2011).

Some authors suggest that after 1945 the state was "omnipresent" and tried to control all aspects of life, including the private life of an individual" (Popović, Timotijević i Ristović, 2011: 419). At the same time, the awareness of human rights was "fundamentally marginalised" and even the international conventions which SFRJ ratified had not been promoted but remained "un the shade" (Šeks, 1989: 361).

The concept of human rights simply was not compatible with the ideology of socialism. Even though the legislation partially protected some of the rights, protecting them was not the priority because the state authorities promoted ideology which emphasised precedence of the collective over the individual. Due to such heritage, the post-socialist Serbia was confronted with a complex task to introduce the whole concept of human rights into public policies.

After 47 years of socialism, Serbia has not immediately start embracing the concept of privacy even though it instantly re-introduced the concept of private property. From 1992 to 2000, Federal Republic of Yugoslavia (a state which was later renamed Serbia and Montenegro and after Montenegro proclaimed independence in 2006 it was named Serbia) still has not started introducing the concept of human rights into its public policies. It waited until 2000 to become a member of the United

¹ Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974) Beograd: Savremena administracija, article 184.

² Ibid. Article 185.

³ Ibid. Article 191. P. 138.

Nations and start ratifying the international documents for protection of human rights.

Surprisingly, in 1998 Federal Republic of Yugoslavia has adopted the first law for protection of personal data⁴ which was made to resemble the Convention 108 which regulates the protection of individuals with regard of automatic processing of personal data which was adopted in 1981. However, this law has never been used and the main reason was a "very low level of awareness of citizens of their own rights or the scale of their violations (Pirc-Musar 2009: 6). The additional reason was that it has never been established which governmental body is in charge of supervising implementation of this law (ibid. 6).

Since the concept of human rights was pretty much an alien concept not only during socialism in SFRJ but also in the following period from 1992 to 2000, it was difficult to introduce it public policies. In 2000, Serbia starts introducing new laws and regulations which are protecting human rights but these steps were only the beginning of a big transformation of public policies.

Introducing the concept of privacy into public policies in Serbia was difficult for several reasons. One of them was the global privacy crisis followed by terrorist attacks in USA and Europe in 2001 (Levi, Wall, 2004: 194). As soon as Serbia has turned towards Europe and started implementing the concept of human rights, the right to privacy has already become a deeply contradictory and problematic concept on a global level and the key problem was creating and maintaining a meaningful balance between "private interests of an individual and interests of other individuals, the public and the state" (Streltsov, 2017: 49). Due to the rise of terrorism, security has become priority over privacy in the whole western world and Serbia was quickly faced with demands to introduce biometric documents and other methods of surveillance instead of turning towards privacy.

Furthermore, development of internet and digital communication in the first decade of the new century posed additional challenges to the traditional concept of privacy. The key challenge was to have legislation that follows the development of technology and does not lag behind. Back in the 1970's, legislating technology was already a problem as the constant development was very hard to be kept in a legal framework. Regulating technology was not a project which could be finished once and for always, but rather a continuous "process" (Council of Europe, 1989: 5).

The key reason for shifting the focus from privacy to security on a global level was the 9/11 attack in the USA in 2001. These events marked a new chapter in history of privacy in the whole western world. A whole new "politics of surveillance" has been created and it resulted in new inventions such as biometric documents which were created to preserve security and invade privacy in new ways (Levi, Wall, 2004: 203). It has become important to have a free flow of personal data to prevent terrorism and this made it very complicated to protect privacy. Some authors such as Gregory Walters are stressing out the problem of the antagonism between privacy and

⁴ "Sl. list SRJ" br. 24/98

security which is contained even in the Convention 108. Namely, he claims that this document is trying to strike the right balance between the two (Walters, 2002: 119).

Serbia had a difficult task to adopt the concept of privacy after it has already been disputed and present it as a new value. Considering the fact that Yugoslav socialism subordinated individuality and privacy to the community, control and surveillance were normalised as an integral part of life, the citizens of Serbia were more or less used to have their privacy invaded on a daily basis.

2. LEGAL FRAMEWORK FOR PRIVACY PROTECTION IN SERBIA

Since becoming an EU candidate, Serbia strives to have a legal framework for human rights protection which is in line with European laws and this clearly entails importing the concept of privacy from Europe. But has it overcome its socialist heritage and embraced the European concept of the right to privacy?

The right to privacy is dispersed and therefore regulated by a number of documents within the legal framework of the Republic of Serbia. Even though it is not explicitly mentioned in the Constitution of the Republic of Serbia⁵, several aspects of the right to privacy are regulated by this document including "spatial privacy" and "communicational privacy" (Pavlović, 2017: 225) which now also comprises digital privacy or privacy of data. These aspects of privacy are regulated in the articles 40, 41 and 42. The article 40 guarantees inviolability of home, the article 41 guarantees secrecy of correspondence and the article 42 regulates protection of personal data⁶. Furthermore, article 16 of the Constitution states that all the ratified international agreements are an integral part of the legal order of Serbia and must be directly applied.⁷

Among other international documents, Serbia has ratified Universal Declaration of Human Rights⁸, European Convention on Human Rights⁹, International Covenant on Civil and Political Rights¹⁰ and Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data¹¹ and all of these documents are regulating the right to privacy. In addition to these main legal documents, Serbia is also obliged to respect a number of directives, decisions and additional protocols which are regulating various aspects of the right to privacy.

⁵ Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, No. 48/94i 11/98

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Universal Declaration of Human Rights <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Accessed: 01.04.2018)

⁹ European Convention on Human Rights

https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (Accessed: 01.04.2018)

¹⁰ International Covenant on Civil and Political Rights

<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (Accessed: 01.04.2018)

¹¹ Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data <https://rm.coe.int/1680078b37> (Accessed: 01.04.2018)

In Serbian law, regulations for protecting the right to privacy are dispersed among various laws and sublegal acts but they are not coherent and sometimes the norms are contradicting each other. Codification is necessary in order to provide sufficient protection of personal data. The second most important problem is that the legal framework is not in line with EU legislation, especially with the General Data Protection Regulation¹². Additionally, there are also many legal loopholes and many important issues related to privacy protection are not regulated at all, while some are only partially regulated. Some important issues are only generally regulated, while the elaboration is left to ministers and their free will.

Serbia has its own Law on Protection of Personal Data (*Zakon o zaštiti podataka o ličnosti*)¹³, but it is hardly a sufficient tool in fighting against privacy breaches. This law should be the key element of the legal framework for protection of the right to privacy. However, it does not provide adequate and effective protection even though article 2 of this law guarantees this.¹⁴ The law does not address new, sophisticated methods of intrusion into privacy such as video surveillance and biometric data. It also ignores the problem of the right to be forgotten

This law cannot be analysed or applied isolated from the entire corpus of laws and sublegal acts which are or should be regulating collection and processing of personal data. Serbia does not have many important legal documents which should be in this corpus. The key question is how to commit governmental actors and other actors to refrain from intrusions into privacy. This is the main goal of the article 8 of the European Convention on Human Rights and the article 42 of the Constitution of Serbia. The law on data protection should be in line with these norms.

However, the law is ignoring its main goal to a large degree and leaves space for governmental bodies to collect and process personal data without getting a consent from persons they are referring to. The power of governmental institutions is almost unlimited which is clearly stated in the article 13 of this law which states that governmental bodies can process personal data without consent if this is necessary for preserving security, state defence, preventing crimes or prosecuting perpetrators, preserving states economic or financial interests, preventing health and morals as well as protection of rights, liberties and other public interests¹⁵

This law should be the basic law that regulates privacy protection and all other laws should be in line with it. This would provide the much needed consistency. Privacy protection is also regulated with the Law on Private Security (*Zakon o privatnom obezbeđenju*)¹⁶ which was adopted in November 2013 and it is still not being fully applied as there is no personnel licenced for this type of job. This law is not fully developed, particularly regarding sanctions because the only type of

¹² General Data Protection Regulation <https://gdpr-info.eu/> (Accessed: 01.04.2018)

¹³ *Zakon o zaštiti podataka o ličnosti*, *Službeni glasnik RS*, No. 97/08 from 27.10.2008., 104/09 - law 68/2012- decision in 107/2012

¹⁴ *Ibid.* Article 2.

¹⁵ *Ibid.* Article 13

¹⁶ *Zakon o privatnom obezbeđenju*, *Službeni glasnik RS*, No. 104/2013, No. 42/2015

punishment is a fine and this not enough to protect privacy. This law also has loopholes, but the key problem is that it does not prevent abuse of personal data because it allows collection of personal data on citizens without their consent. This is especially problematic when it comes to video and audio surveillance because even though the law prescribes that these materials can be used only for the specific purpose they were collected for¹⁷, there is no efficient methods of preventing abuse of these materials. The article 32 states that sharing these data with third parties is forbidden, but there is no efficacious protection from this. And while the law contains only general regulations, it authorises the Ministry of Internal Affairs to further regulate private security, despite the fact that the minister in charge of this can be biased. Furthermore, this law does not guarantee the right to privacy. Instead, the article 19 says that citizens' "tranquillity"¹⁸ should be preserved and it is not clear what this expression refers to.

It is visible on the first glance that security has precedence over privacy in the vast majority of Serbian laws and this already implies that public policies in Serbia are favouring security over privacy. Laws on criminal proceedings are confirming this. There are currently two different laws in Serbia which are regulating criminal proceedings: the first Criminal Procedure Code was adopted in 2001¹⁹ and it is still relevant because it is applied to a large number of proceedings which had started before the second Criminal Procedure Code has been adopted in 2011.²⁰ Both laws contain regulations on secret surveillance of the suspects. The article 232 of the Criminal Procedure Code adopted in 2001 defines the right of the Investigative Judge to prescribe measures of secret surveillance according to the suggestion of the State Prosecutor. The article 233 of the same law prescribes how should this material be treated and treats this material as the official secret.

The Criminal Procedure Code adopted in 2011 is more developed with articles 166 to 173 regulating secret surveillance. Comparative analysis of these two laws shows that the emphasis is even more on security in the second Criminal Procedure Code as it introduces more restrictions of privacy. In the first Criminal Procedure Code, police was in charge of secret surveillance and the article 173 of the second one gives authority to the Security Information Agency and the Military Security Agency. While the first law gave authority to the police to conduct surveillance and the Public Prosecutor was supervising the work of the police, the new law gives the authority to the secret services which are independent organisations and their work is not supervised by the Public Prosecutor or in fact anyone. This implies that these organisations can break the law because they are not supervised or controlled by anyone. Furthermore, according to the first law, secret surveillance could be prescribed only if a criminal offence has been committed, while the new one allow prescribing these measures even if there is only a suspicion that a certain crime might be committed.

¹⁷ Ibid. Article 32 and article 76.

¹⁸ Ibid. Article 19.

¹⁹ Zakonik o krivičnom postupku *Službeni list SRJ 70, 2001*

²⁰ Zakonik o krivičnom postupku *Službeni glasnik RS 72 2011*

Laws which are regulating activities of state security services are also very important for privacy protection and the key legal document in Serbia which has this function is the Law on the Bases Regulating Security Services of the Republic of Serbia (Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti RS)²¹. The article 5 states that the National Security Council which has the role to guide and coordinate security services in Serbia should assure "the agreed application of regulations and standards for the protection of data on person, as well as other provisions protecting human rights potentially affected by information exchange or by other operational actions"²². However, this norm is only declarative and does not offer an efficient sanctions which would enable its application. On the other hand, this law suggests that there should be sanctions which should ensure that some other functions of this Council are fully applied.

Each of the three security services in Serbia (Security Information Agency BIA, Military Security Agency VBA and Military Intelligence Agency VOA) are regulated with a separate law. When it comes to ordinary citizens and their privacy concerns, the Security Information Agency is the most important one and it is regulated by the Law on Security Information Agency (Zakon o bezbednosno-informativnoj agenciji)²³. This law stipulates that Security Information Agency is a "special organisation" which is separated from all the state bodies, while the two military security agencies are a part of the Ministry of Defence. It seems that this agency is a *sui generis* organisation which no longer belongs to the Ministry of Internal Affairs. The most important issue related to the privacy of citizens is the secret files directory.

The Law on Police (Zakon o policiji)²⁴ has a number of articles which are concerned with the right to privacy including 18, 28, 33, 47, 52, 64, 67 and 68, but the law does not mention privacy protection with regard to conducting security measures. The Law on General Administrative Procedure (Zakon o opštem pravnom postupku)²⁵ is a retrograde law because it does not regulate protection of privacy with regard to biometric documents, video surveillance or personal data on the internet or in the sphere of marketing.

3. CONCLUSION: KEY CHALLENGES TO PRIVACY PROTECTION IN SERBIA

The key question is what state's attitude towards the right to privacy really is. The analysis of the legal framework shows that Serbian laws are favouring security over privacy. The main problem is the lack of adequate legislation, but there is also the lack of mechanisms for implementing laws as it seems that the issue of privacy is

²¹ Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti RS *Službeni list RS*, No. 116/2007

²² *Ibid.* Article 5.

²³ Zakon o BIA *Službeni list RS*, No. 42/2002, 111/2009 and 65/2014

²⁴ Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS*, No. 101/2005, 63/2009

²⁵ Zakon o opštem pravnom postupku, *Službeni glasnik RS*, No. 18/2016

being systematically neglected. Even in the most aggravating cases, the punishments for privacy breaches in Serbia are low fines, between 5 and 50 thousand Serbian dinars (Poverenik, 2017: 49) which implies that privacy breaches are not considered as serious crimes.

Serbia struggles to accept the new concept of privacy of personal data. This is partially because of the habit to treat personal data as something that belongs to the state and not its citizens. This habit dates back to the social times and it is deeply embedded into the culture and everyday life which is why changing legal practices is difficult to accomplish.

The research shows that Serbia did not break away from its socialist heritage and that it is persistently favouring security over privacy. Yet, at the same time it is promoting the European concept of privacy and transforming its legal framework to be in line with EU laws. Its public policies are therefore steeped in contradiction as these two opposite understandings of the concept privacy cannot function side by side.

On the other hand, the relationship between the church and the state is changing since 2000. in Serbia, and this also has implications on privacy. In this case the country breaks away from the socialist heritage which didn't allow freedom of religion, but instead of reaffirming secularism, it is strengthening relations between the state and the church thereby de-privatising religion (Simović and Petrov, 2017: 71). Even though the Constitution proclaims the principle of secularism, the practise and the views of the Constitutional Court confirms the existing model of "cooperative separation" (ibid. 80). Separation of church and state is at the very core of the European concept of privacy ever since John Locke established two separate spheres: private and public and proclaimed the idea that one's religious views should be perceived as something private rather than public (Locke, 2010).

One of the main reasons for the lack of protection of privacy in Serbia is the fact that the citizens don't have enough information and knowledge about privacy rights (Bašić, 2017: 124). This results in numerous breaches of the right to privacy, many of which are done without individuals being aware of the fact they are breaking the law. The problem is therefore not just the lack of adequate legislation, but the lack culture of privacy. But since state's attitude towards privacy which is mirrored in its public policies has the power to influence cultural changes, it has to be perfectly clear on how it resolves conflicts between individual interests and interests of the society as a whole.

The state should have a clear criteria on how to prioritise between privacy and other values in various contexts. For example, in the context of privacy of data, "the borderline between the right to privacy and the right to free information is unclear, yet there must certainly be an established minimum to it" (Pavlović, 2017: 221). In the context of child protection in media reporting, the state should establish whether all the rights of a child including the right to privacy is to take precedence over the public interest to receive information (Stevanović, 2017: 265). And in the context of secret monitoring of communication, the state should establish a criteria to determine "the borderline between the right to privacy and the public interest to

investigate or prevent crime and collect evidence" (Kolaković-Bojović and Turanjanin, 2017: 323).

The Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection states that Serbia as a society needs to determine its attitude towards the right to privacy²⁶ and claims that Serbia is still at the very beginning of the process of implementation of European standards into its legal framework as well as "real life" (ibid. 6). However, the key question is whether Serbia really can and wants to change its attitude towards interests of an individual in general. In order to have consistent public policies and a functional legal framework, the state itself should have a strong opinion of how it perceives the concept of privacy, what it wants to do with its heritage from socialist times and whether it really wants to accept EU policies on privacy, embrace its core values and develop strategies for achieving these goals.

BIBLIOGRAPHY

Books and articles

- (1) Andrejevic, M., Burdon, M. (2015) "Defining the Sensor Society", *Television New Media* 16 (1) 19-36
- (2) Bauman, Z., Lyon, D. (2013) *Liquid Surveillance*, Cambridge: Polity Press
- (3) Bašić, G. (2017) "Pravo na privatnost u kontekstu prikupljanja podataka o etničkoj (nacionalnoj pripadnosti)", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (4) Braidotti, R. (2013) *The Posthuman*, Cambridge: Polity Press
- (5) Council of Europe (1989) *New Technologies: a challenge to privacy protection*. Strasbourg: Legal Affairs
- (6) Everett, M. (2003) The Social Life of Genes: Privacy, Property and the New Genetics, *Social Science & Medicine*, Vol. 56, Issue 1, 53-65
- (7) Garfinkel, S. (2000) *Database Nation: the Death of Privacy in the 1st Century*, Cambridge: O'Reilly
- (8) Haggerty, K. D., Ericson, R. V. (2000) "The Surveillant Assemblage", *British Journal of Sociology* Vol. 51, No. 4, 605-622
- (9) Heller, C. (2011) *Post-Privacy: Prima leben ohne Privatsphäre*, München: Verlag C.H. Beck oHG
- (10) Kardelj, E. (1977) *Pravci razvoja političkog Sistema socijalističkog samoupravljanja*. Beograd: Izdavački centar Komunist
- (11) Kolaković-Bojović, M., Turanjanin, V. (2017) "Secret Monitoring of Communication as a Special Investigation Technique in Focus of the European Court of Human Rights", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

²⁶ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2017/2017CirGodisnjiIzvestaj.pdf> (Accessed 01.04.2018)

- (12) Lazić, M. and Cvejić, S. (2014) "Class and Values in Postsocialist Transformation in Serbia", *International Journal of Sociology*, 37:3, p. 54-74
- (13) Levi, M. and Wall, D. S. (2004) "Technologies, Security and Privacy in the post 9/11 European Information Society" *Journal of Law and Society*, Vol. 31, No. 2 str. 194 – 220
- (14) Locke, John. (2010) *Two Treatises on Government*. London: Printed for R. Butler, etc., 1821; <http://www.bartleby.com/169/> (Pristupljeno: 06.05.2018)
- (15) Lyon, D. (1994) *The Electronic Eye: the Rise of Surveillance Society*. Mennapolis: University of Minestota Press
- (16) Milanović, N. (2013) "Osnovne komponente reproduktivnih politika u Istočnoj Evropi i Srbiji" *Етнолошко-антрополошке свеске* 22, (н.с.) 11
- (17) Murakami Wood, D. (2009) "The Surveillance Society: Questions of History, Place and Culture", *European Journal of Criminology* 6 (2) 179-194
- (18) Pavlović, Z. (2017) "The Right to Privacy – Challenges of New Commitments", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (19) Petrescu, M. & Krishen, A.S. J Market Anal (2018) <https://doi.org/10.1057/s41270-018-0034-x> (Accessed: 13.05.2018.)
- (20) Pirc Musar, N. (2009) *Vodič kroz zakon o zaštiti podataka o ličnosti*. Beograd: Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti
- (21) Popović, M., Timotijević, M. and Ristović, M. (2011) *Istorija privatnog života u Srba*. Beograd: Clio
- (22) Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti <https://www.poverenik.rs/images/stories/dokumentacija-nova/izvestajiPoverenika/2017/2017CirGodisnjiIzvestaj.pdf> (Accessed: 13. 05. 2018)
- (23) Schaar, P. (2009) *Das Ende der Privatsphäre, München*, Wilhelm Goldmann Verlag
- (24) Schramm, J. (2012) *Klick mich: Bekenntnisse einer Internet Exhibitionistin*, München: Knaus
- (25) Simović, D., Petrov, V. (2017) "Načelo svetovnosti i sloboda veroispovesti – deprivatizacija religije u Republici Srbiji", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (26) Stevanović, I. (2017) "The Right to Privacy of a Child and Media in the Republic of Serbia in the Context of the Protection of Children Labour Abuse and Exploitation", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (27) Stevanović, J. (2007) "Reproduktivna prava u Srbiji", *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka* Heinrich Boll Stiftung
- (28) Streltsov, I. (2017) "Regulation of Privacy in Public Law", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (29) Šeks, V (1989) "Jugoslavija i međunarodni pravni dokumenti o pravima čovjeka". *Revija za sociologiju*, Vol. 20 No. 3-4
- (30) Walters, G. (2002) *Human Rights in an Information Age: A Philosophical Analysis*. Toronto: University of Toronto Press
- (31) Weber, R. H., Weber, R. (2010) *Internet of Things, Legal Perspectives*, Berlin, Heidelberg: Springer Verlag

Legal documents:

- (32) Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data <https://rm.coe.int/1680078b37> (Accessed: 13.05.2018)
- (33) General Data Protection Regulation <https://gdpr-info.eu/> (Accessed: 13.05.2018)
- (34) European Convention on Human Rights https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (Accessed: 13.05.2018)
- (35) International Covenant on Civil and Political Rights <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (Accessed:13.05.2018)
- (36) Universal Declaration of Human Rights <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Accessed: 13.05.2018)
- (37) Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (1974) Beograd: Savremena Administracija
- (38) Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, No. 48/94i 11/98
- (39) Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Službeni glasnik RS*, No. 97/08 from 27.10.2008., 104/09 - law 68/2012- decision in 107/2012
- (40) Zakon o policiji, *Službeni glasnik RS*, No. 101/2005, 63/2009
- (41) Zakon o opštem pravnom postupku, *Službeni glasnik RS*, No. 18/2016
- (42) Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti RS *Službeni glasnik RS*, No. 116/2007
- (43) Zakon o BIA *Službeni list RS*, No. 42/2002, 111/2009 and 65/2014
- (44) Zakon o privatnom obezbeđenju, *Službeni glasnik RS*, No. 104/2013, No. 42/2015
- (45) Zakonik o krivičnom postupku *Službeni list SRJ 70, 2001*
- (46) Zakonik o krivičnom postupku *Službeni glasnik RS 72 2011*

REDEFINISANJE PRIVATNOSTI U SRBIJI: IZAZOV ZA JAVNE POLITIKE

Jedan od ključnih uzroka kršenja prava na privatnost u Srbiji je nedostatak razvijene strategije i jasno određenog pristupa zaštiti privatnosti. Zbog nasleđa socijalizma koji je privatnosti uređivao samo restriktivno na jednoj strani i uticaja EU koja nameće zapadni model privatnosti na drugoj strani, Srbija nema jasno definisanu politiku privatnosti već se neprestano kreće između ova dva pola. Cilj ovog rada je da analizira izazove pred kojima se Srbija nalazi u pogledu definisanja privatnosti kroz svoje javne politike i da istakne značaj zauzimanja jasno određenog stava prema privatnosti kao ljudskom pravu, naročito s obzirom na kontekst privatnosti podataka o našim "digitalnim dvojincima" koji su izloženije i ranjivije verzije nas samih.

KLJUČNE REČI: privatnost / pravo na privatnost / privatnost podataka / javne politike / socijalizam

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 1 / 115-129
Pregledni naučni rad
UDK: 343.97

ZNAČAJ POVEZIVANJA ORGANIZOVANIH KRIMINALNIH STRUKTURA I POLITIČKE ELITE*

Aleksandar Stevanović*

U nastojanjima da se definiše organizovani kriminalitet, povezanost organizovanih kriminalnih struktura sa državnim strukturama se razmatra kao jedan od ključnih elemenata ovog fenomena. Kako je suština pojma organizovanog kriminala u tome da je reč o kriminalu koji je povezan sa postojanjem kriminalne organizacije kao entiteta koji stoji iza činjenja krivičnih dela, obezbeđivanje zaštite od progona je aspekt funkcionisanja tog entiteta koji ultimativno određuje njegovu uspešnost. S obzirom da je strukturna zaštita od progona moguća samo na osnovu ostvarivanja uticaja na vršenje javne moći koja omogućava i usmerava taj progon, ključno za obezbeđivanje odvijanja kriminalnih aktivnosti je srastanje "organizovanog kriminala" i institucija što se manifestuje kao delovanje političke elite. Autor u radu predstavlja različite modalitete povezivanja organizovanih kriminalnih struktura i političke elite sa ciljem da doprinese boljem razumevanju posledica takvog povezivanja ukazivanjem na efekte koje organizovani kriminalitet proizvodi posmatrano u kontekstu legitimnih očekivanja od aktera u društvenim transakcijama u vezi sa političkim procesima.

KLJUČNE REČI: organizovani kriminalitet / država / politička elita / povezanost / korupcija

* Naučni rad je izveden iz autorove master teze pod nazivom "Veze organizovanog kriminaliteta sa nosiocima vlasti" koja je odbranjena 2018. godine na Univerzitetu u Beogradu.

* E-mail: aleksandar.stevanovic993@gmail.com

UVODNA RAZMATRANJA

Konceptualizacija fenomenološkog pojma organizovanog kriminaliteta predmet je brojnih razmatranja. Ovakvu stvarnost Jay Albanese jezgrovito opisuje navodeći da postoji onoliko definicija organizovanog kriminaliteta koliko postoji autora koji o njemu pišu (Albanese, 2000: 410). Iako neki teoretičari, u nastojanju da odrede pojam organizovanog kriminaliteta, stavljaju u prvi plan njegov delatnosni aspekt, objašnjavajući organizovani kriminalitet isticanjem specifičnih aktivnosti, u savremenom teorijskom diskursu dominira ideja o postojanju kriminalne organizacije kao neophodnom elementu koji određuje pojam organizovanog kriminaliteta.

S obzirom na ulogu koju država ima u usmeravanju društvenih procesa i odnosa, povezivanje organizovanih kriminalnih kolektiviteta sa državnom strukturom se može smatrati glavnim elementom "menadžmenta rizika" u kriminalnom preduzetništvu. Kako se određivanje suštine pojma organizovanog kriminaliteta ne iscrpljuje u samom postojanju kriminalne organizacije, u teoriji se i razmatra povezanost organizovanih kriminalnih struktura sa državnim aparatom kao *modus operandi* organizovanog kriminaliteta ili, čak, kao njegova sekundarna osobina. (Kinney, 1996: 203; Beare, 1998: 134; Van Dijk, 2008: 157). Komparativni pristup teorijskim uvidima o organizovanom kriminalitetu omogućava zaključivanje da njegova sprega sa državom čini krucijalni element ovog fenomena, odn. restriktivno shvatanje pojma organizovanog kriminaliteta ga svodi na uspostavljanje veza sa državnim strukturama (Vold, 1958, 31; Čirić, 2005: 265).¹

Iako je korumpiranje javnih službenika važno za obavljanje organizovanih kriminalnih aktivnosti, jedan deo teoretičara izražava skepsu da se kao konstitutivni element organizovanog kriminaliteta eksplicitno označi povezanost sa državom u vidu uspostavljanja veza sa njenim istaknutim i uticajnim predstavnicima sa značajnim korpusom javnih ovlašćenja.² Argumenti na kojima se zasniva ova skepsa su u vezi sa istorijskom perspektivom fenomenologije organizovanog kriminaliteta. U vreme kada su u Sjedinjenim Američkim Državama (dalje u tekstu skraćeno: SAD)

¹ U poređna analiza koju je inicijalno izvršio Frank Hagan, a koju je Jay Albanese kasnije dopunio obradom desetina definicija organizovanog kriminaliteta, pokazala je da autori pri definisanju organizovanog kriminaliteta koriste 11 različitih elemenata (Albanese, 2000: 411). Pored sticanja materijalne dobiti kao cilja kriminalne organizacije, korupcija se kao način obezbeđivanja zaštite od primene kirvičnog zakonodavstva pojavljuje kao najčešće navodeni aspekt pri određivanju organizovanog kriminaliteta.

² Uticaj političkih aspiracija na shvatanja organizovanog kriminaliteta odavno je predmet mnogobrojnih studija i naučnih radova. Na primer, grupa autora iz think-tank organizacije Centar za demokratske studije (*Center for the Study of Democracy*) koja okuplja eksperte u Bugarskoj, nastojala je da utvrdi razloge zbog kojih postoji veoma mali broj studija koje analiziraju odnose između kriminalnih i državnih struktura, koji su utkani u samu srž organizovanog kriminaliteta kao pojma. Ograničavajući svoje istraživanje na države članice Evropske unije kojoj kao supranacionalnoj strukturi pripada i Bugarska, eskeprti Centra za demokratske studije su došli do sledećih zaključaka: ukoliko vlade sprovode takva istraživanja, rezultati se uglavnom ne objavljuju, jer mogu biti veoma osetljivi; većina kriminoloških istraživanja je bazirana na zvaničnim, policijskim ili sudskim podacima; većina istraživanja organizovanog kriminaliteta sprovodi se u okviru odgovarajućih institucija koje su u nadležnosti države i samim tim mogu i uticati na ishod dobijenih rezultata i zaključaka (Gounev, Bezlov, 2010: 33).

dominantan položaj u kriminalnoj supkulturi imali prvo Irci, a potom i Jevreji i Italijani, organizovani kriminalitet je smatran etničkim konstruktom koji su američke vlasti nastojale da prikažu kao nešto što nije izvorno američko. Za vreme Hladnog rata u XX veku, organizovani kriminalitet se vezivao za ideologiju i politički sistem "dekadentnog zapada" ili "dekadentnog istoka" sa ciljem da politički i kulturno diskredituje vladajući sistem sa "one strane Gvozdena zavese".³

Razmatranje fenomena rastuće očigledne nesrazmere između legalnih novčanih primanja i životnog stila političke i ekonomske elite, kao i fenomen da su pojedine države u potpunosti prilagodile svoj politički i privredni ambijent svetu kriminala, navodi na zaključak da preduzetnici iz ilegalne sfere u vršenju svojih aktivnosti mogu računati na saradnju i zaštitu predstavnika institucija. Takve društvene, ekonomske i političke anomalije mogle bi se označiti kao "nelogičnosti" koje predstavljaju jasne indikatore da u određenom društvu postoji sprega kriminala i države. Međutim, iskustveno se pokazalo da pojavni oblici veza organizovanog kriminaliteta i vlasti nisu uvek upadljivi golom oku. Te veze se ponekad sastoje od mreža suptilnih odnosa čije manifestacije nisu očigledne, a koje kao krajnji rezultat generišu strukturalno negativne posledice kao što su siromaštvo, nezaposlenost, privredni gubici itd.

1. TRANSFORMACIJA ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U KONTEKSTU NJEGOVE POVEZANOSTI SA DRŽAVOM I NJENIM PREDSTAVNICIMA

Organizovani kriminalitet od svog nastajanja nije bio lišen političke konotacije i interakcije sa državom i predstavnicima njene vlasti, iako ga mnoge savremene definicije odvrćaju od političke sfere i okreću isključivo ka ekonomskoj (Pavićević, Bulatović, 2017:44). Imajući ovo u vidu, organizovani kriminalitet se prepoznaje i kao "socijalni banditizam", odn. pokret politički motivisane pobune pojedinaca i kolektiviteta koji smatraju da im država onemogućava ostvarivanje, pre svega političkih prava (Pavićević, Bulatović, 2017:44). U prekapitalističkom društvu za koje se primarno vezuje fenomen "socijalnog banditizma", neslaganje sa dominantnim i nametnutim društvenim normama uglavnom se ispoljavalo kroz vid ne-državnog rata, odnosno kontinuiranih napada na ekonomske i privredne resurse države i političke simbole moći. Na taj način, grupe pobunjenika, odnosno "socijalnih bandita" koji su od strane države bili označavani kao kriminalci, uspevale su da se domognu značajnih materijalnih sredstava i obezbede sebi uticaj na određene društvene tokove. Ipak, oni nisu uspevali da trajnije vrše svoje aktivnosti i stiču ekonomsku moć paralelno sa postojanjem države i njene vlasti čije su norme kršili, kao što to čine savremene organizovane kriminalne grupe.

³ Jedan od najznačajnijih britanskih političara u novijoj istoriji, Winston Churchill je popularizovao izraz "Gvozdena zavesa" misleći na granicu koja je simbolično, ideološki i fizički podelila Evropu na dva odvojena dela, istočni i zapadni deo, od kraja Drugog svetskog rata do kraja Hladnog rata, otprilike od 1945. do 1990.

Bande pobunjenika kao preteče modernih organizovanih kriminalnih grupa, dugovale su svoju efemernost konfrontirajućem stavu prema državi i njenoj zvaničnoj vlasti. Evoluiranje "socijalnog banditizma" u "organizovani kriminalitet" zahtevalo je promenu percepcije međusobnih odnosa, kako bandi, tako i države. Kada su počeli da shvataju da jedni drugima mogu biti od koristi i formirati svojevrsnu "simbiotičku vezu" time je bio ispunjen i ključni preduslov za nastanak i razvoj fenomena koji danas nazivamo organizovanim kriminalitetom. Cyrile Fijnaut navodi primer Velike holandske bande (*The Grote Nederlandse Bende*), koja je krajem XVIII veka bila aktivna i posedovala gotovo sve osobine današnje organizovane kriminalne grupe mafijaškog tipa (1998: 67).⁴

U literaturi o organizovanom kriminalitetu kao prvo kriminalno udruženje navodi se grupa koju je u Engleskoj, u XVIII veku, predvodio Jonathan Wild a koja je kriminalno delovala uživajući patronat tadašnjeg engleskog kralja, tj. *de facto*, bila pod zaštitom države (Ćirić, 2005: 272).⁵ Sicilijanska mafija za koju brojni autori vezuju i nastanak organizovanog kriminaliteta u savremenom obliku, svoj uspon je i društveni uticaj takođe je društveni uticaj dugovala različitim oblicima povezivanja sa državom i njenim predstavnicima (Abadinsky, 2016: 65). Pišući o istorijskom razvoju organizovanog kriminaliteta, Howard Abadinsky navodi tzv. "barone-pljačkaše" kao preteču organizovanog kriminaliteta u SAD ukazujući da su se svi oni obogatili korumpirajući vladine službenike uz formiranje monopola na tržištu u zavisnosti od vrste delatnosti kojom su se bavili (1990: 65).⁶

Formiranje tržišta i procesi urbanizacije koji se smatraju najvažnijim društveno-ekonomskim uslovima za nastanak organizovanog kriminaliteta doprineli su ekspanziji "poslovnih" odnosa državnih i kriminalnih struktura (Howell, Moore, 2010: 23). Sa razvojem građanskog sloja društva i uspostavljanjem parlamentarizma i građanske demokratije, javnopravljачke odluke su se donosile u više ili manje transparentnim postupcima koji su podrazumevali određeni stepen kontrole i učešća građana. Percepcija o odnosu pojedinac-država se menja, javljaju se objašnjenja utemeljena na teoriji društvenog ugovora koji državu pretpostavlja pojedincu i njenu svrhu vidi u obezbeđivanju blagostanja građanima. U tom smislu, država je na izvestan način postala ograničena u svom postupanju i više se nije mogla pozivati na državni razlog, višu silu ili naprosto odluku vladara u koju se nije smelo dirati. Promena političkog i privrednog ambijenta kao prateću pojavu je donela i zbližavanje države i njenih predstavnika sa kriminalnim strukturama. Od pojave prvih organizovanih kriminalnih grupa, država nastoji da svoje ciljeve koji odudaraju od proklamovanih principa vladavine prava i pravne države, ostvaruje posredstvom

⁴ Ovaj sindikat fleksibilno organizovanih bandi je bio potpuno stopljen sa društvenom sredinom, imao je utvrđenu hijerarhiju i sistem regrutacije i disciplinovanja članstva, kao i razvijenu međunarodnu delatnost. Međutim, Velikoj holandskoj bandi ipak nedostajala systemska saradnja i povezanost sa državom, te je mehanizam represivne formalne socijalne kontrole učinio da ove bande udružene u veliki i nekada moćan sindikat više nikada ne povrate "stari sjaj".

⁵ Tek kada je kralj George I preminuo, usledilo je hapšenje i pogubljenje vođe kriminalne organizacije.

⁶ On u tom kontekstu pominje imena poput John Jacob Astora-a, Cornelius Vanderbilta-a, Leland Stanford-a, John Rockefeller-a i mnogih drugih.

tih grupa i u sprezi sa njima, u tajnosti, nudeći zauzvrat pogodnosti koje su usmerene na omogućavanje nesmetanog obavljanja ilegalnih privrednih aktivnosti. Vremenom su na taj način mnoge organizovane kriminalne strukture postale finansijski izuzetno moćne što im je omogućilo snažan upliv u politiku i mogućnost kontrolisanja političko-ekonomskih aktivnosti u društvu.

Važan trenutak u formiranju "kriminalno-političke simbioze" bio je i period nakon Drugog svetskog rata koji je doneo novu geopolitičku preraspodelu snaga. U novonastaloj podeli koja se svela na rivalitet "istoka" i "zapada", postepeno se formirao permanentni sukob dva suprotstavljena društveno-ekonomska modela. Takve okolnosti su stvorile i mogućnost da organizovane kriminalne grupe u većoj meri saraduju sa vladama svojih država, budući da se pokazalo da je korišćenje njihovih usluga bilo daleko efikasnije nego angažovanje vojnih snaga koje bi moglo dovesti do sukoba većih razmera što nije pogodovalo nijednoj strani. To je naročito bio slučaj u godinama krajem prethodne decenije XX veka koje su bile uvod u krupne političke promene jer su kao rezultat donele uspostavljanje dominacije "zapadnog" obrasca oličenog u demokratiji, kapitalizmu i slobodnom tržištu. Takvo stanje stvari je dodatno otvorilo prostor za saradnju, ne samo u državama zapadne provenijencije, već i u onim koje su otpočele sa procesom tzv. "demokratizacije" koja je između ostalog, podrazumevala i uvođenje višepartijskog sistema. Novonastale političke snage i pretendenti na vlast nastojali su da obezbede sebi novčana sredstva koja je organizovani kriminalitet postepeno sticao "naplaćujući" državi svoje usluge. To je značilo i širenje delokruga organizovanih kriminalnih grupa koje na taj način postepeno počinju da se uključuju u politički i privredni sistem države postajući važan faktor njenog funkcionisanja.

2. BITNE KARAKTERISTIKE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA I POVEZIVANJE SA DRŽAVOM

Organizovanost kriminalne grupe kao osobenost kriminalne organizacije predmet je različitih teorijskih razmatranja. Za pojedine autore je organizovanost ključna karakteristika organizovanog kriminaliteta, što potvrđuje konstatacija da, bez obzira na percepciju organizovanog kriminaliteta od strane šire i akademske javnosti, stepen organizovanosti utiče na to da li će se određena grupa smatrati organizovanom kriminalnom grupom (Newell, 2008: 24).⁷ Ovakav stav, prema kojem za razliku od

⁷ Na sličnom stanovištu su i mnoga normativna određenja organizovanog kriminaliteta. Tako i Krivični zakonik Republike Srbije u članu 112 stav 35 definiše organizovanu kriminalnu grupu kao "...grupu od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi." U stavu 22 istog člana domaći KZ određuje i pojam obične grupe ističući da nju čine "...najmanje tri lica povezanih radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih dela koja ne mora da ima definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu." Iz zakonskog određenja obične grupe se vidi intencija zakonodavca da je akcenat pri definisanju organizovane kriminalne grupe zapravo na njenom organizacionom aspektu, odnosno definisanim ulogama članova, kontinuitetu članstva i razvijenoj strukturi.

konvencionalnog kriminaliteta, organizovanost u vršenju krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe predstavlja najvažniji element koji izdvaja i definiše takvu grupu, relativizuje se navodima da "određenu organizovanost ispoljavaju čak i dve drugarice koje odluče da iz prodavnice ukradu kakvu sitnicu" (Cressey, 1972:12). Terorističke grupe, takođe, ispoljavaju veliki stepen organizovanosti pri vršenju svojih aktivnosti što dodatno otežava precizno određivanje pojma organizovanog kriminaliteta isključivo na osnovu njemu inherentne organizovanosti u vršenju delatnosti (Simeunović, 2009: 87). Budući da diferencijacija organizovanih i terorističkih grupa preko njihovog organizacionog aspekta ne daje naročite rezultate, kao glavna doktrinarna razlika ističe se njihov odnos prema državi i njenim organima (Bošković, 1998: 64). Organizovane kriminalne grupe će zarad postizanja svojih profitno motivisanih ciljeva težiti da od države dobiju pomoć i zaštitu, što dalje implicira da njima u odnosima sa državom odgovara *status quo*, jer na taj način mogu lakše da obavljaju svoje aktivnosti, dok terorizam nastoji da ovo stanje prekine i državnu vlast potpuno sruši i promeni prema svojim nahođenjima. Slikovito objašnjenje ovih relacija daje Đorđe Ignjatović navodeći da se "terorizam može uporediti sa lasicom koja kada uđe u kokošinjac nastoji da sve unutra pojede i uništi, dok se organizovani kriminalitet može posmatrati kao pijavica koja teži da se nakači na organizam i iz njega crpi sve ono što bi mu moglo biti od koristi i funkcioniše paralelno sa njim".

Analizirajući glavne aktere u lancu krijumčarenja cigareta, Klaus von Lampe zaključuje da su oni uglavnom mala preduzeća sa jednostavnom strukturom i fleksibilnom organizacijom kao i pojedinačni "preduzetnici" (Von Lampe, 2003:59). Lettizia Paoli deli ovaj stav na osnovu rezultata sopstvenih istraživanja o tržištu krijumčarenja i dilovanja droga (Lettizia Paoli, 2003: 20). Dominantnu formu kriminalnog organizovanja danas čini "ekipa" privremenog karaktera koju čini manji broj članova i čije je hijerarhijsko ustrojstvo labavo.⁸ Aleksandra Bulatović napominje da je specifičnost XXI veka, kada je u pitanju struktura i organizacija organizovanih kriminalnih grupa, formiranje strukturnih mreža oko konkretnih projekata i kratkoročnih planova što bi se u skladu sa poslovnom terminologijom moglo uporediti sa *Joint Venture* udruživanjem (Bulatović, 2016: 74).

Savremena forma organizovanih kriminalnih grupa, po ustrojstvu, sve više podseća na preduzeće imajući u vidu aktuelnu tendencija napuštanja forme kriminalne organizacije mafijaškog tipa koja podrazumeva snažnu hijerarhiju i organizacionu strukturu uz postojanje posebnog kriminalnog identiteta i potkulture.⁹ Takav fenomenološki preobražaj ukazuje da nije opravdano praviti značajne razlike između organizovanog kriminaliteta i kriminaliteta belog okovratnika i korporacijskog

⁸ Mnogi autori u svojim radovima ukazuju da se mafija zapravo može izjednačiti sa privrednim preduzećem (Passas, Nelken, 1993: 232; Sutherland, Cressey, 1970: 223).

⁹ Još je 1929. godine u SAD, komisija na čijem čelu je bio George Wickersham je ispitujući uzroke kriminaliteta u SAD, organizovani kriminalitet odredila kao vid kriminalnog preduzetništva (prema Bulatović, 2016:10).

kriminaliteta.¹⁰ Istraživanja pokazuju da najnovije tendencije u definisanju organizovanog kriminaliteta i određivanju obima i vrste kriminalne delatnosti koju on podrazumeva idu ka tome da se onim tradicionalnim delatnostima (krivičnim delima) kao što su poslovi sa drogom, prostitucija, trgovina ljudima i slično, dodaju i ona koja su karakteristična za kriminalitet belog okovratnika poput poreskih utaja, izigravanja pravila o javnim nabavkama, pronevera i finansijskih prevara (Gounev, Bezlov, 2010: 44).

U svetlu savremenih okolnosti i transformacije organizovanog kriminaliteta, pored analiziranja ustrojstva kriminalnih grupa, značajno je i razmatrati njihove delatnosti u pravcu obezbeđivanja systemske povezanosti (saradnje, zaštite) sa državom kao subjektom koji na legalnoj osnovi uređuje i usmerava društvene odnose.¹¹ Ta povezanost bi kriminalnoj grupi trebalo da obezbedi kontrolu nad tržištem u okviru kojeg grupa posluje, infiltriranje u legalan biznis i sticanje imuniteta od krivičnog gonjenja. Bez ispunjenja tih uslova, kriminalna aktivnost određene grupe bi se teško mogla podvesti pod organizovani kriminalitet.

Upravo su težnja ka uspostavljanju kontrolne pozicije, infiltriranju u legalno poslovanje i obezbeđivanju "faktičkog imuniteta" od gonjenja državnih organa, karakteristike organizovanog kriminaliteta koje ga nužno upućuju na povezivanje sa državom. Teško je zamisliti da kriminalna grupa može samo na osnovu ekonomskih i tržišnih kretanja sebi obezbediti "povlašćenu" poziciju na tržištu. Za to je potrebna aktivnost države koja se uglavnom svodi na donošenje "naručenih" propisa i neprimenjivanje postojećih, te selektivno suzbijanje konkurentskih kriminalnih organizacija. Infiltriranje "kriminalne imovine" u legalne tokove i prikrivanje "prljavog" porekla novca, može se označiti kao krajnji cilj organizovanih kriminalnih grupa budući da na taj način njeni članovi mogu nesmetano da troše sredstava pribavljena vršenjem nelegalnih aktivnosti.¹² Ipak, za zatvaranje ovog kriminalnog kruga potrebna je država. Osnivanje fiktivnih kompanija, otvaranje fiktivnih računa i fingiranje isplata i uplata, što predstavljaju glavne metode "pranja novca", sa sobom nosi velike rizike i mogućnosti za razotkrivanje. Iz tog razloga je potrebno obezbediti da država ili aktivno podrži te aktivnosti kriminalnih grupa ili da se ponaša pasivno prema utvrđenim nezakonitostima u poslovanju kompanija i uopšte obavljanju delatnosti koje imaju za cilj da "kriminalnu imovinu" uvedu u legalne tokove.

¹⁰ Određene, teorijske, razlike ipak postoje i one se najpre mogu primetiti ako se uzme u obzir da kriminalitet belog okovratnika predstavlja vršenje krivičnih dela od strane lica koja su inicijalno bila legalnom u biznisu, ali se u datom momentu odluče da prekrše zakon, dok organizovani kriminalitet podrazumeva nelegalne aktivnosti od samog početka. Takođe, u literaturi se navodi da kriminalitet belog okovratnika ne podrazumeva spremnost na vršenje nasilja kao "pregovaračkog argumenta" koji klasični organizovani kriminalitet lakše koristi (Fijnaut *et al* eds., 1998:67)

¹¹ Sistemsku povezanost u ovom smislu ne treba razumeti kao svakodnevno održavanje odnosa, a još manje kao svakodnevno preduzimanje zajedničkih aktivnosti. Uspostavljanje sistemskog funkcionisanja kriminalno-političke mreže pre svega znači da kada god se ukaže potreba za saradnjom, svako od uključenih aktera zna šta treba da radi prema unapred postignutom dogovoru i ustaljenom modelu. Primera radi, ko se angažuje za određenu oblast, sa kakvim će se informacijama izlaziti u javnost, na koji način se skrivaju dokazi i tome slično.

¹² Vidi više o pojmu u: Bulatović, 2016: 91-99.

Konačno, izbegavanje krivičnog gonjenja (kao i svih drugi upravnih i sudskih postupaka koji mogu utvrditi i sankcionisati nezakonite radnje kriminalne grupe) i dalje se može označiti kao najsigurniji oblik zaštite aktivnosti i imovine organizovane kriminalne grupe. Jasno je da se to može na najefikasniji način ostvariti povezivanjem sa državom koja jedina ima legitimni monopol nad upotrebom sile i *ius puniendi*, odnosno, povezivanjem sa predstavnicima njene vlasti koji raspolažu represivnim ovlašćenjima.

3. PRIRODA I OBLICI POVEZANOSTI SA DRŽAVOM I ULOGA KOJU ONA IMA U FUNKCIONISANJU KRIMINALNE GRUPE

Povezanost države i organizovanih kriminalnih struktura se u literaturi definiše kao odnos različitih nivoa i modaliteta saradnje u različitim oblastima (Bulatović, 2016: 119). Ona se, po pravilu, ispoljava u vidu uspostavljenih interaktivnih odnosa različitog stepena jačine, koji u slučaju organizovanog kriminaliteta i vlasti mogu varirati od povremene i fleksibilne saradnje, pa sve do aktivne i kontinuirane saradnje članova podzemlja i državnih organa. Činjenica da ne postoje prepreke da se određeni nosilac državne vlasti tretira i kao član organizovane kriminalne grupe ukoliko njegova uloga u njoj i ostali elementi to opravdavaju, otvara pitanje mogućnosti da jedna organizovana kriminalna grupa bude sastavljena isključivo od lica koja su ujedno i predstavnici državne vlasti. Pri tom je od manje važnosti da li su oni kooptirani u državne organe od strane postojećih kriminalnih grupa ili su nakon postavljenja na položaj ili izbora na funkciju uvideli da svoju moć donošenja odluka od javnog značaja mogu bolje kapitalizovati bavljenjem kriminalom, nego platom i socijalnim statusom koji prati javnu funkciju. To ukazuje da se često i ne može govoriti o bilo kakvoj povezanosti organizovanih kriminalnih grupa i predstavnika države budući da nije retka pojava da se lica koja su legalni subjekti vlasti, na organizovan način bave kriminalnim aktivnostima. Otuda u literaturi i postoji klasifikacija organizovanih kriminalnih grupa koja razlikuje systemske koje čine isključivo nosioci vlasti, vansystemske, koje čine lica bez bilo kakvih državnih prerogativa i mešovite (Šaljić, 2015: 122).

Značaj socijalnog kapitala koji se manifestuje kroz sticanje i održavanje društvenih u odnosa i kontakata u literaturi se smatra i važnijim resursom kriminalne grupe nego što je to posedovanje materijalnih sredstava (Hall, Antonopoulos, 2015:115). Navodi se da se na taj način obezbeđuje baza klijenata i ostalih saradnika koji olakšavaju i pomažu kriminalnu delatnost grupe. Ipak, u smislu značaja socijalnog kapitala, najpre treba shvatiti uspostavljanje kontakata i odnosa sa pojedinim predstavnicima državne vlasti ili širom državnom strukturom, jer povezanost sa njima ima najveći kapacitet da obezbedi zaštitu i uspon u funkcionisanju i obavljanju aktivnosti organizovane kriminalne grupe.

Povezivanje kriminalnih i državnih struktura se odvija na dve relacije, odnosno na dva nivoa. U prvom slučaju, radi se o povezivanju sa pojedinim predstavnicima državne vlasti ili pripadnicima političke elite koji su vođeni svojim privatnim, po pravilu materijalnim interesom. To povezivanje se najčešće uspostavlja korupcijom,

a ređe ucenama i zastrašivanjem i ne mora biti nužno u skladu sa eventualnom širom političkom platformom koja predviđa korišćenje usluga organizovanog kriminaliteta. U drugom slučaju, povezivanje se vrši kao deo političke strategije države i njene vlasti, a koje ne mora biti isključivo motivisano ličnim finansijskim i političkim aspiracijama onih koji čine javnu vlast. Takvo povezivanje se uglavnom uspostavlja tako što se određena kriminalna grupa obaveže da za državu obavi kakav "prljav" ili drugi posao od značaja za državu ili njene predstavnike.

Interes koji kriminalne strukture imaju u povezivanju sa državom i njenim aparatom jeste da zaštite i unaprede svoju profitno motivisanu delatnost i obezbede kontinuitet svoje organizacije i aktivnosti, odnosno, kako navodi Aleksandra Bulatović, da "organizovane kriminalne grupe uspostavljaju odnose sa legalnom sferom zbog potrebe da se zaštiti nelegalno tržište" (Bulatović, 2016: 119). Time se zapravo i iscrpljuje uloga koju povezivanje sa državom ima za organizovanu kriminalnu grupu. Interesi pojedinaca iz političke elite se u najvećem broju slučajeva svode na sticanje materijalne koristi. Međutim, interesi koje država, na osnovu šire političke orijentacije i agende ima za povezivanje sa kriminalnim organizacijama, mogu biti krajnje kompleksni i ambivalentni, izazivajući pri tom oprečne stavove kada se radi o etičkoj oceni i legitimnosti takvog postupanja.

Usluge koje država traži od struktura organizovanog kriminaliteta često se odnose na pomoć u zadržavanju vlasti po svaku cenu i obračun sa opozicijom. Finansiranje političkih kampanja i stranaka odavno je postalo sveprisutna pojava, naročito od kada je model liberalne i demokratske države postao dominantan državno-politički sistem (Ćirić, 2005: 266). Moisei Yakovlevich Ostrogorski je analizirajući načine finansiranja savremenih političkih stranaka primetio da oni obiluju koruptivnim odnosima koji nastaju usled potrebe politike za velikim količinama novca (Stojiljković, 2013: 149). Peter Lupsha je posebno isticao da je upotreba kriminalnih grupa u cilju razbijanja opozicionih snaga jedna od najčešćih političkih pojava u modernoj istoriji SAD. Isti autor dalje navodi da to nije samo slučaj u SAD, već u gotovo svim današnjim državama, navodeći primere Francuske vlade koja je koristila korzikansko "podzemlje" za obračun sa komunističkim pokretom, japanskih vlasti koje su se naročito nakon Drugog svetskog rata služile uslugama Jakuza, kao i mnoge druge (Lupscha, 1988:2). Države neretko posežu za uslugama organizovanih kriminalnih grupa i u slučaju političkih, ekonomskih i vojnih sukoba sa drugim državama. Eklatnatan primer za to je Drugi svetski rat koji će ostati upamćen i po ogromnoj pomoći koju je Mafija pružila američkim vojnicima prilikom iskrcavanja na Siciliju.¹³ David Friedrichs navodi da je SAD uz pomoć kriminalnih struktura, u periodu Hladnog rata, ali i posle njega, bivala umešana u rušenje stranih režima koji nisu pogodovali ekonomskim interesima američkih kompanija koje su težile da prošire svoje tržište (Friedrichs, 2009: 160).

¹³ Glavni inspirator organizovane pomoći koju su saveznicima pružili italijanski mafijaši bio je Lucky Luciano, koji je zauzvrat dobio uslovni otpust iz američkog zatvora i mogućnost da se vrati na Siciliju, odakle je neometano vodio svoje kriminalne poslove sve do svoje smrti 1962. godine.

Državni interes može podrazumevati i pragmatično obraćanje bogatim organizovanim kriminalnim strukturama u cilju dobijanja novčanih sredstava ne bi li se obezbedio tzv. "socijalni mir" preusmeravanjem dela tog novca ka aktuelnim potrebama društva, što umanjuje mogućnost socijalnih nemira i nereda u državi. Novac koji generiše organizovano kriminalno poslovanje se neretko koristi za lobiranje za određeni državni interes na međunarodnom nivou, otplate spoljnih dugova, aktivnosti obavestajnih i kontra-obavestajnih službi, investiranje u privredu i otvaranje novih radnih mesta i tome slično. Jovan Ćirić to naziva pragmatizmom i makijavelizmom za kojim država poseže nadajući se da će stvorenu ili potpomognutu kriminalnu organizaciju moći da kontroliše (Ćirić, 2005: 268). Dobar primer takve državne strategije navodi Tim Newburn opisujući motive za donošenje zakonskog propisa koji se popularno naziva *Zakon Rognoni-La Tore* prema italijanskim političarima, predlagačima ovog zakona (Newburn, 2007: 408). Newburn ističe da cilj pomenutog zakona kojim se omogućava oduzimanje imovine članovima organizovanih kriminalnih grupa nije bila isključivo konfiskacija *per se*, već primoravanje mafijaša da svoj nelegalno stečeni kapital integrišu u legalne tokove i investiraju u nerazvijene delove države kroz ulaganje u javna i privatna preduzeća, ali bez mogućnosti sticanja kontrolnih paketa (Newburn, 2007: 410).

Povezivanje državne i kriminalne strukture se retko odvija bez posrednika i ljudi od poverenja koji su zaduženi da dve strane dovedu u kontakt i eventualno organizuju pregovaranja. To su, uglavnom nosioci samostalnih profesija poput advokata, notara, revizora, a često tu ulogu imaju privrednici ili čak estradne ličnosti. Naročito je u tom kontekstu interesantna uloga ljudi koji su nekada bili zvanični predstavnici državne vlasti, a koji su nakon napuštanja svojih funkcija ostali "faktori moći", koji poseduju dobre kontakte sa "novom garniturom vlasti" i *know-how* funkcionisanja kriminalno-političke sprege.

Među metodama povezivanja kao najznačajnije se izdvajaju: 1) korupcija, 2) obavljanje "prljavih" ili drugih važnih poslova za državu ili njenu političku elitu i 3) ucena, odnosno zastrašivanje.

Korupcija se u teoriji smatra najčešćim i najpogodnijim načinom povezivanja imajući u vidu njene pretežne karakteristike (Bošković, 1998: 68). Jovan Ćirić iznosi stav da je u osnovi svih načina i oblika povezivanja zapravo određeni vid korupcije (Ćirić, 2005:265). Eugen Dimant i Thorben Schulte idu i korak dalje navodeći da je korupcija oblik organizovanog kriminaliteta, što posredno ukazuje na konstitutivni značaj koji pri određivanju osnovnih karakteristika organizovanog kriminaliteta ima povezivanje sa državom i pojedincima koji za nju donose javne odluke (Dimant, Schulte, 2016:57). Ipak, čini se da korupciju ne bi trebalo poistovećivati sa pojmom organizovanog kriminaliteta, budući da ona predstavlja znatno širi fenomen koji obuhvata različite vidove manifestacija i nivoa društvene opasnosti i negativnih posledica koje generiše. Korupciju ipak valja shvatiti kao osnovu organizovanog kriminaliteta, kako je to svojevremeno tvrdio sudija američkog vrhovnog suda Earl Warren, budući da predstavlja jedan od osnovnih instrumenta koji organizovani kriminalitet koristi radi ostvarivanja svojih ciljeva (Newell, 2008:29).

Vito Tanzi korupciju određuje kao namerno narušavanje principa nepristrasnosti pri donošenju odluka u cilju prisvajanja lične koristi (Tanzi, 1998: 50). Slično njemu, Daniel Treisman definiše korupciju kao sticanje privatne, materijalne koristi zloupotrebom javnih ovlašćenja (Treisman, 200: 76). Ovakva određenja korupcije ukazuju na njenu kupoprodajnu osobinu. Organizovane kriminalne strukture su zainteresovane da "kupe" mogućnost donošenja ili nedonošenja javnih odluka i uopšte odluka koje na bilo koji način tangiraju njihovo funkcionisanje. Istovremeno, predstavnici vlasti žele da zauzvrat dobiju naknadu materijalnog karaktera.

Inicijatori koruptivnog odnosa su najčešće akteri iz sveta kriminala, i to onda kada imaju ilegalni "biznis plan" za čiju realizaciju nedostaje obezbeđivanje povoljnih odluka javnog karaktera. Ipak, pokretač koruptivnog povezivanja može biti i sama država i to primera radi, u situacijama kada pojedincima iz kriminalnih struktura omogući da se na nelegalan način obogate na njen račun, vezujući na taj način njihovu zaštitu od krivičnog progona za svoju političku sudbinu (Stojiljković, 2013: 148). Kasnije se ucenama i pretnjama otvaranja istraga, od bogatih kriminalaca iznuđuju znatne svote novca i ostale usluge kada god državi to zatreba iz bilo kog razloga.

U kontekstu razmatranja prirode povezivanja kriminalne i državne strukture, razmatra se i činjenica da svaki oblik saradnje dva entiteta za sobom ostavlja mnoštvo tragova i dokaza. Akteri povezivanja kriminalno-političke mreže zato bivaju motivisani da ostanu u njoj, držeći se prethodnog dogovora, ne zbog usađenih etičkih vrednosti, već zbog straha da bi izneverena strana mogla iskoristiti posedovane dokaze protiv njih. U tom smislu se kriminalno-političko povezivanje zaista može označiti kao "začarani krug" iz kojeg se teško izlazi. To omogućava kontinuiranost saradnje pripadnika državne vlasti i kriminalnih organizacija, koja na dugoročnom planu razara državu i njene institucije, urušavajući poverenje građana u nju, što dalje generiše sistemsko povezivanje leganih i nelegalnih aktera i stvara alternativni sistem koji sve proklamovane vrednosti pravne države i vladavine prava potčinjava ostvarivanju svojih profitnih interesa.

Stav koji državna vlast kao celina zauzima prema organizovanom kriminalitetu, govori o strategiji države prema organizovanom kriminalitetu i profilisanju veza koje sa "podzemljem" pojedinačno uspostavljaju predstavnici državne vlasti i pripadnici političke elite. Dragan Simeunović klasifikuje ove odnose kao 1) toleranciju, 2) podsticanje i aktivno učestvovanje i 3) selektivno suzbijanje (2001:164).

Tolerancija bi se u kontekstu ove teme mogla označiti kao ustaljena praksa postojanja "sporazuma o nenapadanju" između države i mafije, što je po pravilu posledica obostrane koristi koja iz takvog "sporazuma" proizlazi. Tolerantan stav države prema organizovanom kriminalitetu može biti i posledica nemoći države da se u konkretnom slučaju suprotstavi kriminalnoj organizaciji. O praksi tolerisanja jednog od najozbiljnijih vidova kriminaliteta ilustrativno govori primer italijanske države koje je sve do 1982. godine i usvajanja Rognoni-La Torre zakona kao ključnog antimafijaškog propisa, oklevala da sa normativnog aspekta mafiju definiše kao kriminalnu organizaciju (Bulatović, 2011: 283), iako su njene aktivnosti decenijama unazad potresale širu javnost. Kada je reč o podsticanju i aktivnom učestvovanju u

vršenju i pomaganju aktivnosti organizovanog kriminaliteta od strane države, pored nenašavanja kao prihvaćenog modela ponašanja, prisutan je veći stepen volje da se stvori "kriminalna simbioza" što državu i podzemlje čini partnerima u kriminalnom projektu. Selektivno suzbijanje se javlja kao posledica racionalne odluke da se ne može sa svakom organizovanom kriminalnom grupom saradivati na jednak način, ako se ima u vidu da je ostvarivanje monopol jedan od glavnih strateških ciljeva organizovanih kriminalnih grupa, a cena saradnje sa svima na kriminalnom tržištu bi mogla biti previsoka, kako na ekonomskom, tako i na političkom planu.

ZAKLJUČAK

Povezanost sa državom i njenom političkom elitom je osnovna pretpostavka za postojanje i funkcionisanje organizovanih kriminalnih grupa, na šta upućuju empirijski pokazatelji dobijeni istorijskom i komparativnom analizom organizovanog kriminaliteta. Shodno tome, čini se da kako na teorijskom, tako i na legislativnom nivou, ima prostora da se još eksplicitnije ukaže na to da bez povezivanja sa državnim strukturama, organizovani kriminalni kolektiviteti nisu u stanju da u dužem periodu sa "uspehom" obavljaju svoje aktivnosti i, tako, na sistematski način ugrožavaju vitalne resurse društva. Umesto toga, korišćenje korupcije je važna, a po nekim teoretičarima sekundarna osobina organizovanog kriminaliteta, tj. samo jedan od načina povezivanja, odnosno samo jedna karika u lancu povezanosti državnih i kriminalnih struktura.

Glavne karakteristike organizovanog kriminaliteta ukazuju da on počiva na uspostavljanju kooperativnog i "poslovnog" odnosa sa državom i njenom političkom elitom. Međutim, kao što on svoje ciljeve teško može ostvariti bez učešća državnih struktura, tako i one pronalaze svoj interes u povezivanju sa kriminalom. Razlozi povezivanja leže u pragmatičnosti, a ne u etici i osećanju lojalnosti ili odgovornosti jednih prema drugima. Odnos u koji ulaze organizovane kriminalne grupe i država sa svojom političkom elitom zapravo predstavlja tržišnu razmenu komparativnih prednosti i resursa. U osnovi se radi o javnom ovlašćenju i mogućnosti njegove zloupotrebe, što država i nosioci državne vlasti nude kriminalnim strukturama u zamenu za novac ili druge usluge koje one mogu državi da pruže.

Kriminalna integracija mafije i države i njenih predstavnika je krajnje kompleksan fenomen koji ima različite fenomenološke komponente. Na jednoj strani spektra povezanosti je odsustvo stvarne volje da se organizovani kriminalitet suzbije, što se manifestuje u vidu tolerisanja, odobravanja i eventualno određene pomoći i zaštite aktivnosti grupe. Na drugoj strani, organizovani kriminalni entiteti bivaju značajno potpomognuti od strane države ili čak njihovo formiranje država na neki način inicirana. Konačno, važno je istaći da kriminalne grupe uspostavljaju veze sa predstavnicima državne vlasti na dva nivoa. Prva relacija jeste povezivanje sa određenim pojedincem ili pojedincima iz vlasti, mimo šire političke strategije koja podrazumeva spregu i sa kriminalom u konkretnom pitanju ili uopšte. Tada je interes predstavnika države privatn i po pravilu je materijalne prirode. Međutim, drugi nivo povezivanja kriminala sa državom podrazumeva da ono može vršiti i u

okviru svesnog optiranja vlasti za postizanje "dogovora" sa organizovanim kriminalnim grupama, i to iz razloga koji mogu biti krajnje diskutabilni sa stanovišta moralne, političke i ekonomske opravdanosti.

LITERATURA

- (1) Abadinski H. (1990) *Organized Crime, Third Edition*, Nelson-Hall, Chicago.
- (2) Abadinsky H. (1981) *Organized Crime*, Boston.
- (3) Abadinsky H. (2016) *Organized Crime, Eleventh Edition*, Cengage Learning, Boston.
- (4) Albanese J. (2000) The Causes of Organized Crime – Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders ?, U: *Journal of Contemporary Justice*, Vol. 16 No. 4, Virginia Commonwealth University, str 409-423
- (5) Beare M. (1997) Corruption and Organized Crime: Lessons from History. *Crime, Law and Social Change*, 28(2), str. 155-172.
- (6) Bošković M. (1998) *Organizovani kriminalitet –prvi deo-*, Policijska akademija, Beograd.
- (7) Bulatović A. (2016) *Ljudska prava u savremenoj politici borbe protiv transnacionalnog organizovanog kriminala – doktorska disertacija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (8) Bulatović A.. (2011) "*Italijanska iskustva u borbi protiv organizovanog kriminala*", u: Zbornik radova Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 30 (1–2), str. 279–290.
- (9) Cressey R. D. (1972) *Criminal Organization*, Heinemann, London.
- (10) Ćirić J. (2005) Država i organizovani kriminal. *Sociološki pregled*, XXXIX (3), str. 265-291 .
- (11) Dimant E, Schulte T. (2016) Corruption: An Interdisciplinary Perspective. *German Law Journal*, 17(1). str. 45-67.
- (12) Fijnaut C. i dr. (ur.) (1998) *Organized Crime in the Netherlands*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands.
- (13) Friedrichs D. O. (2009) *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*, Belmont.
- (14) Gounev P., Bezlov T. (2010) *The study to examine the links between organised Crime and Corruption*, Center for The Study of Democracy.
- (15) Hall A., Antonopoulos G. A. (2015) "*United Kingdom: The Shifting Structures of a Market With High Demand*", *Financing of Organised Crime* (eds. M. Levi, O. Shentov, B. Todorov), Center for the Study of Democracy, Bulgaria, str. 105–128
- (16) Howell J., Moore J. (2010) History of Street Gangs in the United States. *National Gang Center Bulletin*.
- (17) Ignjatović Đ. (2016) Izučavanje organizovanog kriminaliteta. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, VII 3, 39-63
- (18) Kinney J.C . (1966) *Constructed Typology and Social Theory*, New York.
- (19) Lupscha P. (1988) Organized Crime: Rational Choice Not Ethnic Group Behaviour: A Macro Perspective. *Law Enforcement Intelligence Analysts Digest*, 1-8, Washington.
- (20) Newburn T. (2007) *Criminology*, Willan Publishing, London.
- (21) Newell J. (2008) Organizovani kriminal i korupcija: slučaj sicilijanske mafije. *Feudalizam u novom obličju – ogledi o klijentelizmu, korupciji, organizovanom kriminalu i pokušajima reforme*, 23-53.

- (22) Paoli L. (2003) The invisible hand of the market: the illegal drugs trade in Germany, Italy and Russia. *Criminal Finances and Organising Crime in Europe, 19-40*, (van Duyne P., von Lampe K., Newell J., ed.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen.
- (23) Passas N., Nelken D. (1993) The Thin Line Between Legitimate and Criminal Enterprises: Subsidy Frauds in the European Community – in: *Crime, Law and Social Change vol. 19*.
- (24) Pavičević O., Bulatović A. (2017) Transformacija kriminalnih organizacija kroz društveni konstrukt socijalnog banditizma –u: *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 2017/ Vol. XXXVI/ 1 /43-58*, Beograd.
- (25) Simeunović D. (2001) Privredni kriminal, "podzemlje" i savremena država. *Privredni kriminal i korupcija, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, str. 159-171.
- (26) Simeunović D. (2009) *Terorizam -Opšti deo-*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- (27) Stojiljković Z. (2013) "Politička korupcija i slaba država" u: *Filozofija i društvo 24(1) str. 135-159*.
- (28) Sutherland E., Cressey D. (1970) *Criminology, Eight Edition*, Lippincott Comp.
- (29) Šaljić E. (2015), Bezbednosni pristup u definisanju organizovanog kriminala. *Pravne teme, 2(4), 113-131*.
- (30) Tanzi V., (1998) "*Corruption and the Economy*", *Corruption and Social Development* (eds. A. Birešev, R. Dregić, S. Prodanović), Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Belgrade, str. 49–80.
- (31) Treisman, D. (2000) The causes of corruption: a cross-national study. *Journal of Public Economics*, str. 399-457.
- (32) van Dijk J., (2008) *The World of Crime: Breaking the Silence on Problems of Security, Justice, and Development Across the World*, Sage, USA
- (33) Vold G. (1958) *Theoretical Criminology*, Oxford University Press, New York.
- (34) Von Lampe K. (2003) Organising the nicotine racket. Patterns of criminal cooperations in the cigarette black market in Germany –in: *Criminal Finances and Organising Crime in Europe*, (van Duyne P., von Lampe K., Newell J., ed.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, str. 41-65.

KEY ASPECTS OF LINKAGES BETWEEN ORGANIZED CRIME AND POLITICAL ELITES

In this paper the author speaks about the key aspects of linkages between organized crime and political elites. This connection should be regarded as a main element in order to define organized crime. It is indisputable that regardless of the country system, organized crime seeks protection and cooperates with the authorities in order to effectively carry out its activities. On the other hand, the state extensively uses the services of organized criminal groups, particularly financial. When it comes to the nature and classification of the relationship and attitude of the countries occupied by criminal structures the following should be noted: tolerance, active participation and selective control are the most common patterns of behavior of the state towards the organized crime. Corruption as the most important modality of creating connections was presented in more details than the other ones. Finally, disorderly and poor countries in terms of organizing the political, economic and cultural life are particularly vulnerable to the establishment of linkages between the mafia and the government.

KEY WORDS: organized crime / state / political elite / connections / corruption

TEHNIČKA UPUTSTVA AUTORKAMA I AUTORIMA ČLANAKA ZBORNIKA INSTITUTA ZA KRIMINOLOŠKA I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman, latiničnim pismom i veličinu slova 12.

2. Prva stranica teksta treba da sadrži: naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt (do 150 reči) i 4-5 ključnih reči.

2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorke posebno.

Primer: Jovan JOVANOVIĆ*

2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.

3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

1. Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

1.1. Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

1.1.1. Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Primer: **1. Službe koje pružaju pomoć žrtvama**

1.1. Kategorije korisnika

1.1.1. Žene i deca

4. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Stevanović, 2009: 152).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Knežić, Savić, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak "i dr." (npr. Hawley i dr., 2013).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati "prema" (npr. Čopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). U tom slučaju radove bi trebalo poredati prema prvom slovu prezimena.

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

* Dr Jovan Jovanović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: jovan@primer.net

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Blagojević, M. (2013) *Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities*. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, str. 261-295.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen časopisa (kurzivom) u zagradi broj časopisa i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Ivanović, M. (2015) *Droga, umetnost, kriminal. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 34(4)*, str. 193-202.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati - dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) *Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi. Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije - Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama* (str. 87-102). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) *Otkriveni plagijati naučnih radova*, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja - dostupno na:

a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i web strane (koje idu u sekciju *Internet izvori* u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343+316

ZBORNİK Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja / urednice
Branislava Knežić, Ivana Stevanović. - God. 1, br. 1 (1972)- . - Beograd : Institut za
kriminološka i sociološka istraživanja, 1972- (Beograd : Pekograf). - 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja
COBISS.SR-ID 5474306